II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE

MERÂSİM MÛSİKÎSİ

Dr. İHSAN ŞEN

ilâhiyât 466

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

II. Abdülhamid Döneminde Merâsim Mûsikîsi

Dr. İHSAN ŞEN

Editör: Doç. Dr. Ali CANÇELİK

ISBN 978-625-7992-72-5

1. Baskı: Haziran 2020

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: Tavoos
Sayfa Düzeni: Tavoos
Kapak: MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.
Baskı: İvme Tanıtım Tasarım - Sertifika No: 43251

ilâhiyât

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4 Çankaya / Ankara
Tel: (0312) 439 01 69 Faks: (0312) 439 01 68
ilahiyatyayin@gmail.com
www.instagram.com/ilahiyatyayin

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE

MERÂSİM MÛSİKÎSİ

Dr. İHSAN ŞEN

İHSAN ŞEN

22.06.1982 tarihinde Gümüşhane ili Kelkit ilçesinde dünyaya geldi. İlköğrenimini 1989 yılında Kelkit Cumhuriyet İlköğretim Okulu'nda tamamladıktan sonra 1999 yılında Kelkit İmam-Hatip Lisesi'nden, 2005 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Rize İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Diyânet İşleri Başkanlığı bünyesinde İmam-Hatip, Müezzin-Kayyum ve Tasavvuf Mûsikîsi koro elemanı olarak görev yaptı. 2011 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalı Türk Din Mûsikîsi Anabilim Dalı'nda "Bestekâr Tâhir Karagöz'ün Hayatı ve Eserleri Hakkında Bir Çalışma" adlı yüksek lisans tezini bitirdi. Aynı yıl Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Türk Din Mûsikîsi Anabilim Dalı'nda Öğretim Görevlisi olarak göreve başladı. Halen Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Sanatları ve Dînî Mûsikî Anabilim Dalı'nda Öğretim Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Orta seviyede İngilizce bilmektedir. Temel ilgi alanları Türk Mûsikîsi'nin tarihi, nazariyatı ve icracılarıdır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 9

KISALTMALAR 11

GİRİŞ 13
1. Araştırmanın Problemi 13
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi 15
3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi 15

BİRİNCİ BÖLÜM
1. II. ABDÜLHAMİD VE DÖNEMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ 21
1.1. II. Abdülhamid Hakkında Genel Bilgiler 21
1.1.1. Hayatı 21
1.1.2. Kişiliği 23
1.1.3. Sanatkârlığı ve Zanaatkârlığı 27
1.2. Osmanlıda Teşrifât ve Mûsikî Eğitim Mekânları 32
1.2.1. Teşrifât Anlayışı 32
1.2.2. Osmanlıda Mûsikî Eğitimi Veren Mekânlar 37

İKİNCİ BÖLÜM
2. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MERASİMLER 47
2.1. Merâsimlerin Yapıldığı Mekânlar 47
2.2. Merâsimlerde Görev Alan Önemli Mûsikîşinaslar 51

2.3. Merâsimlerde Kullanılan Formlar 77
2.4. Merâsimlerde Kullanılan Enstrümanlar 81
2.5. Merâsim İcrâlarında Kurum ve Kuruluşların Rolü 85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE DİNİ VE KÜLTÜREL İÇERİKLİ MERÂSİMLERDE MÛSİKÎ 93
3.1. Dînî İçerikli Merâsimlerde Mûsikî 94
3.1.1. Muharrem Merâsimlerinde Mûsikî 94
3.1.2. Kandil Merâsimlerinde Mûsikî 101
3.1.2.1. Mevlid Kandili Merâsimleri'nde Mûsikî 102
3.1.2.2. Regaib Kandili Merâsimleri'nde Mûsikî 111
3.1.2.3. Berat Kandili Merâsimleri'nde Mûsikî 114
3.1.2.4. Miraç Kandili Merâsimleri'nde Mûsikî 118
3.1.2.5. Kadir Gecesi Merâsimleri'nde Mûsikî 120
3.1.3. Ramazan Merâsimlerinde Mûsikî 123
3.1.4. Muâyede Merâsimlerinde Mûsikî 135
3.1.5. Cenaze Merâsimlerinde Mûsikî 148
3.2. Kültürel İçerikli Merâsimlerde Mûsikî 154
3.2.1. Okula Başlama (Bed-i Besmele) Merâsimleri'nde Mûsikî 155
3.2.2. Düğün Merâsimlerinde Musîkî 162
3.2.2.1. Hıtan (Sünnet) Merâsimlerinde Mûsikî 162
3.2.2.2. Sûr-ı Arûs (Düğün) Merâsimlerinde Mûsikî 172
3.2.3. Cuma Selamlığı Merâsimleri'nde Mûsikî 179
3.2.4. Velâdet-i Hümâyûn Merâsimleri'nde Mûsikî 185
3.2.5. Surre Alayı ve Hac Merâsimleri'nde Mûsikî 189

SONUÇ 199

KAYNAKÇA 207

EKLER 221

LİSTELER

Şekil 1: Sermüezzin Rifat Bey'in acem makamında tevşihi. 54
Şekil 2: Sermüezzin Rifat Bey'in uşşak makamında ramazan ilahisi. 55
Şekil 3: Rifat Bey'in II. Abdülhamid'e ithaf ettiği rast makamındaki ağır semâisi. 58
Şekil 4: Muallim İsmail Hakkı Bey'in kandillerde icrâ edilen tâhir makamındaki ilahisi. 61
Şekil 5: Râşid Efendi'nin II. Abdülhamid'e ithafen rast makamında bestelediği duânâme. 63
Şekil 6: Hâfız Tevfik Efendi'nin Peygamber Efendimiz konulu yegâh makamındaki ilahisi. 65
Şekil 7: Hacı Arif Bey'in segâh makamında bestelediği tevşih. 67
Şekil 8: Ahmed Necip Paşa'nın II. Abdülhamid'e ithafen bestelediği Hamidiye Marşı. 70
Şekil 9: Hoca Zekâi Dede'nin hüzzam makamında ilahisi 72
Şekil 10: Bülbül Salih Efendi'nin hicaz makamında şarkısı 74
Şekil 11: Tanburi Cemil Bey'in II. Abdülhamid'in huzurunda icra ettiği tahirbuselik makamındaki Kemani Rıza Efendi'nin peşrevi. 76
Şekil 12: Dolmabahçe Sarayı'nın muâyede salonuna ait bir resim. 230
Şekil 13: Yıldız Sarayı'ndan bir görünüm. 231
Şekil 14: Hicri yılbaşında yapılacak Resmî tebrik ve merâsime dair bir belge. 232
Şekil 15: Mevlid merâsimine dair bir belge. 233

Şekil 16: Mevlid merâsiminden bir görüntü. 234
Şekil 17: Regaib Kandili Merâsimine dair bir belge. 235
Şekil 18: Berat Kandili ile ilgili bir belge. 236
Şekil 19: Miraç Kandili Merâsimine dair bir belge. 237
Şekil 20: Kadir Gecesi Merâsimine dair bir belge. 238
Şekil 21: Hırka-i Şerif Merâsimine dair bir belge. 239
Şekil 22: Muâyede merâsiminin icrâsına dair bir belge. 240
Şekil 23: II. Abdülhamid'in üçüncü kadınefendisinin vefatına dair bir belge. 241
Şekil 24: Bed-i besmele meraimlerine dair bir belge. 242
Şekil 25: Sünnet merâsimlerini anlatan bir arşiv belgesi. 243
Şekil 26: Sünnet merâsimlerine dair bir fotoğraf. 244
Şekil 27: II. Abdülhamid döneminde icrâ edilen sünnet merâsiminden bir görüntü. 245
Şekil 28: II. Abdülhamid'in yeğenlerinin nikâh merâsimine dair bir belge. 246
Şekil 29: II. Abdülhamid döneminde Kahire'de icrâ edilen düğün merâsiminde kurulan düğün alayından bir manzara. 247
Şekil 30: Cuma Selamlık Merâsimlerine dair bir belge. 248
Şekil 31: Cuma Selamlık Merâsimlerine dair bir fotoğraf. 249
Şekil 32: Yıldız Hamidiye Camii Cuma Selamlık Merâsimlerinden bir görüntü. 250
Şekil 33: II. Abdülhamid'in doğum gününde şehrâyin düzenlenmesine dair bir arşiv belgesi. 251
Şekil 34: Padişahın doğum gününü tebrik için yazılmış kasideyi içeren bir belge. 252
Şekil 35: Surre-i Hümâyûn Merâsimlerine dair bir belge. 253
Şekil 36: Surre-i Hümâyûn Merâsimlerinden bir görüntü. 254
Şekil 37: Padişaha ait marşın ve milli havaların Resmî günlerde icrâsına yönelik bir belge. 255
Şekil 38: Çeşitli alanlarda yurt dışına öğrenci gönderilmesine dair bir belge. 256
Şekil 39: Merâsimlerde görev yapan sazendegânın listesini ve aldıkları ücreti gösteren bir belge. 257
Şekil 40: II. Abdülhamid döneminin Müezzinân-ı Şehriyârilerinin listesini içeren bir belge. 258

ÖN SÖZ

Osmanlı medeniyetinde önemli bir yere sahip olan mûsikî, Osmanlı'nın son dönemlerinde saray ve halk tarafından organize edilen merâsimlerin de vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Bu süreçte merâsimler, hem teşrifât olarak hem de müzikal olarak zengin bir içerikle icrâ edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla zaman içerisinde merâsimlerin icrâsı için gerekli olan teşrifât, müzik kurum ve kuruluşları meydana getirilerek merâsimlerin devletin temsiliyyetini de sağlayacak şekilde icrâsı sağlanmıştır. Yapılan bu merâsim icrâları halk tarafından da model alınmış, desteklenmiş ve yaşatılmıştır. Dolayısıyla sarayda veya halk arasında yaşatılan bu merâsimlerin araştırılması merâsim ve mûsikî tarihimiz açısından son derece kıymetlidir. Zikredilen bu sebeplerden ötürü biz de danışman hocamızla yaptığımız istişare sonucunda *II. Abdülhamid Döneminde Merâsim Mûsikîsi* konusunun çalışılabileceğine karar verdik.

Bu tezde ele alınan konular belli bir sistematik içerisinde verilmeye çalışılmıştır. Ele alınan merâsimlerin genel olarak arka planı hakkında bilgi verilmiş ve II. Abdülhamid döneminin önemli hatırat kaynakları, arşiv belgeleri, tarihi kaynakları ve müzikal eserlerinden istifade edilerek bir durum tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Merâsimlerin içeriği ve müzikal yönü ile ilgili detaylı mâlûmât bulmak oldukça zor olsa da çeşitli

kaynakların bir araya getirilmesi neticesinde merâsimler hakkında bir resmin ortaya çıktığı ümit edilmektedir.

Bu çalışmanın arkasında birçok zorluğun mevcudiyeti söz konusudur. Özellikle bana bu zorlukların aşılmasında yardımları olan akademisyen, arşiv ve kütüphane çalışanları ve aileme teşekkür etmek istiyorum. Öncelikle bana her türlü desteği sağlayan, yaptığım çalışmaları son derece hızlı ve titiz bir şekilde değerlendirerek çalışmanın şekillenmesinde bana büyük katkı sağlayan danışmanım Prof. Dr. Ahmet Çakır'a, tez jürimde bulunan ve her bir tez izleme komitesinde bana yapıcı uyarıları ile destek olan Doç. Dr. İbrahim Turan ve Doç. Dr. Recep Gün'e teşekkürü bir borç bilirim.

Tez içerisinde kullanmış olduğumuz Osmanlı arşiv belgelerinin okunmasında desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. İhsan Arslan ve Dr. Öğr. Üyesi Ali Kaya'ya, arşivde çalışma konusunda destek bulmamda bana yardımcı olan Prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabi'ye, arşiv konusunda tecrübelerinden istifade ettiğim ve gerektiğinde yardım aldığım Doç. Dr. Hikmet Toker'e, çalışmamızın olgunlaşmasına okuyarak ve uyarılarda bulunarak katkı sağlayan Doç. Dr. Ali Cançelik'e çok teşekkür ederim.

Bu süreçte sabırla bana desteklerini esirgemeyen eşim Serap, değerli vâlidem Şaziye, babam Abdülkadir Şen'e ve çocuklarım Ahsennida, Hayrunnisa ve Fatma Zehra'ya teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak bana çalışma imkânı sağlayan "Başbakanlık Osmanlı Arşivi", "İSAM", "İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi", "Beyazıd Devlet Kütüphanesi" çalışanlarına şükranlarımı arz ederim.

Dr. İhsan Şen
Samsun-2019

KISALTMALAR

A, { d	Babıali Sadâret Defteri.
A, { MKT, NZD	Sadâret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Belgeleri.
A, { MTZ	Babıali Sadâret Eyalât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri.
A, { TŞF	Sadâret Teşrifât Kalemi Belgeleri.
A. DVN, MKL	Sadâret Divan-ı Hümâyûn Kalemi Mukâvelenameleri.
BEO	Babıali Evrak Odası.
Bkz.	Bakınız.
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
By.	Basım Yeri Yok.
C.	Cilt.
DH, EUM, THR	Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyet-i Tahrir Kalemi.
DH, MKT	Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi.
DH, MTV	Dâhiliye Nezareti Mütenevvia Kısmı Belgeleri.
DİA	Diyânet İslam Ansiklopedisi.
DVN, MKL	Sadâret Dıvân-ı Hümâyûn Kalemi Mukavelenâmeleri.
Ed.	Editör.
H.	Hicri.
Haz.	Hazırlayan.
HH, d	Hazine-i Hassa Defterleri.
İ, DH	Babıali Sadâret Dairesi Kalemi Hazine-i Evrak Müdürlüğü.
İ, DUİT	Hazine-i Evrak Müdürlüğü İradeler.

İ, TAL	Hazine-i Evrak Müdürlüğü İrade Taltifat.
M.	Milâdi.
ME, MKT	Maârif Nezareti Belgeleri Mektubi Kalemi.
ML, EEM	Maliye Emlak-ı Emîriyye.
Nşr.	Neşreden.
S.	Sayfa.
Ss.	Sayfadan Sayfaya.
Sy.	Sayı.
TS, MA, E	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı.
Ty.	Tarih Yok.
Y, A, HUS	Yıldız Sadâret Hususi Maruzât Evrakı.
Y, A, RES	Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı.
Y, EE	Yıldız Esas Evrakı.
Y, MTV	Yıldız Mütenivvia Evrakı.
Y, PRK, ASK	Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzâtı.
Y, PRK, ASK	Yıldız Perakende Evrakı Nezaret ve Daireler Zabtiye Nezareti Maruzâtı.
Y, PRK, AZJ	Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı Vesair Evrak Arzuhaller ve Jurnaller.
Y, PRK, BŞK	Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti.
Y, PRK, HH	Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa Nezareti.
Y, PRK, KOM	Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirat Vesair Komisyonlar Maruzâtı.
Y, PRK, SGE	Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri.
Y, PRK, SRN	Yıldız Perakende Evrakı Serkurenalık Evrakı.
Y, PRK, TŞF	Yıldız Perakende Evrakı Teşrifât-ı Umumiye İdaresi Maruzâtı.
Y, PRK, TŞF	Yıldız Perakende Evrakı Teşrifâtı Umumiye İdaresi Maruzâtı.
Y, PRK, ZB	Yıldız Perakende Evrakı Nezaret ve Daireler Zabtiye Nezareti Maruzâtı.
Y, PRK, ZB	Yıldız Perakende Evrakı Zabtiye Nezareti Maruzâtı.
Y,PRK, MŞ	Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Evrakı.
Yy.	Yayın Yok.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Problemi

Osmanlı toplumunda merâsim uygulamalarının birçok işlevsel özelliği söz konusudur. Değer algısı oluşturma ve meşrulaştırma, ideolojisini benimsetme, gücünü ve ihtişamını sergileme ve din duygusunu pekiştirme bunlardan bazılarıdır. Nitekim "Merâsimler sadece modern öncesi zamanlarda değil, genelde siyasi iktidarların en sevdiği temsil biçimlerinden birisidir; çünkü akıllıca kullanıldıkları takdirde, çoğu zaman iktidarın istediği yönde sonuç verir."[1]

Merâsimlerin bir başka işlevsel yönü ise iktidara kendi gücünü devletler arasında ve kendi toplumu karşısında sergileme imkânı sunmasıdır. Bu da iktidarın kendisini olduğundan daha fazla gösterme ihtiyacının bir sonucudur. Merâsimlerin ihtişamı ile devletin gücü arasında paralel bir bağ olduğu kabul edildiği için de iktidarların bu durumu kendi lehlerinde kullanmak istemeleri söz konusu olmaktadır. II. Abdülhamid döneminde ise merâsimlerin devletler arasında bir yarışa evrildiği, çok daha anlamlı ve gösterişli hale geldiği zikredilmektedir.[2]

---

1 Hakan T. Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı'nın Son Yüzyılında Merâsimler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 236.

2 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi*, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul 2002, s. 36.

Merâsimler, toplumun bazı ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olarak da icrâ edilebilirler. Örneğin toplumun din duygusunu tatmin etmeye yönelik yapılan dînî merâsim (hicri yılbaşı, kandil, ramazan, muâyede, surre-i hümâyûn, cenaze merâsimi vb.) icrâlarını bu bağlamda değerlendirebiliriz. Bu merâsimler halk tarafından benimsenmiş ve dokunulmaz kabul edilmiş dînî inancın bir tür ifadesidir. Dolayısıyla halkın inanç dünyasına hitap edebilen merâsimlerin siyasi iktidarın kendisini güçlendirme araçlarından biri olması mümkündür. Nitekim Osmanlı'da sarayda devlet tarafından yapılan dînî merâsimlerin halk tarafından desteklendiği kaynaklarda görülmektedir.[3]

Merâsimlerin halk ve iktidar açısından kendi ideolojik tutumunu yansıtma ve muhatap kitleyi etkileme, iktidarın kendi meşruiyetini kabul ettirme ve gücünü daha fazla gösterme aracı olarak kullanılması her zaman mümkün olabilir. Dolayısıyla bu merâsimler dönemin kendi şartları içerisinde belli bir içerikle icrâ edilmek durumundadırlar. Bu içerik yaşanılan dönemin yapısı içerisinde şekillendiği için zamanın şartlarına göre değişiklik gösterebilmektedir.

Çalışmada II. Abdülhamid döneminde icra edilen dini ve kültürel içerikli merâsimlerin nasıl ve ne zaman icra edildiği, teşrifatın nasıl uygulandığı ve merâsimlerde görev alanların eğitiminin nasıl ve nerelerde yapıldığı gibi hususların bilinmemesi bir problem olarak görülmektedir. Günümüz merâsim uygulamalarının II. Abdülhamid döneminde icrâ edilen merâsim uygulamalarındaki içerik zenginliğinden yoksun olması, başka bir ifadeyle II. Abdülhamid döneminde icrâ edilen

[3] Dînî merâsimlerin yapılacağı yer, zaman ve tarihinin gazetelerde ilan edilmesi bu merâsimlerin halkın katılımı ve desteği ile yapıldığını göstermektedir. Konu ile ilgi birçok arşiv belgesi mevcuttur. Örn. BOA, ZB, 23/103. (Bu belgede yeni yıl merâsimleri için gazeteye ilan verildiği görülmektedir.)

merâsim uygulamalarındaki zenginliğin günümüz merâsim icralarında bulunmaması da bir problem olarak ifade edilebilir. Tarihimizde icrâ edilen resmî bir cenaze merâsiminin bugün icra edilen merâsimlerden bazı noktalarda ayrılması bu durumu örneklendirmektedir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışma konumuz olarak Osmanlı dönemini tercih etmemizdeki amaç kendi sanatsal, tarihsel ve kültürel geçmişimizde önemli bir yer teşkil eden dînî ve kütürel içerikli merâsimlerin icrâ yönteminin ve zengin mûsikî unsurlarının ortaya çıkarılmasıdır. Bu mirasımızın daha iyi anlaşılabilmesi ve günümüze aktarılabilmesi gelecekteki kültürel ve sanatsal faaliyetlerimize önemli katkılar sağlayabilir. Böylece hem Osmanlı'da merâsim mûsikîsi icrâsına yönelik aydınlatıcı bilgilere ulaşabilmek hem de günümüz merâsim ve eğlence kültürüne dair tarihsel bağlama dayalı olarak öneriler ortaya koyabilmek mümkün olabilir.

Çalışmamızın önemini Osmanlı toplumunda merâsim kültürünün mûsikî yönünden çok zengin bir içeriğe sahip olmasının bugün göz ardı ediliyor olmasına dikkat çekmek ve bu eksiklere tarihsel bir zemin sunmak olarak ifade etmek mümkündür. Bu noktada tarihteki merâsim icrâlarının teşrifât ve müzikal açıdan zenginliğinin araştırılması ve günümüz icrâlarına katkı sağlar hale getirilmesi elzemdir. Dolayısıyla bu çalışmanın günümüz merâsim icrâlarına bir nebze olsun tarihsel zenginlik sağlaması temenni edilmektedir.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Yöntemi

Araştırmanın kuramsal çerçevesi II. Abdülhamid döneminde icrâ edilen dînî ve kültürel içerikli merâsimlerin bütün-

parça ilişkisi içerisinde ele alınmasıdır. Bu merâsimler kısa bir tarihçe, teşrifât gerekleri, icrâ mekânları ve kullanılan müzikal formlar çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır.

Nitel bir araştırma olan bu çalışmada, araştırma deseni olarak durum değerlendirmesi, veri toplama aracı olarak doküman analizi yapılmış ve betimsel analiz kullanılmıştır. Arşiv belgeleri üzerinde yapılan tarama sonucunda belgeler merâsimlerin çeşidine göre tasnif edilerek ilgili konuyu destekleyici bir mahiyette değerlendirilmiştir. Ayrıca araştırmada II. Abdülhamid döneminde dînî ve kültürel içerikli merâsimleri anlatan kaynaklar taranmış ve bu merâsimlerin tarihi ve teşrifâtı üzerine veriler toplanmıştır. Aynı şekilde merâsimlerin müzikal yönleri hakkında bilgi bulabileceğimiz kaynaklar da taranmış ve böylelikle merâsimlerin tarihi, teşrifâtı ve müzikal yönleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm başlığı *II. Abdülhamid ve Döneminin Genel Özellikleri*'dir. Bu ana başlık altında iki alt başlık bulunmaktadır. Birincisi *II. Abdülhamid Hakkında Genel Bilgiler*, ikincisi *II. Abdülhamid Döneminde Teşrifat ve Osmanlıda Mûsikî Eğitimi Veren Mekânlar*. Birinci alt başlık içerisinde *II. Abdülhamid'in Hayatı, Kişiliği, Sanatkârlığı ve Zanaatkârlığı* gibi konular, ikinci alt başlık içerisinde ise *Dönemin Teşrifât Anlayışı ve Osmanlıda Mûsikî Eğitimi Veren Kurumları* ele alınmıştır.

İkinci bölüm başlığımız *II. Abdülhamid Döneminde Merâsimler* olarak belirlenmiş, *Merâsimlerin Yapıldığı Mekânlar, Merâsimlerde Görev Alan Önemli Mûsikîşinaslar, Merâsimlerde Kullanılan Formlar, Merâsimlerde Kullanılan Enstrümanlar ve Merâsim İcralarında Kurum ve Kuruluşların Rolü* alt başlıklarıyla ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm, çeşidi, içeriği, teşrifatı ve icrâ şekli etrafında bütün olarak merâsimleri konu edinmektedir. Bu bölüm

Dînî ve Kültürel İçerikli Merâsimlerde Mûsiki ana başlığı ile iki alt başlıktan müteşekkildir. Birinci alt başlık olan *Dînî İçerikli Merâsimlerde Mûsikî* bölümünde *Muharrem Merâsimlerinde, Kandil Merâsimlerinde, Ramazan Merâsimlerinde, Muâyede Merâsimlerinde ve Cenaze Merâsimlerinde Mûsikî* konusu ele alınmıştır. İkinci alt başlık olan *Kültürel İçerikli Merâsimlerde Mûsikî* bölümünde ise *Bed-i Besmele (Okula Başlama) Merâsimlerinde, Düğün Merâsimlerinde, Cuma Selamlığı Merâsimlerinde, Velâdet-i Hümâyûn Merâsimlerinde Mûsikî ve Surre-i Hümâyûn ve Hac Merâsimlerinde Mûsikî* konuları işlenmiştir.

Konunun incelenmesinde istifade edilen kaynakları kısaca arşiv belgeleri, tarihi kaynaklar, ansiklopediler, sözlükler, müzik kaynakları, hatırat, dönemin gazeteleri ve salnameler olarak ifade etmek mümkündür.

Arşiv belgeleri resmî yazışmaları kapsadığından birincil kaynak olması hasebiyle önemli veriler sağlamaktadır. Bu nedenle konu edinilen hemen bütün merâsimlerde arşiv belgelerinden istifade edilmiştir.

Diğer önemli bir kaynağımız da *Tercüman-ı Hakikat*, *Sabah*, *İkdam* gibi dönemin önemli gazeteleridir. Özellikle merâsimlerin sosyal boyutunun anlaşılmasında bu yayın organlarının katkısı söz konusudur.

Dönemin devlet salnameleri ise merâsimlerde vazife yapan şahısların unvanları ve resmî görevleri hakkında bize önemli veriler sağlamıştır. *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi*'nde mevcut bulunan II. Abdülhamid dönemine ait devlet salnamelerinde özellikle *Mabeyn-i Hümâyûn* bölümünde çalışan kişiler taranmış ve dönemin merâsim icrâlarında önemli bir yere sahip olan isimlerin tespiti sağlanmıştır.

Merâsimlerin görsel yönü ise *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'*nde bulunan *II. Abdülhamid'in Yıldız Albümü* ile desteklenmiştir.

Çalışmanın hazırlanmasında istifade edilen, tarih veya hatırat olarak nitelendirilebilecek olan ana kaynakları şöyle ifade etmek mümkündür: Ayşe Osmanoğlu'nun *Babam Sultan Abdülhamid*, Şadiye Osmanoğlu'nun *Babam Abdülhamid*, Osman Nuri'nin *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, Tahsin Paşa'nın *Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, Ziya Şakir'in *Sultan Abdülhamid*, İsmail Müştak Mayakon'un *Yıldız'da Neler Gördüm?*, Ali Said'in *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, Sadri Sema'ın *Eski İstanbul Hatıraları*, Musahipzâde Celal'in *Eski İstanbul Yaşayışı*, Münif Fehim ve Ercüment Ekrem Talû'nun *Dünden Hatıralar*, Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey'in *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Abdülaziz Bey'in *Osmanlı Âdet Merâsim ve Tabirleri*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devleti Saray Teşkilatı*, İlber Ortaylı'nın *Osmanlı Sarayında Hayat*, Ahmed Lütfi Efendi'nin *Tarih-i Lütfi*, Mehmet Râşid'in *Tarih-i Râşid*, Halid Ziya Uşaklıgil'in *Saray ve Ötesi*, Mehmet Arslan'ın *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*, Sadi Yaver Ataman'ın *Eski Türk Düğünleri*, Münir Atalar'ın *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları* adlı eserleridir.

Merâsimlerin önemli bir yönü de teşrifâttır. Osmanlı dönemi merâsimlerinde teşrifât konusunda yararlanılan eserler Hızır İlyas'ın *Letâif-i Enderun*, Mehmet Es'ad Efendi'nin *Teşrifât-ı Kadime Osmanlı İmparatorluğunda Teşrifât* Ali Seydi Bey'in *Teşrifât ve Teşkilatımız* olarak ifade edilebilir.

Merâsimleri teşrifat ve icra yönü ile ele alan eserlerin yanında bir de mûsikî yönü ile işleyen eserler vardır. Bunlardan Nihat Ergin'in özellikle II. Abdülhamid döneminde saray müziğini ele aldığı *Yıldız Sarayı'nda Müzik; Abdülhamid II Dönemi* adlı eseri ile Selçuk Alimdar'ın *Osmanlı'da Batı Müziği* adlı eserleri önemlidir. Osmanlı döneminde mûsikî eğitimi veren kurumlar hakkında bilgi veren Cinuçen Tanrıkorur'un *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*, Mahmud R. Gazimihal'in *Türk Askeri*

Muzıkaları Tarihi adlı kaynaklar da önemli ölçüde istifade edilen eserlerdendir. Bülent Aksoy'un *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Mûsikî* adıyla kaleme aldığı eser ise Osmanlı'da icrâ edilen bazı eğlencelerin Avrupalı gezginler tarafından nasıl gözlemlendiğini ele alması bakımından önem arz eder.

II. Abdülhamid döneminde merâsimlerin devletler arası bir rekabet unsuru olarak değerlendirilmesi ve bu konuda bizim için önemli bir bakış açısı ortaya koyması anlamında bir kaynak olan Selim Deringil'in *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji* adlı eseri de önemlidir. Nigar Ayyıldız'ın *II. Abdülhamid Dönemi Saray Merâsimleri* adlı eseri de II. Abdülhamid dönemi merâsimlerini konu alması bakımından çalışmamıza katkı sağlamıştır. Osmanlı devletinin son yüzyılında icrâ edilen merâsimleri ele alan ve bu merâsimlerin sembolik anlamları ve mesajları üzerine çıkarımlarda bulunan Hakan T. Karateke'nin *Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler* adlı eseri de bizim için önemli bir kaynaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. II. ABDÜLHAMİD VE DÖNEMİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1. II. Abdülhamid Hakkında Genel Bilgiler

1.1.1. Hayatı

II. Abdülhamid, 21 Eylül 1842'de İstanbul'da Çırağan Sarayı'nda dünyaya geldi. Babası Osmanlı padişahlarından Abdülmecid Han (1823-1861), annesi Tîrimüjgan Kadınefendi'dir. Sultan Abdülmecid'in ikinci hanımı olan Tirimüjgan Kadınefendi'nin üç evladından ikincisidir. II. Abdülhamid büyük kardeşi Naima Sultan'ı 1843 yılında iki buçuk yaşında iken, küçük kardeşi Mehmet Abid Efendi'yi 1848 yılında bir aylık iken,[1] annesini sekiz yaşında, babasını on dokuz yaşında iken kaybetmiş, önce Neveksimal sonra da Perestü kadının elinde büyümüştür.[2] II. Abdülhamid ilk evliliğini yirmi bir yaşında Nâzikeda Başkadınefendi (1851-1930) ile yapmıştır.[3]

---

1 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 257.

2 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, Osman Selim Kocahanoğlu (haz.), Temel Yayınları, İstanbul 2017, ss. 15-16.

3 Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, s. 22.

II. Abdülhamid'in şehzadelik yıllarında iyi bir eğitim gördüğü söylenebilir. Nitekim Türkçe derslerini Gerdankıran Ömer Efendi'den, Farsça derslerini Ali Mahfî Efendi'den, Arapça ve diğer ilimleri Şerif ve Ferid Efendi'lerden, Osmanlı Tarihi'ni Vak'anüvis Lütfi Efendi'den, Fıransızcayı Edhem ve Kemal Paşalarla Gardet adındaki bir Fransızdan, mûsikî derslerini de Guatelli ve Lombardi adındaki İtalyan müzisyenlerden öğrenmiştir.[4]

Osmanlı padişahlarının otuz dördüncüsü olan II. Abdülhamid, 30 Mayıs 1876'da Osmanlı tahtına oturmuştur.[5] II. Abdülhamid Osmanlı tahtına oturduktan sonra bütün yurtta üç gün üç gece şenlikler yapılmış, toplar atılmış, gemiler bayraklarla donatılmış ve halk da bu eğlencelere iştirak etmiştir. Cülusun üç günü böyle geçmiş dördüncü günü II. Abdülhamid'in bir kız çocuğu dünyaya gelmiş, beşinci günü kendi doğum günü ve yedinci günü de kılıç alayı düzenlenmesi dolayısıyla bir hafta sürekli şenliklerle geçmiştir.[6] Padişahlığının ilk zamanlarında devlet adamları, ordu komutanları ile sıksık toplantılar düzenlemiş ve devletin çeşitli kademelerine ziyaretler gerçekleştirerek topluma güven verme ve toplumu daha iyi tanıma fırsatı bulmuştur.[7] Şehzadelik yıllarında ticaretle de ilgilenen II. Abdülhamid, çiftlikler kurdurmuş ve üretimini yaptırdığı çeşitli ürünlerin pazarlamacılığını yapmıştır.[8]

II. Abdülhamid'in saltanat hayatı birçok önemli hadiseye sahne olmuştur. 23 Aralık 1876'da devlet'in ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'nin ilanı, Meşrutiyet'in ilanı, Meclis-i

4 Kemal Çiçek, "II. Abdülhamid", *Yeni Türkiye Dergisi*, 12/12, 1999, ss. 232-238.
5 Ziya Şakir, *Sultan Abdülhamid*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2010, s. 29.
6 Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, s. 141.
7 Sakaoğlu, "Abdülhamid H", s. 38.
8 Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, s. 378.

Mebusan'ın açılışı, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ve 31 Mart vak'ası bunlardan öne çıkanlardır.

II. Abdülhamid'in yaklaşık 33 yıl süren saltanatı 27.04.1909 tarihinde son bulmuştur.[9] Saltanatın bitmesi ile birlikte II. Abdülhamid ve ailesinin bir kısmı İstanbul'dan Selanik'e sürgüne gönderilmiştir.[10] Selanik'in düşman işgaline uğrama ihtimali dolayısıyla 1912'den sonra II. Abdülhamid ve ailesi Beylerbeyi Sarayı'na taşınmış ve burada hapis hayatı yaşamışlardır. 10.02.1918 tarihinde aynı sarayda vefat etmiştir.[11] 11.02.1918 tarihinde dedesi Sultan Mahmud'un türbesine defnedilmiştir.[12] Kabri İstanbul'da Çemberlitaş Divanyolu Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

1.1.2. Kişiliği

II. Abdülhamid'in kişilik özelliklerine yönelik kaynaklarda farklı değerlendirmeler görmek mümkündür. Ancak II. Abdülhamid'in kişiliğini her şeyden evvel manevi dinamikleri ile anlamak gerekmektedir. Çünkü elde bulunan verilere göre onun kişiliğini şekillendiren en önemli unsurun dînî inançları ve kültürel değerleri olduğu söylenebilir. Osman Nuri'nin "Abdülhamid'in kadere inancı pek ziyâdedir. Hayatında, daha doğrusu bu hayatın her türlü tecelliyâtında ona en ziyâde tahakküm eden şey bu his, bu inançtır" değerlendirmesi de bunun bir ifadesidir.[13] Bunun yanısıra II. Abdülhamid'in göstermelik bir imana sahip olduğunu iddia edenler de mevcuttur.[14]

---

9 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 144.

10 Şadiye Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 54.

11 Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları*, s. 64.

12 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 258.

13 Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, s. 381.

14 İsmail Müştak Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm*, Ali Yılmaz (haz.), Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2010, s. 85.

Ali Said'in II. Abdülhamid'in imanî yönünü ifade eden şu cümleleri de kıymeti haizdir: "Sultan Abdülhamid parlak Muhammedî şeriata gayet uyardı. Beş vakit namazını vakit geçirmeden eda ederdi. Saltanatı müddetince böbrek hastalığına yakalandığı vakit, sadece bir cuma namazını terke mecbur kalmıştır."

II. Abdülhamid'in Kur'an-ı Kerim, Buhari-i Şerif okuduğu, vaktiyle Şâzeli ve Kâdiri tarikatlarına intisap ettiği bilinmektedir.[15] Ayrıca hiçbir evraka abdestsiz imza atmadığı da kaynaklarda zikrolunan hususlardandır.[16] Bu görüşler zincirini çoğaltmak mümkündür. II. Abdülhamid'in özellikle Peygamber Efendimiz söz konusu olduğunda sevgisi gereği saygısızlığa asla tahammül göstermediği, Hicaz bölgesi ile irtibatı kolaylaştırmak için Hicaz ve Bağdat demiryolunu yaptırmak arzusunda olduğu ve yaptırdığı tren raylarına keçe döşettirdiği onun meşhur olmuş uygulamalarından birkaçıdır.

II. Abdülhamid'in kişilik özelliklerini ifade etmeden evvel fiziksel özelliklerinden de bahsedilebilir. Ayşe Osmanoğlu, babasını "Orta boylu, saçı ve sakalı koyu kumral, saçı tepeden dökük, yanları gür, burnu yüksek, gözleri tahrirli yeşil ile mavi arası ela, bakışları zeki ve hassas, alnı açık ve yüksek, sesi tatlı ve gür, tipi Osmanlı hanedânının tipi idi" şeklinde tarif etmektedir.[17] Kişilik özelliklerinin bir yönü olan hâfıza özellikleri de bu noktada önem arzetmektedir. II. Abdülhamid'in başkâtibi Tahsin Paşa (1858/1859-1933/1934), Abdülhamid'in kuvve-i hâfızasının harikulade denecek bir derecede olduğunu ifade etmektedir.[18] Osman Nuri ise İsmail

---

15 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 28.

16 Tahsin Yıldırım ve İbrahim Öztürkçü, *Osmanlı Padişahlarının Manevi Dünyası*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 2013, ss. 342-343.

17 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 15.

18 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2017, s. 9.

Hakkı Uzunçarşılı'nın II. Abdülhamid'in özelliklerini etraflı bir şekilde şöyle izah ettiğini ifade etmektedir:

> Abdülhamid nazik ve terbiyeli olup kendisi ile görüşenleri cezb ile hürmet telkin edermiş. Hâfızası kuvvetli imiş; verdiği emri seneler geçse unutmazmış. İnsan avlamayı, gönül almayı iyi bilirmiş. (…) hissiyatını saklar, ikiyüzlü hareket eder, verdiği emri inkâr ile kabahati başkasına yüklemeyi sever ve 'adem-i mâlûmât beyan ederdi. Mâhirâne rollerle karşısındakini inandırır, karakterini bilmeyenler sahte tavırlarına kanarlardı. Son derece vehimli ve hayatına düşkün olduğu için hal' edilmek ve öldürülmekten korkardı. Kendine verilen jurnallerin mühim bir kısmının uydurma olduğunu bildiği halde, binde bir ihtimali düşünerek araştırmalar yaptırırdı. (…) Kurenası ve paşaları onun vehmini tahrik etmeyi bilir, şüphe ve endişe içinde yaşatırlardı. Vehim ve endişesine rağmen mühim hadiseler karşısında soğukkanlı olur telaş göstermezdi.[19]

II. Abdülhamid'le ilgili eleştirel yaklaşımlara sahip olan ve o dönemi anlatan en önemli yazarlardan biri olan Osman Nuri, II. Abdülhamid'in kişiliğini şöyle ifade etmektedir: "Zahiren nazik, çekingen, mülâyim ve bedbaht bir adam olan Abdülhamid, yabancılara karşı hiddetini yenmeye çalışırdı. Birçok halinde bir korku hâkimdi. Etrafını düşmanlarının sardığını düşünürdü. Herkesten şüphe duyardı."[20]

II. Abdülhamid'i tanımanın bir yolu da onun özel hayatındaki tutum ve davranışlarını bilmekten geçer. Bu noktada Ziya Şakir, *Sultan Abdülhamid* adlı eserinde "Devlet idaresinde hiç şaka götürmeyen bir müstebit olmakla beraber, hususiyetinde ve bilhassa aile efradıyla çok nazik ve hatırşinas idi" değerlendirmesinde bulunmaktadır.[21]

---

[19] Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, s. 23.
[20] Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, s. 22.
[21] Şakir, *Sultan Abdülhamid*, s. 339.

Çok çalışkan bir kişiliğe sahip olduğu söylenen Abdülhamid, akşam erken yatmayı ve sabah erken kalkmayı, güneş doğmadan evvel her gün banyo yapmayı âdet edinmiştir.[22] İsraftan hiç hoşlanmamış ancak yeri geldiğinde çok cömert, cesaretli ve tedbirli olmuştur.[23] II. Abdülhamid'in Yemen Kahvesi'ni çok sevdiği, günde yedi sekiz kez kahve içtiği, gece yatmadan evvel odasında kitap okutturma geleneği gibi farklı pek çok özelliğinden de bahsetmek mümkündür.[24]

II. Abdülhamid'in spor konusunda da çok kabiliyetli olduğunu kızı Ayşe Osmanoğlu babasının ağzından şöyle ifade etmektedir: "Babam gençliğinde denize girdiğini, iyi yüzdüğünü, kürek çektiğini, yelken kullandığını, ata bindiğini, araba kullandığını, tabanca ile atıcılık yaptığını, ava gittiğini, kılıç talimleri yaptığını söylerdi".[25] II. Abdülhamid'in diğer bir kızı olan Şadiye Osmanoğlu da babası için şunları söylemektedir: "Sıhhatli bir erkekti, sağlam bir bünyesi ve idmanlı bir vücudu vardı, küçüklüğümde onun bir defa hastalandığını hatırlarım."[26] Osman Nuri de II. Abdülhamid'in kılıç kullanmakta ve jimnastik yapmada mahir, hayvanlara ve silahlara karşı çok meraklı olduğunu kaydetmektedir.[27]

Kaynaklarda II. Abdülhamid'in çocuk terbiyesi hususunda çok titiz olduğu, çocuklara karşı çok şefkatli ve iyi bir aile reisi olduğu, çocuklarında gördüğü bir kusuru eşi vasıtası ile hemen düzeltme yoluna gittiği, çocuklarının giyimi konusuna müdâhil olduğu, yüksek sesle konuşulmasına müsade etmediği, büyüklere saygı konusunda çok dikkatli olduğu ifade edilmektedir. Nezaket ve şahsiyet sahibi olması noktasında ise

---

22 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 26.
23 Yıldırım, Öztürkçü, *Osmanlı Padişahlarının Manevi Dünyası* ss. 358-365.
24 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, ss. 32.-36.
25 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 34.
26 Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları*, s. 31.
27 Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, s. 377.

kimseye "sen" diye hitap etmediği, cariyelerine bile "getiriniz", "götürünüz" şeklinde hitap ettiği, devlet ciddiyeti ve şahsiyetinden asla taviz vermediği ve çocuklarının huzuruna gelirken bile giyimlerine ayrıca dikkat ettiği ifade edilmektedir.[28]

1.1.3. Sanatkârlığı ve Zanaatkârlığı

II. Abdülhamid'in mûsikîye, resme ve tiyatroya meraklı olduğu ve iyi bir marangoz olduğu bilinmektedir. Sanatkârlık noktasında özellikle mûsikî konusundaki görüş, kabiliyet ve faaliyetleri önem arz etmektedir. II. Abdülhamid, küçük yaşlarda mûsikî eğitimi aldığını kendisi şöyle anlatmaktadır:

> Gençliğimde piyanoya merak etmiştim. Babam şehzadelerine Avrupa'dan birer piyano getirtmişti. Saraya İtalyan ve Fransız mûsikî muallimleri alınmıştı. Bu muallimlerden Fransız Alexandre Efendi bana hoca tayin edilmişti. Epeyce bir müddet çalıştım. Mûsikîyi çok sevmeme rağmen ne yazık ki gaileli bir hayat bana mûsikîye lazım gelen vakti verdirtmedi.[29]

Batı Müziği'ne ve operaya en fazla ilgi duyan padişahlar arasında olan II. Abdülhamid, piyano eğitimini Aleksandre Efendi, Guatelli Paşa, Lombardi Bey ve Dussap Paşa gibi müzisyenlerden almıştır. En sevdiği parçanın "La fille de madama angot" olduğu zikredilmektedir.[30] II. Abdülhamid, mûsikîye olan sevgisini şu sözlerle ifade etmektedir:

> Başlıca eğlencem mûsikî dinlemek ve marangozhanemde çalışmaktan ibarettir. Ancak bunlarla uğraşırken yorgunluğumu hissetmiyorum. Gençliğimde faal bir hayat geçirdiğim halde şimdi muattal yaşıyorum. Uykuyu bile rahat uyuyamadığımdan kitap okutmak bana ninni gibi geliyor.

---

[28] Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 31.
[29] Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 32.
[30] Selçuk Alimdar, *Osmanlı'da Batı Müziği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 16.

> Yarısını dinliyor, yarısını dinlemeden uyuyakalıyorum. Aklım takılıp da uykumu kaçırmasın diye ciddi eserler okumuyorum.[31]

II. Abdülhamid'in Türk ve Batı Müziği konusunda yapmış olduğu değerlendirme gayet dikkat çekicidir: "Alaturka güzeldir ama daima gam verir. Alafranga değişiktir. Neşe verir. Piyano'da Alaturka dinlenmez. Kendine mahsus Alaturka sazlarla çalınmalıdır."[32] Burada II. Abdülhamid'in Alafranga Müziği sevdiğini ifade ettiğini görmekteyiz. II. Abdülhamid'in müzik eğitiminin de daha çok Alafranga tarzı olduğunu düşündüğümüzde bu müziği sevmesi gayet doğal görünmektedir. Bu durum II. Abdülhamid'in Alaturka Müziğe hiç ilgi duymadığı anlamına gelmemektedir. Değerlerine sadakatle bağlı olan bir padişahın kendi milli mûsikîsine kayıtsız kaldığını söylemek mümkün değildir. Batılılaşma konusunda istekli padişahlardan olan babası Abdülmecid'in mûsikî politikalarından etkilenerek Batı Müziği'ni sevip ve icrâ ettiğini aynı zamanda Alaturka Mûsikîyi de koruduğunu söylemek yanlış olmaz.

Ayşe Osmanoğlu babası II. Abdülhamid'in Muzıka-i Hümâyûn'un orkestra bölümünü güçlendirmek için gayret sarf ettiğini ve buradan Saffet Bey ve Zati Bey gibi flütçüler, Vondra Bey gibi kemancı ve Cemil Bey gibi viyolonselciler yetiştiğini söylemektedir.[33] Diğer taraftan Alaturka Müziğin çok önemli isimlerinden Tanburi Cemil Bey'in saraya davet edildiğinde yaptığı icrânın II. Abdülhamid tarafından çok beğenildiği bilinmektedir.[34] II. Abdülhamid, Türk mûsikîşinaslarından Hacı Arif Bey'e özel bir muhabbet beslemiş ve O'nun icrâlarını

---

31 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 28.
32 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 32.
33 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 75.
34 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 78; Mes'ut Cemil, *Tanburi Cemil Bey'in Hayatı*, Uğur Derman (haz.), Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2002, ss. 103-104.

özellikle beğenmiştir. Yine Rifat Bey (1820-1888) ve İsmal Hakkı Bey (1866-1927) II. Abdülhamid'e yakınlığı ile bilinen Alaturka Mûsikî'nin temsilcileri arasındadırlar.[35] Ayrıca bu dönemde Muzıka-i Hümâyûn bünyesinde Müezzinân Bölüğü'nün bulunduğu ve bu bölükte bulunan hânendelerin dînî merâsimlerde çeşitli icrâlar gerçekleştirdikleri, namaz vakitlerinde nöbet tuttukları, kandillerde görev aldıkları, hilâfetle ilgili merâsimlerde önemli görevler üstlendikleri bilinmektedir.[36] II. Abdülhamid döneminde Muzıka-i Hümâyûn'un ve Hademe-i Hassa-i Şahâne Feriki adı ile bir görevli başkanın bulunduğu ve sanatçı kadrosunun Mabeyn-i Hümâyûn bünyesinde "Hademe-i Hassa-i Şahâne" örgütüne bağlı olarak görev icrâ ettiği belirtilmektedir. Ayrıca bu örgüte küçük yaşta alınan gençlerin özel olarak eğitim gördükleri ve çeşitli rütbeler elde ettikleri zikredilmektedir.[37] II. Abdülhamid döneminde müzikle ilgili bahsedilen gelişmeler yanında yurdışına öğrenim için talebe gönderildiği de arşiv belgelerinde görülmektedir.[38]

II. Abdülhamid'e birçok bestekâr marş besteleyerek takdim etmiştir. II. Abdülhamid, bu marşlardan özellikle Necip Paşa'nın bestesini beğenmiş ve onu "Hamidiye Marşı"[39] olarak ilan ettirmiştir.[40] Padişah'a takdim edilen marşların sayısının fazla olması halinde mûsikî üstadlarından oluşan bir

---

35 Nihat Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, ss. 6-7.

36 Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, s. 18.

37 Refik Ahmet Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğlenirdi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2013, s. 254.

38 BOA, A,} MTZ, 146/26. Ayrıca konu ile ilgili olarak arşiv belgelerinden örnek bir görsel için ekler kısmında yer alan Şekil 38'e bakınız.

39 Hamidiye Marşı'nın bestekârı hakkında bilgi ve marşın notası için bkz. Nuri Özcan, "Necip Ahmed Paşa", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXII, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 488-489; Aytaç Ergen, *"Notam 1 Programı."*

40 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 32.

komisyon marifetiyle mûsikî bakımından değerli olanların seçilip resmî marş olarak ilan edilebilecek olduğu kararının verildiğine dair arşiv kayıtlarında bilgiler mevcuttur.[41] II. Abdülhamid bu marşları Cuma Selamlığı Merâsimleri, muâyede merâsimleri, devlet başkanlarını karşılama merâsimleri gibi birçok resmî merâsimlerde icrâ ettirmiştir.[42]

Bu merâsimlerde dönemin önemli Türk Müziği bestekârları arasında olan Zekâi Dede (1825-1897), Giriftzen Asım Bey (1852-1929), Hacı Faik Bey (1831-1891), Rahmi Bey (1865-1924), Rauf Yekta Bey (1871-1935), Lem'i Atlı (1869-1945) ve Dr. Suphi Ezgi (1869-1962) gibi isimlerin çok önemli resmî görevler icrâ ettikleri zikredilmektedir.[43]

II. Abdülhamid, çocuklarının mûsikî eğitimine çok önem vermiştir. Bu konuda Ayşe Osmanoğlu, babasının, evlatlarının müzikle meşgul olmalarını istediğini, onlara çeşitli mûsikî aletleri aldığını, huzurunda piyano çaldırıp yanlışlarını düzelttiğini ifade etmektedir.[44] Çocuklarından Mehmed Selim Efendi, Ayşe Sultan, Şehzade Mehmed Nureddin Efendi, Zekiye Sultan ve eşi Durakçı Hacı Nafiz Bey ile Naima Sultan piyanist, Mehmed Abdülkadir Efendi kemanî, Mehmed Burhaneddin Efendi piyanist ve viyolonselist, Abdürrahim Efendi çok iyi bir viyolonselistti. Şadiye Sultan ise piyano, mandolin ve arp dersleri almıştı.[45]

II. Abdülhamid'in şehzadelik yıllarında resim hocalarından istifade etmiş olduğunu ve eşinin karakalem resmini çiz-

---

41 BOA, BEO, 3574/2680.

42 BOA, BEO, 3597/269704; II. Abdülhamid'e ithafen bestelenen birçok Marş vardır. Bunlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Hikmet Toker, *Marş-ı Hassa Osmanlı Padişahlarına İthaf Edilen Marşlar*, Dört Mevsim Yayınları, İstanbul 2016, ss. 84-103.

43 Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, s. 7.
Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 33.

44 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 32

45 Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, ss. 8-10.

diği ifade edilmektedir. Özellikle çiçek ve manzara resimlerini çizmekten hoşlandığı bilinmektedir.[46]

II. Abdülhamid, tiyatroya da çok ilgili idi. Kendisi tiyatroya gider ve sarayda çeşitli tiyatroların oynatılması konusunda önayak olurdu. Nitekim tiyatro faaliyetlerinde sarayın en yoğun olduğu zamanın II. Abdülhamid dönemi olduğu bilinmektedir.[47] II. Abdülhamid sarayda eski tiyatronun yerine yapılan ahırları yıktırarak tekrar tiyatro yaptırmış ve Ermeni bir sanatçı olan Güllü Agop'u saraya almıştır. Yakup adını alan bu sanatçı II. Abdülhamid'in özel tiyatrosunu düzenlemiştir.[48] II. Abdülhamid tiyatroyu bazen yabancı elçilerle buluşma noktası bazen de devlet işlerini yürütmeye devam ettiği bir alan olarak kullanmıştır.[49]

II. Abdülhamid'in operaya karşı yoğun bir ilgisinin olduğu, Yıldız'da bulunan yazlık ve kışlık tiyatro yerinde çeşitli zaman dilimlerinde misafirleri ile birlikte oyunlar oynatıp izlediği kaynaklarda ifade edilmektedir. Trovatore, Aida, Mis Negit, Carmen, Faust, Maskot ve Norma operalarının özellikle müzikal yönünden hoşlandığı zikredilmektedir.[50] Ayrıca Travyada, Toksa ve Haydutlar operalarını da beğendiği belirtilmektedir.[51]

II. Abdülhamid'in çinicilik ve marangozluğa da özel bir ilgisi mevcuttu. Bu nedenle sarayda çini ve marangoz fabrikası husule getirmiştir.[52] Marangozluk eğitimini dönemin önemli ustası olan Halil Efendi'den almış ve kendisi de iyi

---

46 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 33.
47 Alimdar, *Osmanlı'da Batı Müziği*, s. 16.
48 Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, s. 254.
49 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, ss. 17-19.
50 Ali Said, *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, Nehir Yayınları, İstanbul 1994, s. 40.
51 Şakir, *Sultan Abdülhamid*, s. 339.
52 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, s. 20.

bir marangoz ustası olmuştur. Ancak ona bu marangozluk hevesini bir Alman marangoz olan Kari Yensen'in verdiği zikredilmektedir.[53]

1.2. Osmanlıda Teşrifât ve Mûsikî Eğitim Mekânları

1.2.1. Teşrifât Anlayışı

Teşrifât, kelime itibariyle "şereflendirme, şeref verme" gibi anlamlara gelmektedir.[54] Genel olarak protokol ve büyük resmî ziyaretlerde kabul merâsimleri ile törenlerdeki uyulması gereken âdet ve usuller anlamında kullanılan bir tabirdir.[55] Dînî ve kültürel içerikli merâsimlerin mûsikî eşliğinde ve belli kurallar çerçevesinde icrâ edildiği dolayısıyla teşrifât kuralları ile mûsikî unsurlarının paralel olarak yürütüldüğü zikredilebilir. Bir başka ifadeyle merâsimlerde mûsikî formlarının teşrifât kuralları çerçevesinde icrâ edildiği söylenebilir.

İnsanlar arası ilişkiyi düzenleyen kurallar, devlet söz konusu olduğunda tüzel bir kişilik kazanmakta ve teşrifât ismi ile karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren teşrifât kurallarının uygulanması devletin işleyişine katkı sunmanın yanında kendi tebaasına karşı meşruiyet kazanmasını kolaylaştırmış ve başka devletler karşısında da kendi ihtişamını ortaya koymasını sağlamıştır.[56] Devlet yapısı içerisinde çok önemli bir yer teşkil eden teşrifât işlerine has kişiler mevcuttur. Teşrifât işleri ile meşgul olan bu kişilere Teşrifâtî Efendi, Teşrifâtçı Efendi, Teşrifâtî-i Divan-ı Hümâyûn

---

53 Şakir, *Sultan Abdülhamid*, s. 391.

54 Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul 1989, s. 407.

55 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2015, s. 1278.

56 Mehmed Es'ad Efendi, *Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifât-ı Kadimesi Osmanlı İmparatorluğunda Teşrifât*, H. Ahmet Arslantürk, Miraç Tosun ve Serdar Soyluer (haz.), Okur Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2012, s. 7.

gibi isimler verilmiştir. Devlet ve saraya dair kuralları çok iyi bilen Teşrifâtî Efendiler, yapılacak olan merâsimlerde protokolü idare etmişlerdir. Teşrifâtî Efendiler'in çalıştığı birim XVIII. yüzyıla kadar Divan-ı Hümâyûn'a bağlı iken daha sonra Paşakapısı'na devredilmiştir.[57]

Teşrifât geleneğinin aslında Osmanlı'nın kuruluşu ile başladığını söyleyebiliriz.[58] Daha sonraki yıllarda I. Murad (1360-1389)'ın Edirne'de yaptırdığı sarayda yapılan merâsimlere dair usul ve kaideler koydurduğu bilinmektedir. I. Murad'ın bir yerden bir yere giderken önünde on üç okçunun, arkasında yirmi otuz silahlının atlı olarak bulunduğu kaynaklar tarafından ifade edilmektedir. Yine I. Murad'ın şehzadeler için yaptırmış olduğu büyük sünnet şölenlerinde de bu teşrifâtı görmek mümkündür. Yıldırım Bayezid (1360-1403) devrinde saraydaki ihtişam artmış ve saray içerisinde teşrifâtçıların varlığı görülmeye başlanmıştır. Çelebi Sultan Mehmed (1389-1421)'in saltanatı zamanında kırk mücahidin daima padişahın yanında bulundurulması kaidesinin teşrifât kaidelerine sokulduğunu, II. Murad (1402-1451) döneminde ihtişamın devam ettiği ve saraya bazı teşrifât kuralları konulduğunu kaynaklarda görmek mümkündür.[59] Fatih Sultan Mehmed (1432-1481) döneminde tanzim edilen meşhur *Kanunname-i Âli Osman'ın* maddelerinden birçoğunun saray içerisinde ve dışarısında uyulması gereken teşrifât kurallarını ihtiva ettiği bilinmektedir. II. Bayezid (1448-1512), ibâdeti seven bir şahsiyet olarak Müezzinbaşılık ve Başlalalık gibi memuriyetler terkip ederek teşrifât kurallarını talimname ile sabit kılmıştır. Yavuz Sultan Selim (1470-1520),

---

57 Dündar Ali Kılıç, *XVII. Yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002, s. 13.

58 Kılıç, *XVII. Yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri*, s. 13.

59 Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, Niyazi Ahmet Banoğlu (haz.), Kervan Kitapçılık Yayınları Ty, ss. 14-18.

saray teşrifâtına dokunmamış ve Hırka-i Saâdet Merâsimi'ni de buna eklemiştir. Kanuni Sultan Süleyman (1494-1566) döneminde ise saraydaki teşrifât ve ihtişamın en üst seviyelere geldiği zikredilmektedir.[60] Tarihçi Hammer'e göre teşrifâtçılık Kanuni Sultan Süleyman döneminde kurulmuştur.[61] Tabiî ki burada Hammer'in kastettiği şey teşrifâtın daha önce hiç olmadığı değil, kurumsal bir yapının ortaya çıkmasıdır. Bunun akabinde Tevki Abdurrahman Paşa tarafından 1676-1678 yıllarında hazırlanan *Osmanlı Protokol Mecmuası* denebilecek bir kanunname ortaya konmuştur. Daha sonraki yıllarda *Fatih Kanunnamesi* ile *Tevki Abdurrahman Paşa Kanunnamesi* bu alandaki çalışmalara kaynaklık etmiştir.[62]

Mehmed Es'ad Efendi (1789-1848) yazmış olduğu "Teşrifât-ı Kadime" isimli eserinde Tanzimat öncesi dönemde Osmanlı saray ve devlet işlerindeki teşrifâta dair kuralları kaleme almıştır. Daha çok dînî merâsimlerin teşrifât kurallarından bahseden bu eserde Es'ad Efendi, Ramazan ve Kurban Bayramı Merâsimleri, Mevlid Kandili Merâsimleri, Hırka-i Şerif Ziyareti Merâsimleri, Cuma Selamlık Merâsimleri, saraydaki doğum, vefat, sünnet, nikâh ve düğün gibi merâsimler üzerinde durmuştur.[63] Tanzimat sonrası teşrifât kurallarının dönemin şartlarına göre değişmiş olması bu merâsimlerdeki teşrifât kurallarının temelden kalkmış olduğunu ifade etmemektedir. Bu değişimi var olanın reforme edilmesi şeklinde anlamak gerekmektedir.

XIX. yüzyıla kadar devam eden bu teşrifât kurallarının modernleşme ve Avrupa'ya uyum gösterme süreci ile değişiklik-

---

60 Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, ss. 20-23.

61 Kılıç, *XVII. Yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri*, s. 13.

62 Filiz Karaca, "Teşrifât", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXX, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 570-572.

63 Efendi, *Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifâtı Kadimesi Osmanlı İmparatorluğunda Teşrifât*, ss. 9-10.

lere uğradığını söyleyebiliriz. Bu noktada Tanzimat'ı bir dönüm noktası olarak kabul etmek mümkündür.[64]

II. Abdülhamid'in cülusundan 50 gün sonra bir Ramazan Bayramı sırasında ortaya çıkan üçüncü bir teşrifât müessesesi "Nezaret" adı ile bilinmektedir. Yani bu dönemde "Teşrifât Nâzırlığı Dairesi" kurulmuştur. 1909 yılında ise bütün teşrifât müesseseleri "Teşrifât-ı Umumiyye Dairesi" adı ile bir araya getirilmiştir.[65]

II. Abdülhamid dönemi Teşrifât Nâzırlığı Daire'si tarafından yürütülen teşrifât hizmetlerinin durumu hakkında uzun yıllar II. Abdülhamid'e başkâtiplik yapmış olan Tahsin Paşa (1858/1859-1933/1934) şöyle bir değerlendirme yapmaktadır: "Teşrifât Nâzırlığı Dairesi'nin vezâifi mahdud, gâilesi az, muâmelatı basitti."[66] Buradan teşrifât dairesinin görev alanının karmaşık bir yapıya sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Teşrifât müessesesi, devlet eliyle yapılan hemen her işte bir usul belirleyip o usuller çerçevesinde merâsimleri gerçekleştirdiği için merâsimlerde mevki ve makam olarak kimin, nerede ve nasıl bulunacağı bu kurallar çerçevesinde şekillenmiştir. Osmanlı arşivlerinde II. Abdülhamid dönemine ait yaptığımız araştırmada teşrifât defterlerinde bunu görmek mümkündür. [67] Teşrifât defterlerinde, teşrifât kuralları gereği bulunması gereken eşyaların isimleri, eksik bir eşya varsa eksikliklerin giderildiği ve ne kadar masraf edildiği gibi bilgiler de bulunmaktadır.[68]

II. Mahmud (1785-1839) dönemi ile başlayan yenilik hare-

---

64 Es'ad Efendi, *Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifâtı Kadimesi Osmanlı İmparatorluğunda Teşrifât*, s. 7.

65 Karaca, "Teşrifât", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXX, ss. 570-572.

66 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, s. 25.

67 A, { d, 489, ss. 1-41.

68 BOA, HH, d, 18502, ss. 1-14.

ketlerinin II. Abdülhamid ile zirveye ulaştığı, bu yenilik hareketlerinin teşrifât kurallarına da bir şekilde yansıdığı ve bu konuda padişahın farklı uygulamalar benimsemek durumunda kaldığı zikredilebilir. Bu uygulamaların bazen güvenlik endişesi ile bazen de dünyanın genel gidişatına ayak uydurma kaygısı ile yapıldığını gösteren çeşitli örnekler mevcuttur.[69] Mesela dînî merâsimlerden "Cuma Selamlığı" için her zaman alınan tedbirlerin bu dönemde daha da artırıldığını Tahsin Paşa bizlere şöyle izah etmektedir:

> Hünkârın dairesi ile Hamidiye Camii arasındaki mesafe pek kısa olduğu halde Cuma Selamlıkları için bile mühim tedbirlerin alınması âdet idi. Her Cuma ordu ve donanmadan hangi zabitler Selamlık Resmi'ne gelecek ise bir gün evvel daireleri tarafından isimleri arz olunur, Cuma günü Memurin-i Mahsusa bu defterlerin muhteviyatıyla selamlığa gelenlerin birbirine mutabakatını sessizce tedkik eder, merâsimi görmeye gelen ecnebilerin arasına sivil memurlar ikâme olunur, ondan sonra her şeyin tamam olduğu padişaha bildirilir ve Sultan Hamid bundan sonra arabasına binerdi.[70]

Bu örnekte merâsimlerin güvenlik endişesi ile farklı uygulamalara tabi olduğunu görmekteyiz. Bir de Osmanlı Devleti'nin son yüzyıllarda artık yüzünü Batı'ya dönmek zorunda kaldığını ve bu zorunluluğun dînî merâsimlerin üzerinde de bazı etkiler meydana getirdiğini örnekleyen uygulamalar vardır. XIX. yüzyılda Cuma Selamlıkları'nın törensel anlamda yeni bir görünüm kazanması, klâsik Osmanlı Camii Mimarisi'nin seküler bir görünümle dengelenmeye çalışılması, geleneksel kıyafetlerin yerini üniformanın alması bunlardan birkaçıdır.[71] Dolayısıyla teşrifâtın icrâ alanları

---

[69] BOA, DH, EUM, THR, 5/28.

[70] Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, s. 82.

[71] Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi*, ss. 36-39.

olan merâsimlerin II. Abdülhamid döneminde daha detaylı tariflerinin yapılmaya başlandığı, süslü cümleler kullanımının arttığı ve etkili bir propaganda aracı olarak kullanıldığı kaydedilmektedir.[72]

Merâsimlerdeki teşrifât kuralları uygulamasının tarihsel boyutunu ana hatları ile değerlendirmeye çalıştık. İncelemeye çalışacağımız her bir merâsimin teşrifâtı hususunda yeri geldiğinde ayrıca değerlendirmelerde bulunulacaktır.

1.2.2. Osmanlıda Mûsikî Eğitimi Veren Mekânlar

Osmanlı dönemi mûsikî eğitimi veren mekânlar Enderun, Muzıka-i Hümâyûn, Tekkeler, özel meşkhaneler, Maarif'e bağlı okullar olarak sınıflandırılabilir. Mûsikî eğitimi veren bu mekânların tarihsel süreç içerisinde bazı değişikliklere uğradığı bilinmektedir. Örneğin Enderun eski ehemmiyetini kaybetmiş, Mehterhane zamanla yerini Muzıka-i Hümâyûn'a bırakmış, 1925'te tekkeler kapatılmış ve özel meşkhaneler daha önemli hale gelebilmiştir. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde hangi vaziyette oldukları ise bizim için ayrı bir önem arz etmektedir. Bu eğitim kurumları ve mekânları hakkında bilgi vermeden önce Osmanlı döneminde mûsikî eğitiminin yönteminden kısaca bahsedilmelidir.

Osmanlı dönemi mûsikî eğitim sistemi "meşk" usulüne dayanmaktadır. Meşk, karşılıklı öğrenip öğretmek demektir. Mûsikîde ise bir üstad tarafından mûsikî parçasının tedricen çalınması ve okunması suretiyle talebeye öğretilmesi ve talebe tarafından öğrenilmesidir.[73] Bu yöntemi Cem Behar şöyle izah etmektedir:

> Geçilecek olan eserin güftesi talebeye yazdırılır veya yaz-

---

[72] Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı'nın Son Yüzyılında Merâsimler*, s. 24.

[73] Yılmaz Öztuna, "Meşk", *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 250.

> ma ya da basılmış bir güfte mecmuasından yararlanılır. Eserin usûlü bellidir. Eğer hatırlatmaya gerek varsa esere başlanmadan önce bu usûl birkaç kez vurulur. Öğrenci bu usûlü sağ ve sol eliyle-dizlerini kudüm itibar ederek vurur. Sonra eser hep usûl vurularak hoca tarafından, öğrenciye tekrar ettirilir. Hoca eseri kısım kısım (zemin, meyan, nakarat, varsa terennüm vs.) ve bir bütün olarak öğrencide iyice ve eksiksiz yerleşinceye kadar okur ve talebeye defalarca okutturur. Öğrencinin yanlışları ve tereddütleri ortadan kalkıncaya kadar tekrar ettirilir. Nihai hedef eserin talebenin hâfızasına nakşedilmesidir.[74]

Meşk, hâfızaya ve icrâya dayalı mûsikî öğrenim sistemi olduğu için kitaplardan değil bir fem-i muhsinden talep edilir. Bu yöntemin 1828 yılında Muzıka-i Hümâyûn'un açılması, 1870'li yıllarda notacı ismi ile meşhur Hacı Emin Efendi tarafından Türk Mûsikîsi eserlerinin basılmaya başlanması[75] ve nota kullanımının yaygınlaşması ile yavaş yavaş kaybolmaya başladığını söyleyebiliriz. II. Abdülhamid döneminde ise artık batı notasının kullanımının iyice yaygınlaştığı ve meşk usulünün kullanım alanının oldukça azaldığı zikredilebilir. Bu durumun olumlu ve olumsuz neticeleri söz konusudur. Nitekim eserlerin hâfızada saklanması zorlaşmış ve saklanma zorunluluğu kalmadığı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu da zamanla repertuarın hâfızalardan kaybolmasına neden olmuştur. Bunun yanında repertuarımızın notaya alınarak günümüze aktarılmasında önemli katkılar sağlamıştır. Bu değerlendirmeden sonra tarihsel süreçten II. Abdülhamid dönemine mûsikî eğitimi verilen mekânları şöyle ifade edebiliriz:

---

74 Cem Behar, *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz Geleneksel Osmanlı-Türk Müziğinde Öğretim ve İntikal*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012, s. 19.

75 Cem Behar, *Osmanlı Türk Mûsikîsinin Kısa Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, ss. 18-19.

Enderun

Enderun, "saray", "mabeyn" karşılığında kullanılan bir tabirdir.[76] "I. Murad tarafından 1363'te kurulmuş, Fatih ile II. Bayezid tarafından geliştirilip önemli bir eğitim kurumu haline getirilmiş ve 1833'te II. Mahmud tarafından kapatılmıştır." Esasen Enderun, Osmanlılarda idari ve askeri kadronun yetiştirilmesi için teşekkül ettirilmiş saray eğitim kurumudur. Enderun birçok bölümden oluşmaktadır. Ancak mûsikî eğitiminin verildiği "seferli koğuşu" olarak bilinen bölüm 1635 yılında IV. Murad tarafından kurulmuştur.[77] Seferli koğuşu ilk zamanlarda Enderun'da bulunanların çamaşırlarının yıkanması ve temizlik işlerinden sorumlu iken daha sonra sanatsal çalışmaların yapıldığı ve çeşitli meslek dallarında insan yetiştirmek maksatlı (kemankeş, hanende, berber, pehlivan vs.) bir kurum haline gelmiştir.[78] Bu saray okulundaki eğitim müfredatına "mûsikî" dersi ise II. Murad (1421-1451) döneminde eklenmiştir.[79]

Enderun'da verilen mûsikî eğitimi ise genelde dışarıdan gelen hocalarla yürütülmüştür. Çeşitli doğu sazları icrâsı, bestekârlık, padişah ve Valide Sultanlar için mûsikî dinletileri seferli koğuşunun yürütmüş olduğu faaliyetler arasındadır.[80] Kurulduğu dönemden XIX. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı'ya birçok alanda insan yetiştiren bu kurum 1828 yılında kurulan Muzıka-i Hümâyûn'la birlikte ehemmiyetini

---

[76] Mehmed Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 533.

[77] Mehmet İpşirli, "Enderun" *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XI, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 185-187.

[78] İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2008, s. 105.

[79] Cinüçen Tanrıkorur, *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, s. 30.

[80] Necdet Sakaoğlu, "Enderun", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. III, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 172-174.

kaybetmiştir. II. Mahmud 1831 yılında Enderun'u dağıtmış, geriye kalan bazı kısımlar ise 1923 yılında tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Tekkeler

Tasavvuf erbabının oturup kalkmalarına, sülûk çıkarmalarına, âyin yapmalarına mahsus özel bir yer olan tekkeler,[81] Osmanlı dönemi şiir, mûsikî, hat ve tezhip gibi sanatsal faaliyetlerin yapıldığı önemli mekânlardır. Bu geleneğin genel olarak Hoca Ahmet Yesevî tarafından eski Şaman geleneğine uzanan mûsikî ve raksın tarikat yolunda kullanılmaya başlanması ile vücut bulduğu kabul edilir.[82]

Türk Müziği'nin öğretimi ve yaygınlaşmasında da tekkelerin çok önemli görevler icrâ ettiği,[83] Dînî Türk Mûsikîsi'nin mahsullerinin daha çok tekkelerden inkişaf ettiği bilinen bir gerçektir.[84] Nitekim meşhur bestekâr Buhurizâde Mustafa Itrî Efendi (ö. 1711-1712)'nin mûsikî meşkine Yenikapı Mevlevîhânesi'nin ilham vesilesi olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.[85] Özellikle cehri zikir yapan tarikatların zikir esnasında okudukları ilahiler ve yaptıkları âyinler yoluyla tekke mûsikîsi formlarının teşekkül ettiği ifade edilebilir. Dönemin ileri düzeyde mûsikî eğitimi veren ve günümüzdeki güzel sanatlar fakültesi, konservatuar, ilahiyat fakülteleri dînî mûsikî anabilim dalı işlevi gören tekkelerin mûsikî eğitimine katkı sağladığı bilinmektedir.

Tarikatler içerisinde mûsikîye yer verenleri üç grupta

---

81 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004, s. 646.

82 Tanrıkorur, *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*, s. 27.

83 Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, Rıza Koşkun Matbaası Yayınları, İstanbul 1942, s. 27.

84 Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 123.

85 Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 130.

zikredebiliriz. Bunlar Mevleviyye, Bektaşiyye ve Kâdiriyye, Rıfâiyye ve Halvetiyye ile bunların kolları olan tarikatlerdir.[86] Bu tarikatlardan mûsikîye en çok katkı sağlayan Mevlevîliktir denilebilir. Bu noktada Nüzhet Ergun, Mevlevî Mûsikîsi'nin Mevlevî Edebiyatı'nda olduğu gibi "klâsik" olduğunu, Tekke Mûsikîsi'nin Tekke Edebiyatı'na paralel bir yapı arz ettiğini ifade etmektedir.[87] Bu nedenle Mevlevî Mûsikisi'nin daha sanatlı bir yapı ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca Türk Mûsikîsi bestekârları ve hanendeleri arasında Mevlevîlerin hatırı sayılır bir yeri olduğu bilinmektedir. XIX. yüzyılda, özellikle Mevlevî Mûsikîsi'nin inkişaf ettiği kaynaklarda zikredilmektedir. Âyin bestekârlığında bir sıçrama dönemi olan bu yüzyıl 32 âyin bestesi ile ayrı bir önem arz etmektedir.[88] XX. yüzyılda da bu inkişafın devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu sahada yetişmiş önemli mûsikîşinaslar günümüze ışık tutacak çalışmalara öncülük etmişlerdir. Zekâizâde Ahmed Irsoy, Rauf Yekta ve Kazım Uz gibi müzisyenlerin önemli çalışmaları olmuştur.[89]

Mevlevîlikte mûsikî eğitimi "meydan-ı-şerif" denilen yerde insan yetiştirmeye dayalı tasavvuf eğitiminin bir parçası olarak yürütülmüştür. Bu eğitim faaliyetlerinin bir bütün olarak yapıldığı Mevlevîlere ait mekânlar, vazifelerini dünya ölçeğinde tarih boyunca yerine getirmişlerdir. Tekke ve zaviyelerin 1925 yılında kapanması ile Mevlevîlere ait mekânlar da aynı akıbete muhatap olmuştur. Ancak bazı Mevlevîhânelerin kültür turizmi açısından açık olmasına müsaade edilmiştir.

---

86 Mehmed Nuri Uygun, "Zikir-Mûsikî", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXXIV, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 412-413.

87 Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 407.

88 Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 405.

89 Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 636.

Mehterhane

Mehter, "en büyük", "azam", "ekber" gibi anlamlara gelmektedir.[90] Mehterhane ise Osmanlı Devleti'nin askeri müzik takımı ve teşkilatıdır. Padişaha ait olanına "Mehterhane-i Hümâyûn" ismi verilmiştir.[91] Türklerin savaşçı olma özelliklerinden dolayı askeri müziğin kullanılması Osmanlı'dan çok daha öncelere dayanmaktadır. Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mes'ud'un (1282-1307), büyük askeri başarılar gösteren Osman Gazi'ye bütün uç beyleri üzerinde lider olma alâmeti olarak gönderdikleri arasında tabl (davul), alem (bayrak) ve nakkare (ikili küçük davul) bulunmaktadır.[92] Bu hediyenin nevbet takımı olması askeri müziğin Selçuklu Devleti'nden sonra Osmanlıların kuruluşu ile devam ettiğini göstermektedir.

Osmanlı döneminde mehter geleneği varlığını daima devam ettirmiştir. Mehter, Osmanlı toplumunda sadece askeri merâsimlerde değil, çeşitli eğlencelerde, sünnet ve düğün merâsimlerinde, gelin alaylarında, bayram merâsimlerinde icrâlar yapmış ve halkın gönlünde çok önemli bir mevkide olmuştur.[93] Mehterhane üyelerinin devlet ve toplum nazarında özel bir mevkisinin olduğu, iyi maaşlarla görev yaptıkları bilinmektedir.

Mehterhane geleneksel icrâsını ve kurumsal yapısını 1828 yılında II. Mahmud'un Batı tarzı saray bandosu olan Muzıka-i Humâyûn'u kurdurmasıyla kaybetmeye başlamıştır. Bu süreçte askeri müzik repertuarımızın yok olması ile birlikte yeniden aslına uygun olarak mehter takımı kurma girişimleri olsa da gerçek anlamda başarılı olunamamıştır.[94] Bu tarihten sonra

---

90 Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 444.

91 Öztuna, "Mehterhane", *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, s. 245.

92 Timur Vural, *Türklerde Askeri Müzik Geleneği Tuğ, Nevbet, Mehter*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2013, ss. 105-106.

93 Vural, *Türklerde Askeri Müzik Geleneği Tuğ, Nevbet, Mehter*, s. 157.

94 Tanrıkorur, *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*, s. 26.

Mehterhane'nin yerini alan Muzıka-i Humâyûn'la artık Batı Müziği'nin devlet eliyle desteklendiğini görmekteyiz. II. Abdülhamid döneminde de askeri müzik, Mûzıka-i Humâyûn tarafından idare edilmiştir. Saraya bağlı olarak kurulan Mûzıka-i Humâyûn, Saray Orkestrası, Saray Bandosu, Türk Müziği Bölümü ve Muzıka-i Humâyûn Mektebi'nden müteşekkildir.[95] Mûzıka-i Hümâyûn'da ilk kurulan bölümler bando ve orkestra olmuş daha sonra Fasıl Heyeti ve Müezzinân Bölükleri de buna eklenmiştir. II. Abdülhamid dönemine kadar bando, orkestra, fasıl heyeti ve müezzinân olmak üzere dört bölüm olarak gelmiş ve II. Abdülhamid döneminde bunlara opera-operet eklenmiştir. Ayrıca müzik dışında tiyatro, ortaoyunu, canbaz, karagöz, hokkabaz ve kukla bölümleri de kurulmuştur. Bu bölümlerden fasıl heyetinin bir kısmı olan Fasl-ı Atik, Klâsik Türk Müziği örneklerini Türk Müziği enstrümanları eşliğinde seslendirmiş, Fasl-ı Cedid bölümü ise Batı ile Türk Müziği arasında orta bir yol tercih ederek çalışmalarını yürütmüştür.[96] XV. yüzyıldan itibaren saray görevlileri arasına giren padişah müezzinlerinden müteşekkil Müezzinân Bölüğü ise sarayda yapılan dînî merâsimlerde (cuma ve bayram selamlıkları, kandiller vs.), Surre-i Hümâyûn Alayı'nın İstanbul'dan gönderilmesinde, alay sancağının alaya ilk verilişi gibi zamanlarda görev yapmıştır.[97] Müezzinân Bölüğü, aynı zamanda padişahın gittiği camide nöbet tutmuş ve hilâfetle ilgili merâsimlerde de vazifesini yürütmüştür.[98]

Müezzinân Bölüğü'ne alınan mûsikîşinasların ses, makam ve usûl bilgisi konusunda ciddi bir sınavdan geçirilerek tespit

---

95 Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, s. 12.

96 Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, s. 17.

97 Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Müezzin", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXI, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 493.

98 Mahmud. R. Gazimihal, *Türk Askeri Muzıkaları Tarihi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, ss. 103-104.

edildiği, aynı zamanda fasıl grubunda da hanende ve şeflik gibi görevler icrâ ettiği zikredilmektedir.[99] Müezzinân Bölüğü II. Abdülhamid döneminde kandillerde ve diğer önemli gün ve gecelerde görevini ifaya devam etmiştir.[100]

II. Abdülhamid, tahta çıktığı yıl Muzıka-i Hümâyûn Kumandanlığı'na Ahmed Necip Paşa'yı getirmiştir. Paşa'nın padişah adına bestelediği Hamidiye Marşı Meşrutiyet'in ilanına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî marşı olmuştur. Batı Müziği ile Türk Müziği'ni Muzıka-i Hümâyûn'da eşit olarak geliştirmek isteyen Ahmet Necip Paşa aynı zamanda çok iyi bir Türk Müziği koleksiyoncusudur. Ahmed Necip Paşa'dan sonra Muzıka-i Hümâyûn Kumandanlığı'na Süleyman Paşa getirilmiştir. Daha sonra Miralay Neşet Bey bu görevi devralmıştır. Sonraki yıllarda sırasıyla Guatelli, D'arenda Paşa bu göreve tayin edilmişlerdir.[101] II. Abdülhamid döneminde giderek Muzıka-i Hümâyûn'da yabancı müzisyenlerin sayısının azaldığı, yerli müzisyenlerin sayısının ise arttığı görülmektedir.[102] Kumandanlığa sonraki yıllarda Saffet ve Zati Beyler atanmış, kurum Cumhuriyet döneminde ise Riyâset-i Cumhur'a devredilerek 1924'te "Riyâset-i Cumhur Mûsikî Heyeti" ismini almıştır.[103]

Özel Meşkhaneler

Bu meşkhaneler "toplu veya tek olarak hususi mahiyette mûsikî meşki yapılan hoca evleri, cemiyetler veya öğrenci koroları" olarak ifade edilmektedir. Bu geleneğin Osmanlı dönemi son yıllarında yaşayan mûsikîşinas Bolahenk Nuri Bey

---

99 Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, s. 18.
100 BOA, Y, PRK, SGE, 3/4.
101 Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, ss. 12-16.
102 Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, s. 15.
103 Nuri Özcan, "Muzıka-i Hümâyûn", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXI, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 422-423.

(1834-1910) tarafından sürdürüldüğü zikredilmektedir.[104] II. Abdülhamid döneminde ise İbn'ül-Emin Mahmud Kemal İnal, konağında düzenlediği mûsikî toplantıları ile bu geleneğin devamına katkı sağlamıştır. Ancak bu geleneğin Türk Mûsikîsi'nin meşk sistemine dayalı ve birebir hocadan öğrenilmesi modelinden dolayı daha erken dönemlerde de mevcut olabileceği tahmin edilebilir. Osmanlı'nın son dönemlerinde mûsikî eğitimi veren en önemli kurumlar olan Enderun, Mehterhane ve Tekkelerin kapatılması mûsikîşinasları bir anlamda özel mekânlarda çalışma yapmak zorunda bırakmıştır. Bu durumun daha sonradan hem özel meşkhanelerin artmasında hem de çeşitli mûsikî derneklerinin kurularak faaliyet göstermesinde önemli etkileri olduğu söylenebilir.

[104] Tanrıkorur, *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*, ss. 31-32.

İKİNCİ BÖLÜM

2. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MERASİMLER

Merâsimler, her dönem kendi imkânları içerisinde icrâ edilmişlerdir. Bu bağlamda II. Abdülhamid döneminde icrâ edilen merâsimlerin de dönemin genel özelliklerinden etkilendiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu dönemin merâsim icrâlarını daha iyi anlayabilmek için bu icrâların yapıldığı önemli mekânlar, bu merâsimlerde vazife alan mûsikîşinaslar, kullanılan formlar ve enstrümanlar ve bu icrâlarda kurumların rolü gibi konuların ele alınması önem arz etmektedir.

2.1. Merâsimlerin Yapıldığı Mekânlar

II. Abdülhamid döneminde dînî ve kültürel içerikli merâsimlerin icrâsında birçok mekânın kullanıldığı görülmektedir. Bunların başında saray, cami, tekke, dergâh, türbe ve ekâbir konakları gelmektedir. Bu mekânlardan Dolmabahçe Sarayı ve Bahçesi,[1] Yıldız Sarayı ve Bahçesi[2], Sultanahmed Camii, Yıldız Hamidiye Camii, Valide Sultan Camii, Sinanpaşa Camii,

[1] Dolmabahçe Sarayı ile ilgili görsel için ekler kısmında bulunan Şekil 12'ye bakınız.

[2] Yıldız Sarayı ile ilgili görsel için ekler kısmında yer alan Şekil 13'e bakınız.

Dolmabahçe Camii, Eyüp Sultan Camii, Fındıklı Camii, Sultan Mahmud Camii, Teşvikiye Camii, Sünbül Efendi Tekkesi, Yenikapı Mevlevîhânesi, Merkezefendi Dergâhı, Rıfâi Dergâhı, Şâzeli Dergâhı, Kâdiri Dergâhı, Bedevi Dergâhı, Sâdî Dergâhı, Hazreti Halid Türbesi, İstanbul sokakları ve bazı semtleri (Direklerarası, Şehzadebaşı vb.), Ekâbir Konakları (İbn'ül-Emin Mahmud Kemal İnal Konağı gibi) öne çıkanlardır.

II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında kullanmış olduğu Dolmabahçe Sarayı, merâsimlerin de merkezi durumundadır. Beşiktaş'ta Dolmabahçe Caddesi ile Boğaz arasında 250.000 metrekarelik bir alan üzerinde kurulu olan saray,[3] "Beşiktaş Saray-ı Hümâyûnu" olarak da bilinmektedir. Dolmabahçe Sarayı, mabeyn-i hümâyûn (selamlık), muâyede salonu, harem-i hümâyûn ve veliahd dairelerinden müteşekkildir. Muâyede salonu özellikle padişahın bayram tebriklerini kabul ettiği mekân olarak bilinmektedir.[4] II. Abdülhamid'in tahtının da bulunmuş olduğu bu salon aynı zamanda birçok merâsime de ev sahipliği yapmıştır. Örneğin 28 Ramazan 1299 tarihli Ramazan Bayramı Merâsimi Dolmabahçe Sarayı'nda icrâ edilmiştir.[5]

Merâsimlerin icrâsında en önemli merkez olan Yıldız Sarayı, Sultan Mahmud'un 1830'lu yıllarda Beşiktaş tepesine yaptırdığı bir köşk ve sonrasında Abdülmecid'in Malta Köşkü, Çadır Köşkü ve Çit Kasrı yapıları ile devam eden ve II. Abdülhamid döneminde bir şehir görünümüne bürünen binalar topluluğudur.[6] Burası II. Abdülhamid döneminin merâsim

---

3 Çelik Gülersoy, "Dolmabahçe Sarayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. III, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1993, s. 89-91.

4 Nigar Ayyıldız, *II. Abdülhamid Dönemi Saray Merâsimleri*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2008, ss. 249-250.

5 BOA, İ, DH, 860/68856.

6 Nuri, *Abdülhamidi Sâni ve Devri Saltanatı*, s. 408.

icrâlarında en çok kullanılan saraydır. Otuz yıldan daha fazla bir süre kullanılan bu mekân II. Abdülhamid'in saltanatı ile âdeta bütünleşmiştir. Bu sarayın merâsimlerin icrâsında merkezi bir konuma sahip olmasından dolayı daha teferruatlı olarak ele alınması önem arz etmektedir. Yıldız Sarayı'nın mimari özelliklerinden ziyâde bizim için teşkilat yapısının ve bu yapı içerisinde merâsimlere ev sahipliği yapan kısımları daha önemlidir. Yıldız Sarayı'nda teşkilat Mabeyn Müşirliği Dairesi, Başkitabet Dairesi, Mabeynci Beyler Dairesi, Teşrifât Nâzırlığı Dairesi, Teftiş-i Askeri Komisyonu, Maiyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiyesi, Yaverler Dairesi, İzzet Paşa Dairesi, Derviş Paşa Dairesi, Şakir Paşa Dairesi, Kamphofner Paşa Dairesi, Aleksandr Kara Todori Paşa Dairesi, Mütercim Nişan Efendi Dairesi, Hususi Şifre Dairesi, Mabeyn Mütercimleri Dairesinden müteşekkildir.[7] Merâsimlerin icrâsında Mabeyn-i Hümâyûn ve Küçük Mabeyn Dairesi öne çıkarken merâsimlerin teşrifât üzere icrâsının organize edilmesinde Teşrifât Nâzırlığı Dairesi'nin öne çıktığı görülmektedir. Yıldız Sarayı, hicri yılbaşı merâsimleri, kandil merâsimleri, bayram merâsimleri, surre-i hümâyûn merâsimleri, bed-i besmele merâsimleri, düğün merâsimleri, velâdet-i hümâyûn merâsimleri ve cuma selamlıkları icrâsında merkezi konumdadır. Arşiv belgeleri bu merâsimlerin saray bünyesinde yapıldığını göstermektedir.[8]

Merâsimlerin icrâsında bir başka önemli mekân da Topkapı Sarayı'dır. Topkapı Sarayı'nın kutsal emanetler dairesi, Lihye-i Saâdet Merâsimi, Hırka-i Şerif Ziyareti Merâsimi, bayram merâsimlerinin icrâ edildiği yerdir.[9]

---

7 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 21.
8 BOA, İ, DUİT, 14/39; BOA, Y,PRK, ASK, 103/77; BOA, Y, A, HUS, 270/88.
9 BOA, Y, A, RES, 74/62.

Dolmabahçe ve Yıldız Sarayı bahçeleri ise özellikle surre alayları yola çıkmadan evvel padişah huzurunda Surre-i Hümâyûn Merâsimleri'nin icrâ edildiği mekânlardır.[10]

Bu dönemde tekke ve dergâhların da merâsim icrâlarında önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Sünbül Efendi Tekkesi, Yenikapı Mevlevîhânesi, Şâzeli, Rıfâi, Bedevi ve Sadi Dergâhları bayram merâsimlerinin, kandil merâsimlerinin, hicri yılbaşı merâsimlerinin ev sahipliğini yapan mekânlardır. Miraç Kandili'nde Rıfâi Dergâhı'nda kandil merâsimi,[11] Merkezefendi Tekkesi'nde ise bayram merâsimi icrâsı bunun örneklerindendir.[12] II. Abdülhamid döneminde nadir de olsa bazı türbelerde de merâsim icrâ edildiği görülmektedir. Hz. Halid Türbesi'nde Regaib Kandili'nde mevlid icrâsında bunu görmek mümkündür.[13]

Camiler ise dînî merâsimlerin yoğun icrâ edildiği mekânlar olmuştur. Kandillerde Ayasofya, Sultanahmed, Bayezid, Nusretiye, Pertevniyal Valide Sultan, Eyüp Sultan, Yıldız Hamidiye Camileri öne çıkarken Cuma Selamlık Merâsimleri'nde Sultanahmed, Dolmabahçe, Sinanpaşa, Hamidiye, Teşvikiye, Ertuğrul, Eyüp Sultan, Fındıklı, Ayasofya, Sultan Mahmud gibi camiler öne çıkmıştır. Kadir Alayı, Mevlid Alayı gibi merâsimler ise Valide Sultan, Kılıç Ali Paşa, Nusretiye, Dolmabahçe, Sinanpaşa ve Yıldız Camilerinde icrâ edilmiştir. II. Abdülhamid döneminde özellikle bayram merâsimlerinin bir parçası olan bayram namazının edasının Eyüp, Sultanahmed, Ayasofya, Fatih ve Sinanpaşa gibi camilerde eda edildiği görülmektedir. Cenaze merâsimlerinin ise Ayasofya, Fatih, Sü-

10 BOA, Y,A, HUS, 270/88.
11 BOA, Y, PRK, ZB, 14/122.
12 Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 667.
13 BOA, ML, EEM, 419/39.

leymaniye ve Sultanahmed gibi camilerde salâ verdirilerek icrâ ettirildiği bilinmektedir.

Halk arasında ileri gelen zevatın evleri de yine halk tarafından icrâ edilen merâsimlerin merkezi olmuştur. Ekâbir konakları diye tabir edilen bu mekânlarda düğün merâsimleri ve bed-i besmele merâsimleri gibi kültürel içerikli merâsimlerin icrâsının öne çıktığı görülmektedir.

Bütün bu merâsim icrâ edilen mekânların yanında İstanbul sokakları, Atmeydanı mevkii, mektepler ve hastaneler de merâsimlerin icrâ edildiği mekânlardır. Burada bizim incelediğimiz merâsimler bakımından öne çıkan mekânların bu şekilde olduğu ancak bunların dışında merâsim icrâsı yapılmış olan başka mekânların da var olduğunu zikretmeliyiz.

2.2. Merâsimlerde Görev Alan Önemli Mûsikîşinaslar

Merâsimlerde birçok mûsikîşinasın görev aldığını ancak bunların her birisi ile ilgili mâlûmât vermenin burada mümkün olamayacağını ifade edebiliriz. Bu nedenle bestekârlık, hanendelik ve sazendelik gibi alanlarda dönemin öne çıkan mûsikîşinaslarının kısaca hayat hikâyesinden sonra kurumsal ve bireysel ölçekte bu merâsim icrâlarının neresinde oldukları ve merâsimlerde kullanılmış olduğu düşünülen örnek eserlerine örnek vermekle yetineceğiz.[14]

Sermüezzin Rifat Bey (1820-1896): Hammamizâde İsmail Dede Efendini'nin kız tarafından torunu olan Rifat Bey, 1820 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Babası Keçi Arif Ağa, annesi Hatice Hanım'dır.[15] Küçük yaşta Enderun'a girmiş ve Muzıka-i

[14] Dönemin sazendagânı ve aldıkları ücretlere dair arşiv belgelerinden örnek bir görsel için ekler kısmında yer alan Şekil 39'a bakınız.

[15] Sadun Aksüt, *Türk Mûsikîsinin 100 Bestekârı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993, s. 181.

Hümâyûn'da Miralaylık rütbesine kadar yükselmiştir.[16] Rifat Bey, Türk Mûsikîsi'nin çeşitli formlarında eserler meydana getirmiştir.[17] Bu eserlerden 300 kadarının günümüze geldiği zikredilmektedir.[18] Tophane Muzıkası'nda ve Topkapı Sarayı'nda da vazife yapan Rifat Bey, Bolahenk Nuri Bey gibi önemli talebeler yetiştirmiştir.[19] Padişah musahibliği, hünkâr başmüezzinliği, Enderun'da mûsikî hocalığı, saray fasıl şefliği, Muzıka-i Hümâyûn Türk Mûsikîsi Bölümü Müdürlüğü gibi görevler yapmıştır.[20] Birkaç padişah dönemini görmüş ve II. Abdülhamid döneminde Muzıka-i Hümâyûn'un Müezzinân Bölüğü'nde sermüezzinlik yapmıştır.[21] Merâsimlerde vazife alan Müezzinân Bölüğü'nün icrâlarında başı çekmiştir. Çeşitli merâsimlerde icrâ edilen dînî ve dindışı eserler bestelemiştir. Bunlara örnek olarak mevlid merâsimlerinde icrâ edilen segâh makamında bestelediği "Sultân-ı Rusül, şâh-ı mümeccedsin efendim", "Gubar-ı pâyine almam cihânı ya resülallah" mısraları ile başlayan tevşihleri verilebilir. Ramazan merâsimlerinde icrâ edilen uşşak makamında bestelenmiş "Müştak olup özlediğim" mısraıyla başlayan eser de önemlidir. Marş formunda da birçok eser bestelemiştir. Özellikle askeri merâsimlerde icrâ edilen marşların bayram merâsimleri ve Cuma Selamlıkları'nda da icrâ edildiği zikredilebilir. Bu noktada Rifat Bey'in bestelemiş olduğu rast makamında ve nim sofyan usûlünde Sivastopol ve Alay Marşı, nihavend Hürriyet Marşı, hisar-bûselik

16 Hikmet Toker, *Sultan Abdülaziz Döneminde Osmanlı Sarayında Mûsikî*, TBMM Milli Saraylar Yayınevi, İstanbul 2016, s. 251.

17 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Hoş Sada Son Asır Türk Mûsikîşinasları*, Maarif Basımevi, İstanbul 1958, s. 247.

18 Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, s. 52.

19 Sadun Kemal Aksüt, *500 Yıllık Türk Mûsikîsi Antolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1925, s. 19.

20 Aksüt, *Türk Mûsikîsinin 100 Bestekârı*, s. 181.

21 BOA, Y, PRK, SGE, 2/66.

Osman Paşa Marşı, Muhayyerkürdî Hamidiye Marşları'nın[22] merâsim icrâlarında kullanılmış olduğu tahmin edilebilir. Rifat Bey tarafından hicaz makamında, nim sofyan usûlünde ve marş formunda bestelenen ve II. Abdülhamid'e ithaf edilen[23] güftesiz eserin de merâsim icrâlarında kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Rifat Bey'e ait olan Osmanlı Marşı adı ile bilinen eser de II. Abdülhamid'e ithaf edilmiş ve resm-i geçitlerde icrâ edilmek üzere bestelenmiştir.[24] II. Abdülhamid adına muhayyer-kürdi makamını ilk kullanan kişi olan Rifat Bey, şarkı formunun da en önemli temsilcilerindendir.[25]

Sermüezzin Rifat Bey'in rütbesi, görevi, aldığı maaşı hakkında Osmanlı arşivlerinde çeşitli bilgiler bulunmaktadır. 1303 tarihinde bir Mevlid Kandili programında Sermüezzin Rifat Bey'in Miralay rütbesinde olduğu ve beş yüz kuruş atiyye aldığı görülmektedir.[26] Sermüezzin Rifat Bey 1896 yılında vefat etmiştir.[27]

Rifat Bey tarafından bestlenmiş birçok eser merâsim icralarında kullanılmıştır. Bu bağlamda Rifat Bey'in özellikle merâsimlerde icrâ edildiğini düşündüğümüz şu iki eseri örnek olarak verilebilir:

---

22 Aksüt, *Türk Mûsikîsinin 100 Bestekârı*, s. 182; Bu eserler hakkında daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, ss. 43-198.

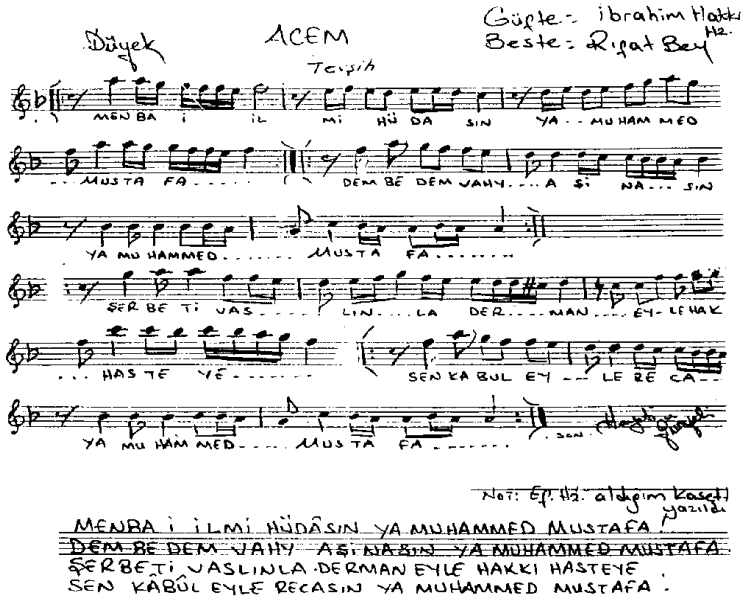
23 Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, s. 52.

24 Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, s. 163.

25 Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 231.

26 BOA, Y, PRK, SGE, 2/66.

27 İnal, *Hoş Sada Son Asır Türk Mûsikîşinasları*, s. 241.

Şekil 1: Sermüezzin Rifat Bey'in acem makamında tevşihi.[28]

[28] Bu eserin özellikle dönemin mevlid merâsimlerinde icrâ edildiği tahmin edilmektedir.

Şekil 2: Sermüezzin Rifat Bey'in uşşak makamında ramazan ilahisi.[29]

[29] Hicri ayların mûsikîsi bağlamında bu eserin ramazanı karşılama ilahisi ve bu ay içerisinde icrâ edilen merâsimlerde okunduğu tahmin edilmektedir.

Baha Bey (? -1899): İstanbul'da dünyaya gelen Baha Bey, küçük yaşta Muzıka-i Hümâyûn'a alınmış ve burada Miralaylık rütbesine kadar yükselmiştir. II. Abdülhamid'in başmüezzinleri arasına girmiş ve çeşitli merâsimlerde görev almıştır. İbn'ül Emin Mahmud Kemal İnal Hamidiye Camii'nde Kadir Gecesi'nde kılınan teravih namazı esnasında Baha Bey'in Müezzinân Bölüğü ile yaptığı icrâya tanıklık ettiğini şu satırlarla anlatmaktadır: "Hünkâr Mahmili'nin arka tarafında yatsı, teravih ve tesbih namazlarını eda ettiğimiz sırada Behaüddin Bey'i refakatindeki Muzıka-i Humâyûn'lu arkadaşlarıyla beraber müezzinlik ederken ve rek'atlar arasında dilruba sada ve eda ile ilahiler okurken görüp dinlemiş, safâyâb olmuş idim."[30]

Baha Bey, arşiv belgelerinde Müezzinân-ı Şehriyâriler arasında *Serhezar* sıfatı ile kaydedilmiştir.[31] Bülbül manasına gelen "hezar" kelimesinin kullanılmış olması müezzin ile bülbül arasındaki benzerliğe atfedilebilir. Serhezar kelimesi ise başmüezzinlik rütbesinin bir tür ifadesi olarak anlaşılabilir. Baha Bey'in ismi ile ilgili farklılıklar da söz konusudur. Kaynaklarda Bahaeddin ve Baha isimlerinden her ikisinin de kullanıldığı görülmektedir. Arşiv belgelerinde ise isminin Baha Bey olarak geçtiği anlaşılmaktadır. 1330 yılına ait olan bu belgede Kolağası rütbesinde olan Baha Bey'e Binbaşlık rütbesinin verildiği de sabittir.[32]

Baha Bey, çeşitli formlarda besteler yapmıştır. Bunlardan II. Abdülhamid'e atfedilerek bestelendiği ihtimalinin yüksek olduğu zikredilen rast makamında ve ağır semâi formunda olan "Gülistân-ı letafetle yetişmiş bir sanavbersin"[33] mısraı ile başlayan eserin padişahın iştirak ettiği merâsimlerde icrâ edildiği tahmin edilmektedir. Türk Mûsikisi'nin birçok formunda eser

---

30 İnal, *Hoş Sada Son Asır Türk Mûsikîşinasları*, s. 103.
31 BOA, Y, PRK, SGE, 2/66.
32 BOA, İ, DH, 890/70861.
33 Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, s. 55.

besteleyen Baha Bey'in 19 eserinden bahsedilmektedir. Hayata İstanbul'da gözlerini yuman bestekâr, Beşiktaş'ta Yahya Efendi Dergâhı haziresine defnedilmiştir.[34] II. Abdülhamid'e ithafen bestelendiği ifade edilen eserin notası aşağıdadır:

[34] Yılmaz Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, ss. 139-140.

Şekil 3: Rifat Bey'in II. Abdülhamid'e ithaf ettiği rast makamındaki ağır semâisi.[35]

35 Bu eserin II. Abdülhamid'in cülûs ve velâdet yıldönümü merâsimlerinde icrâ edildiği tahmin edilmektedir.

Yüzbaşı Hüsameddin Efendi (1840-1921): 1840 yılında İstanbul'da doğmuş ve sesinin güzelliği nedeniyle Muzıka-i Hümâyûn'a alınmıştır.[36] Muzıka-i Hümâyûn'da yetişmiş ve burada başmüezzin olmuştur. Padişahın özel müezzinliğini yapmış olan Hüsameddin Bey, ses aralığının genişliği, tatlılığı ve güzelliği ile hanende olarak meşhur olmuştur. Kaşıyarık, deli gibi isimlerle de anılmıştır.[37] Ancak daha çok Kaşıyarık Hüsameddin Bey olarak bilinmektedir. Bestekârlığı yoktur.[38] Pertevniyal Valide Sultan tarafından himâye edildiği, Tanburi Cemil Bey'in katıldığı toplantılara da iştirak ettiği zikredilmektedir.[39] Muzıka-i Hümâyûn'un Müezzinân Bölüğü'nde yer alması dolayısıyla II. Abdülhamid dönemi merâsimlerine iştirak etmiş olduğu ve hanende olarak vazife yaptığı anlaşılmaktadır.

Muallim İsmail Hakkı Bey (1865-1927)[40]***:*** İstanbul'da dünyaya gelen İsmail Hakkı Bey, İstanbul'da bir camide ezan okurken orada bulunan bir devlet büyüğünün dikkatini celbederek Muzıka-i Hümâyûn'a alınmıştır.[41] Burada Latif Ağa'dan meşk etmiş, Zati Bey'den nota öğrenmiş ve daha sonra baş hanende ünvanını almıştır.[42] Guatelli Paşa'dan da dersler alan İsmail Hakkı Bey Muzıka-i Hümâyûn'da Yarbaylık rütbesine yükselmiş ve II. Abdülhamid döneminde Mabeyn'e kabul edilerek Hünkâr Müezzini olarak vazife yapmıştır.[43] Fasıl heyetinde de serhanendelik görevini ifa eden İsmail Hakkı Bey, Dârü'l-

---

36 Nazmi Özalp, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2000, s. 75.
37 Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, C. I, s. 357.
38 Aksüt, *500 Yıllık Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 90.
39 Özalp, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, C. II, s. 75.
40 Muallim İsmail Hakkı Bey'in doğum yılı hakkında (1965-1966) ihtilaf söz konusudur. Biz burada 1966 yılını değil de 1965 yılını tercih ettik.
41 Bilginin alındığı kaynakta Muallim İsmail Hakkı Bey'in hangi camide ezan okuduğu zikredilmemektedir.
42 İnal, *Hoş Sada Son Asır Türk Mûsikîşinasları*, s. 207.
43 Aksüt, *Türk Mûsikîsinin 100 Bestekârı*, s. 278.

elhan Türk Mûsikîsi kısmının müdürlüğünü de yapmıştır. Tasnif Heyeti'nin bir üyesi olan bestekâr 61 yaşında vefat etmiştir.[44] Türk Mûsikîsi'nin birçok formunda eser besteleyen İsmail Hakkı Bey'in bin civarında eserinin olduğu, günümüzde bilinen eserlerinin sayısının ise farklı rivayetler olmakla birlikte 497 olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.[45] Burada Muallim İsmail Hakkı Bey'in merâsimlerde icrâ edildiğini düşündüğümüz bir ilahisinin notası aşağıdadır:

[44] Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, C. I, s. 402.
[45] Özalp, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, C. II, s. 72.

Şekil 4: Muallim İsmail Hakkı Bey'in kandillerde icrâ edilen tâhir makamındaki ilahisi.[46]

[46] Bu eser ramazanı karşılama ilahisi olarak telakki edilebilir.

Râşid Efendi (1820?-1892): Muzıka-i Hümâyûn'un Müezzinân Bölüğü'nde Yüzbaşı rütbesi ile kayıtlı olan Râşid Efendi'nin tarihi kaynaklarda daha çok neyzen olduğu ve ney öğrettiği zikredilmektedir.[47] Ancak İsmail Hakkı Bey'in hocası olması vesilesi ile Muzıka-i Hümâyûn'da Müezzinân Bölüğü'nde vazife yapmış olduğu kuvvetle muhtemeldir. Daha çok saz eserleri besteleyen Râşid Efendi'nin Yılmaz Öztuna'nın Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi'nde 99 eserinin ismi kayıtlıdır. Ancak günümüze gelen eserlerinin sayısının 85 olduğu zikredilmektedir.[48] Müezzinân Bölüğü üyelerinin fasıl heyetinde de görevli olduğu ifade edilmişti. Buradan Râşid Efendi'nin hem Müezzinân'ın hem de Fasıl Heyeti'nin merâsimlerinde vazife aldığını söyleyebiliriz. II. Abdülhamid'e ithafen bestelenen eserinin notası aşağıdadır:

47 Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, C. II, s. 217.

48 Mehmet Gürler, *İslamda Mûsikî ve Son Asır Osmanlı Mûsikişînasları*, Sebil Yayınevi, İstanbul 2015, s. 53.

Safder-i gazi Hamîd Han'dır şeh-i âgâhımız
Hâmi-i din-i mübîndir çünkü şehinşâhımız

Asdikâ yı bendegânız hep budur dilhâhımız
Eylesun tahtında dâim hazreti Allah'ımız

Şekil 5: Râşid Efendi'nin II. Abdülhamid'e ithafen rast makamında bestelediği duânâme.

Hâfız Tevfik Efendi (?-1920?): II. Abdülhamid döneminde Muzıka-i Hümâyûn'ûn Müezzinân Bölüğü'nde Yüzbaşı rütbesi ile vazife yapmıştır. Son Hünkâr Müezzini olan Hâfız Hakkı Efendi'nin halefidir. İlahi bestekârıdır ve Öztuna'da dört eserinin ismi zikredilmektedir.[49] Hâfız Ahmed Hamdi Yavuz gibi talebelere mûsikî meşketmiştir. (d. 1878).[50] II. Abdülhamid döneminde çeşitli merâsimlerde görev almıştır. Merâsimlerde icrâ edildiğini düşündüğümüz örnek bir eseri şöyledir:

[49] Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, C. II, s. 392.
[50] Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 633.

Sensin ey sultân-ı âlem milk-i dâime pâdişâh
Zât-ı pâkine sezâdır arşa kursun taht-gâh
Her kelâmın emr ü nehyin fasl-ı tenzîl-i ilâh
Oldu hükmünle dü-şâk evc üzre bedr ü sadr-ı mâh

Hâfız Hüseyin Telam'un el
yazısı bir notadan .. 14.10.1990

Şekil 6: Hâfız Tevfik Efendi'nin Peygamber Efendimiz konulu yegâh makamındaki ilahisi.

Mülâzım Halid (1853-1920): Muzıka-i Hümâyûn'un Müezzinân Bölüğü'nde Mülâzım rütbesi ile kayıtlıdır. Semüezzinlik yaptığı, şarkı ve ilahi bestekârı olduğu ifade edilmektedir.[51] Nüzhet Ergun Türk Mûsikîsi Antolojisi'nde Bulgurlulu Hâfız Hüsnü'nün Müezzinbaşı Halid Bey'den mûsikî dersleri aldığını kaydetmektedir.[52] Ayrıca Abdülkadir Töre'nin kanun hocası olduğu ve 16 eserinin ismi zikredilmektedir.[53] II. Abdülhamid dönemi merâsim icrâlarında görev aldığı anlaşılmaktadır.

Hacı Arif Bey (1831-1885)*:* İstanbul'da dünyaya gelen büyük şarkı bestekârı Hacı Arif Bey, Eyüblü Mehmed Bey'den aldığı derslerden sonra Abdülmecid döneminde Muzıka-i Humâyûn'a alındı, burada Haşim Bey'den dersler aldı ve padişahın kurenasından oldu.[54] II. Abdülhamid döneminde ise kolağalık rütbesi ile Muzıka-i Hümâyûn'da görevlendirildi.[55] II. Abdülhamid döneminin fasıl heyetinin en önemli mûsikîşinaslarından olan Hacı Arif Bey'in bestekârlığı ve Türk Mûsikîsi'ne hizmeti zaten bilinmektedir. Ancak merâsimler açısından Hacı Arif Bey'in bestelerinin önemli olduğu söylenebilir. Nitekim dînî eserlerinden tevşih formunda yapmış olduğu bestelerin Mevlid Kandili Merâsimleri'nin ayrılmaz birer parçası olduğu zikredilmelidir. İbn'ülemin Mahmud Kemâl İnal, Hacı Arif Bey'in Muzıka-i Hümâyûn heyeti ile bir Mevlid Kandili Merâsimi'nde program icrâ ettiğini ve burada okunan tevşihlerden çok etkilendiğini ifade etmektedir.[56] Hangi tevşihlerin okunduğuna dair bir bilgi verilmemekle beraber Hacı Arif Bey'in bestelediği tevşihlerin olması muhtemeldir. Bu tevşihlere örnek olabilecek bir eserin notası aşağıdadır:

---

51 Aksüt, *500 Yıllık Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 46.

52 Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 633.

53 Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, C. I, s. 321.

54 "Karin" kelimesinin çoğulu olan *kurena*, padişahın yakınında bulunanlar ve padişahın hizmetinde bulunanlar için kullanılan bir tabirdir. Detaylı bilgi için bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 324.

55 Öztuna, *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, C. I, s. 99.

56 İnal, *Hoş Sada Son Asır Türk Mûsikişinasları*, ss. 71-72.

Şekil 7: Hacı Arif Bey'in segâh makamında bestelediği tevşih.[57]

[57] Form itibariyle tevşih, mevlid ve miraciye bahirleri aralarında okunmak üzere bestelenmiştir. Dolayısıyla dönemin mevlid merâsimlerinde icrâ edilen bir eser

Ahmet Necip Paşa (1815-1883): İstanbul'da dünyaya geldi. Babası Yesarizâde Kazasker Mustafa İzzet Efendi'dir. Küçük yaşlarda Enderun'a girdi ve daha sonra Muzıka-i Hümâyûn'a alındı. Saray Bandosu'nda sazende olarak çalıştı. Miralay, Liva ve Ferik ünvanlarını elde eden Necip Paşa, II. Abdülhamid döneminde Muzıka-i Hümâyûn kumandanı olarak görevlendirilmiş ve vefatına kadar bu görevde kalmıştır. II. Mahmud türbesine defnedilmiştir.[58] Ahmet Necip Paşa asıl şöhretini II. Abdülhamid'e ithafen bestelediği Hamidiye Marşı ile elde etmiştir. II. Abdülhamid bu marşı çok beğendiği için resmî marş olarak kabul ettirmiş ve II. Meşrutiyetin ilanına kadar bu şekliyle kullanılmıştır.[59] Bu marş bestelenen diğer marşlardan güfteli olmasıyla ayrılmaktadır. II. Abdülhamid döneminin merâsim icrâlarında bu marşın çok önemli bir yerinin olduğu, sıkça icrâlarının yapıldığı ifade edilmektedir.[60] Marşın notası Nihat Ergin tarafından yayınlanmıştır.[61] Eserin notası aşağıdadır:

olduğu kuvvetle muhtemeldir.

58 Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmani*, Nuri Akbayar (haz.), C. IV, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1244.

59 Öztuna, *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, C. II, s. 104.

60 Detaylı bilgi için bkz. Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, ss. 52-108.

61 Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik II. Abdülhamid Dönemi*, ss. 71-76.

مارش سلطانی

Şekil 8: Ahmed Necip Paşa'nın II. Abdülhamid'e ithafen bestelediği Hamidiye Marşı.

Zekâi Dede (1825-1897): İstanbul'da doğan büyük bestekâr Eyüblü Mehmed Bey ve Hammamizâde İsmail Dede Efendi'den dersler almıştır. Zekâi Dede, 1897 yılında vefat etmiş ve istirahatgâhına defnedilmiştir.[62] II. Abdülhamid döneminde sanat hayatının zirve dönemlerini yaşayan Zekâi Dede'nin bestelerinin merâsimlerde icrâ edildiği bilinmektedir. Özellikle Bed-i Besmele Merâsimleri'nde icrâ edilen mektep ilahilerini örnekleyen besteleri mevcuttur.[63] Merâsimlerde icrâ edildiği düşünülen bir ilahi notası aşağıdadır:

[62] Aksüt, *Türk Mûsikîsinin 100 Bestekârı*, ss. 215-126.

[63] Zekâi Dede'nin hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Çalışır, *Hace Hâfız Mehmed Zekâi Dede Efendi*, Erman Ofset Yayınları, *Konya 1989*; Rauf Yekta, *Esâtiz-i Elhan*, Nuri Akbayar (haz.), Pan Yayıncılık, İstanbul 2000; Yılmaz Öztuna, *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Ne bahtlı ol kişiye ki - Okuduğu Kur'an ola
Çalab ona rahmet kılar - Gönlü dolu îmân ola

Her kimse kim Kur'an bilir - Allah ona rahmet kılar
Hûri ona karşı gelir - Koltuğunda ferman ola

Kur'anı okuyan dervişe - Rahmet kılar ol pâdişah
Rahmet kılar başdan başa - Derviş iken sultan olur

Kur'an oku sen ey gâfil - Tâ bilesin burhan delil
Haşir günü sen şöyle bil - Sır'al ona âsân ola

Ey biçâre Yunus Dedem - Kur'an ile duruş müdâm
Günahların an dem-be-dem - Afüv kıla Rahman ola

Şekil 9: Hoca Zekâi Dede'nin hüzzam makamında ilahisi

Sazende Hrıstaki (ö.1914): Rum asıllı bestekâr usta sazendeliği ve şarkıları ile tanınmıştır.[64] Vasil-Andon-Hristo üçlüsü olarak tanınan sazende grubunun icrâsını Tanburi Cemil Bey'in çok beğendiği zikredilmektedir.[65] II. Abdülhamid dönemi merâsim icrâlarında sazende olarak görev yapmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinde rastladığımız bir bilgi bize bir sünnet merâsiminde Sazende Hrıstaki idaresinde olan ince saz takımının yedi lira yevmiye ile sekiz gün mûsikî icrâ ettiklerini göstermektedir.[66] Dönemin diğer merâsim icrâlarında da vazife aldığı tahmin edilmektedir.

Bülbül Salih Efendi (1875-1925)*:* Keman sazında çok usta olduğu ve kemanla bülbül sesi çıkardığı için Bülbülî Salih Efendi namı ile meşhur olmuştur.[67] Çeşitli formlarda eserler bestelemiştir.[68] II. Abdülhamid dönemine ait belgelerde merâsimlerde görev aldığı anlaşılmaktadır. Sazende Hrıstaki ile birlikte bir sünnet merâsiminde mûsikî icrâsı yaptığı görülmektedir.[69] Bülbül Salih Efendi'nin merâsimlerde aktif rol alması nedeniyle bestelediği eserlerin de merâsim icrâlarında kullanıldığını söyleyebiliriz. Bunu örneklendirdiğini düşündüğümüz bir şarkısının notası aşağıdadır:

---

64 Öztuna, *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, C. I, s. 353.
65 Aksüt, *500 Yıllık Türk Mûsikîsi*, s. 82.
66 BOA, ML, EEM, 529/52.
67 Öztuna, *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, C. II, s. 259.
68 Gürler, *İslâmda Mûsiki ve Son Asır Osmanlı Mûsikişinasları*, s. 156.
69 BOA, ML, EEM, 529/52.

Şekil 10: Bülbül Salih Efendi'nin hicaz makamında şarkısı[70]

[70] II. Abdülhamid dönemi sünnet ve düğün gibi merâsim icrâlarında aktif görev

Tanburi Cemil Bey (1871-1916): İstanbul'da doğdu. Babası Mehmed Tevfik Bey annesi Zihniyar Hanım'dır. Türk Mûsikîsi'nin büyük virtiözüdur. Cenazesi Merkezefendi'ye defnedilmiştir.[71] II. Abdülhamid döneminin çok önemli bir mûsikîşinası olan Cemil Bey II. Abdülhamid'in dikkatini celbetmiştir. Bir gün Tanburi Cemil Bey'i saraya davet eden II. Abdülhamid onun icrâsını dinlemiş ve takdir etmiştir.[72] Cemil Bey'in dönemin merâsimlerinde icrâcı olarak görev aldığı tahmin edilmektedir. Tanburi Cemil Bey'in II. Abdülhamid'in huzurunda icrâ etmiş olduğu bir saz eseri mevcuttur. Bu eserin önemine binaen burada verilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Eserin notası aşağıdadır:

alan Kemani Bülbül Salih Efendi'nin bu bestesinin merâsimlerde icrâ edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir.

71 Öztuna, *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, ss. 177-182.

72 Tanburi Cemil hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Mes'ut Cemil, *Tanburi Cemil Bey'in Hayatı*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002, ss. 96-105; Öztuna, *Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, C. I, ss. 177-182; Özalp, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, C. II, ss. 137-160; İnal, *Hoş Sada Son Asır Türk Mûsikîşinasları*, ss.116-129.

Şekil 11: Tanburi Cemil Bey'in II. Abdülhamid'in huzurunda icra ettiği tahirbuselik makamındaki Kemani Rıza Efendi'nin peşrevi.

2.3. Merâsimlerde Kullanılan Formlar

Dînî ve kültürel içerikli merâsimlerin icrâları Türk Mûsikîsi Formları bakımından zengin bir müktesebata sahiptir. Merâsimin türüne göre değişebilen bu formların geniş bir yelpazede işlev gördükleri anlaşılmaktadır. Özellikle dînî içerikli merâsimlerde daha çok dînî mûsikî formlarının icrâ edildiği, istisnai olarak da diğer formların icrâ edildiği, kültürel içerikli merâsimlerde bu formların her iki yönlü kullanıldığı görülmektedir. Biz bu başlık altında hangi merâsimlerde hangi formların kullanılmış olduğunu izah etmeye çalışacağız.

II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı'nda Mabeyn-i Humâyûn'a yeni yıl tebriki için gelen ve ihsan alanlar arasında müezzin, imam ve şarkıcıların olmasından hareketle Kur'an-ı Kerim, ilahi, kaside ve şarkı gibi formların icrâ edildiği düşünülmektedir. Bunlar dışında başka formların da kullanılmış olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Tekkelerde ise mersiye, nefes, ilahi ve kaside gibi dînî formların kullanıldığı anlaşılmaktadır. İstanbul sokaklarında da çeşitli şekillerde muharrem ayına mahsus merâsimler yapılmıştır. Bu merâsimlerde de yine mersiye ve kaside formunun öne çıktığı görülmektedir. Muharrem ayı merâsimlerinde öne çıkan formların mersiye, kaside ve nefes olduğu zikredilebilir. Hicri yılbaşı merâsimlerinde Kur'an-ı Kerim, mersiye, kaside, nefes ve ilahi gibi dînî formların yanında şarkı gibi formlar da icrâ edilmiştir.

Kandillerde ise ekseriyetle mevlid, Kur'an-ı Kerim, salâ, tekbir, tevşih, ilahi, na't, kaside, miraciye, regâibiyye, Muhammediye, âyin-i şerif ve marş gibi formlar kullanılmıştır. Burada bazı kandillere has olarak kullanılan formlar vardır. Örneğin Miraciye özellikle Miraç Kandili için yazılmış ve bestelenmiş bir formdur. Regâibiyye de yine ismini aldığı Regaib Kandili'nden esinlenilerek bestelenmiştir. II. Abdülhamid döneminde 23 Kanun-ı Evvel 1307 tarihli bir belge Regaib Kandili'nde Yeni-

kapı Mevlevîhânesi ve Merkezefendi Dergâhı'nda Mukabele-i Şerif icrâ olunduğunu göstermektedir.[73] Buradan hareketle kandillerde belirtilen formların yanında Mevlevî Âyin-i formunun da icrâ edilmiş olduğu zikredilebilir.

Ramazan merâsimlerinde Kur'an-ı Kerim, ezan, salâ, temcid ve münacaat, ilahi, tekbir, tevşih ve kaside gibi dînî formların yanında Direklerarası, Şehzadebaşı ve Çayhane eğlencelerinde dindışı mûsikî formlarının da önemli bir yeri vardır. Dînî merâsimlerden olan Kadir Gecesi Merâsimleri'nde kullanılan dînî mûsikî form örneklerinin yanı sıra Muzıka-i Hümâyûn'un bando icrâsının özellikle kadir alayında kullanılmış olduğu da tarihi kaynaklarda sabittir.[74] Burada marş formunun icrâ edildiği kuvvetle muhtemeldir.

Ramazan merâsimleri içerisinde değerlendirilebilecek olan Hırka-i Şerif Merâsimi'nde özellikle Kur'an-ı Kerim formunun kullanıldığı görülmektedir.[75] Bu durum Mehmed Zeki Pakalın tarafından "İmam-ı evvel ve sâni efendilerle has oda imamı, sesi güzel müezzin ve çavuş ağalar ara vermeksizin Kur'an okudukları halde" ifadeleriyle izah edilmektedir.[76] Hırka-i Saâdet Dairesi'nde yapılan merâsim gününün akşamında teravih namazı kılındığı ve Enderun Ağaları'ndan güzel sesli olanların tiz perdeden ezan okudukları, imam ve müezzinlerin güzel Kur'an tilaveti, âyin ve ilahi icrâları ile insanlarda bir başka hazz-ı deruni oluşturdukları zikredilmektedir.[77] Okunan bu dînî mûsikî form örneklerinin yanı sıra Hırka-i Şerif ziyaretlerinde icrâ edilen diğer bir formun da salât-ı ümmiye olduğu kaydedilmektedir.[78]

---

73 BOA, Y, PRK, ZB, 9/72.
74 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 98.
75 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 97.
76 Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I. s. 811.
77 Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s. 230.
78 Karadeniz, *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları*, s. 165.

Ramazan ayı içerisinde önem arzeden bir başka merâsim ise Enderun Usûlü Teravih Namazıdır. Mûsikî formları bakımından çok zengin olan bu uygulamanın II. Abdülhamid döneminde sarayda devam ettiği görülmektedir. Ramazanın ilk gecesinde saraya haremağalarıyla beraber bir imamın ve güzel sesli iki müezzinin geldiği ve ilahiler eşliğinde namaz kılındığı aktarılmaktadır.[79] Kur'an-ı Kerim, salâ ve ilahi gibi formların burada öne çıktığını söylemek mümkündür. Ayrıca Ramazan ayında sarayda iftar merâsimleri düzenlendiği, güzel sesli hâfızların davet edilip Kur'an tilavetlerinin dinlendiği ve Hamidiye Camii'nden gelen ezan sesinin davetliler üzerinde çok tesirli olduğu kaynaklarda ifade edilmektedir.[80]

Bayram merâsimlerinin resmî icrâsında marş formunun, bayram namazı edası ve kurban kesimi sırasında ise tekbir formunun öne çıktığı görülmektedir. Muâyede merâsimlerinde Muzıkay-i Hümâyûn'un sürekli marş icrâ ettiği ifade edilmektedir.[81] Bayram merâsimlerinde bir de sadrazamın camide padişahı karşılarken Muzıka-i Hümâyûn hademeleri tarafından icrâ edilen alkış çeşitlerinden bahsedilmektedir.[82] Bu alkış çeşidini bir form olarak kabul etmek mümkün olabilir. Bayram merâsimlerinde tekbir, marş (Hamidiye Marşı), alkış[83], türkü, nevbe, kaside, şuğul, peşrev, salâ ve ilahi gibi formlar kullanılmıştır. Tekkelerde icrâ edilen bayram merâsimlerinde ise nevbet, peşrev, kaside, şuğul, salâ ve ilahi gibi formların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Burada saz eseri formu olan peşre-

---

79 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 95.

80 Ali Said, *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, Ahmet Nezih Galitekin (haz.), Nehir Yayınları, İstanbul 1994, s. 47.

81 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 80.

82 Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, ss. 103-104.

83 Padişahlarla vezirlerin kadirlerini yükseltmek maksadıyla yapılan merâsim hakkında kullanılan bir tabirdir. Detaylı bilgi için bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, ss. 52-53.

vin kullanılması bayram merâsimleri icrâsının müzikal olarak zenginliğini ifade etmektedir. Halk arasında icrâ edilen bayram merâsimlerinde ise türkü formu daha sık kullanılmaktadır.

Cenaze merâsimlerinde icrâ edilen formlar salâ, tehlil, tekbir ve Kur'an-ı Kerim olarak zikredilebilir. Cenazelerin ilanı için salâ formu kullanılırken taşınması sırasında tehlil, tekbir ve cenaze taşıma salâsı gibi formlar kullanılmıştır. Defin sırasında ve sonrasında Kur'an-ı Kerim tilaveti söz konusudur.

Bed-i besmele merâsimlerinde icrâ edilen formları ilahi, şuğul ve Kur'an-ı Kerim olarak hülasa edebiliriz. Merâsim esnasında hâkim olan form ilahidir. Bunun yanı sıra şuğul ve Kur'an tilaveti formları da zikredilebilir.

Düğün merâsimlerinde çok çeşitli müzikal formların icrâ edildiği görülmektedir. Sünnet ve evlilik merâsimleri olarak ele alındığında icrâ edilen formları ilahi, neşide, şarkı, türkü, mevlid, marş, Kur'an-ı Kerim, gazel, deyiş, ilahi ve saz eserleri olarak ifade etmek mümkündür. Saray dâhilinde icrâ edilen düğün merâsimlerinde Kur'an-ı Kerim, mevlid ve marş formlarının ön plana çıktığı görülürken halk arasında yapılan düğün merâsimlerinde türkü ve şarkı gibi formların daha ön planda olduğu zikredilebilir.

Cuma selamlık merâsimlerinde de hem Türk Müziği hem de Batı Müziği formları kullanılmıştır. En öne çıkan form marştır. Merâsimin başlangıç boyutunda ezan formu ve marş icrâsı varken cami içerisinde Kur'an-ı Kerim, na't, ta'rif,[84] salâ ve ezan gibi formların icrâ edildiği anlaşılmaktadır. Bazen

[84] Ta'rif, cami ve tekkelerde namazdan önce Peygamber Efendimiz'in vasıfları hakkında cemaate yüksek sesle okunan bir form olarak tanımlanmaktadır. Cuma Selamlıkları'nda kullanılan *Ta'rif* formunun melodik olarak icrâ edildiği zannedilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 401.

bandonun halk türküleri icrâ ettiği olmuştur. Cuma ilan salâsı ile başlatılabilecek olan bu merâsimin icrâsı, ezanın okunması ile beraber padişahın saraydan çıkması esnasında Hamidiye Marşı'nın icrâsı, camiye vasıl olduktan sonra ta'rif, na't icrâsı ve hutbenin iradı ile son bulur.

Velâdet-i Hümâyûn Merâsimleri de müzikal açıdan son derece zengin bir içeriğe sahiptir. Bu merâsimlerde kullanılan formlar şöyle ifade edebilebilir: Çocuk doğduğunda kulağına ezan ve salâtü selamlar, şükür maksatlı kesilen kurbanlar esnasında tekbir icrâ edilmiştir. Tebrik için gelenlere selamlık dairesinde gerçekleştirilen merâsimlerde ise türkü, şarkı ve mehter icrâ edilmiştir. Ayrıca bu noktada ninnilerin de doğum merâsimlerinin bir formu olarak telakki edilmesi mümkündür.

Surre-i Hümâyûn Merâsimleri'nde Kur'an-ı Kerim, tekbir, tehlil, marş, mevlid, ilahi, maval[85]ve salât gibi formların kullanıldığı görülmektedir. Surre keselerinin teslimi sırasında Kur'an, surrelerin develere yüklenmesi sırasında tekbir, Daru's-saâde Ağası'nın padişah tarafından hil'at giydirilmesi esnasında mevlid, surre'nin taşınması esnasında akkamlar[86] tarafından maval okunduğu, padişah önünde yapılan merâsimde ise tekbir ve tehlilin icrâ edildiği, surre alayının gidişi sırasında salât formunun okunduğu anlaşılmaktadır. Burada okunan salâtın hangi salâ olduğu hususunda bir bilgiye rastlanmamıştır.

2.4. Merâsimlerde Kullanılan Enstrümanlar

Osmanlı döneminde icrâ edilen merâsimlerde tarih boyunca kullanılan enstrümanlara bakıldığında zengin bir içeriğin oldu-

---

85 *Maval*, çöl Araplarına mahsus bir teğanni (şarkı ve gazel okuma) çeşididir. Detaylı bilgi için bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 422.

86 *Akkam*, Surre Alayı'nda vazife yapan Halepli ve Şamlı kişilere verilen isimdir. Detaylı bilgi için bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimeleri Sözlüğü*, C. I, s. 40.

ğu görülmektedir. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'nde Osmanlı döneminde müzik icrâlarında kullanılan enstrümanların listesi teferruatlı bir şekilde verilmiştir.[87] Ancak biz burada II. Abdülhamid döneminde icrâ edilen merâsimlerde kullanılan enstrümanların neler olduğunu izah etmeye çalışacağız.

II. Abdülhamid döneminde icrâ edilen dini ve kültürel içerikli merâsimlerde kullanıldığına kaynaklarda rastlayabildiğimiz enstrümanları davul, halile, mazhar, kudüm, zilsiz def, dümbelek, nevbe, darbuka, zilli maşa, gırnata, zurna, çiftenara, kemençe, tanbur, keman, tabl, nakkare, kûs, çarpâre, ney, def, mûsikar, daire, nefir, klarnet, lavta, şeşta, çeng, ud, rebap, santur, kanun, trompet, trambon, korno, piyano, saz (bağlama, bozuk vs.) olarak ifade etmek mümkündür.

II. Abdülhamid döneminde sarayda icrâ edilen merâsimlerde görev alan enstrüman icrâcılarının arşiv belgelerindeki kayıtlarına bakıldığında klarnet, kanun, lavta, trambon, burgu[88] piyano ve keman gibi enstrümanların kullanımda olduğu görülmektedir.[89] merâsimlerde vazife alan fasıl heyetinde kullanılan enstrümanlar ise ud, keman, lavta, flüt, trambon, kitara, mandolin, ney, violonsel, dümbelek, kastanyet ve zil şeklinde yaygınlık göstermektedir.[90]

Merâsim bazında bir değerlendirme yapacak olursak muharrem ayı merâsimlerinde sarayda Türk Müziği'nin dînî ve dindışı formlarının kullanıldığı dolayısıyla bu formların icrâsına uygun olabilecek enstrümanların icrâ edildiği söylenebilir.

Kandil merâsimleri camilerde enstrüman eşliği olmadan icrâ edilmiştir. Ancak tekkelerde bazı kandil merâsimlerinde âyin-i

---

87 Liste için bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. I, Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, ss. 343-347.

88 BOA, Y, PRK, SGE, 2/9.

89 BOA, HH, d, 5303/114.

90 Gazimihal, *Türk Askeri Muzıkaları Tarihi*, s. 102.

şerif icrâ edilmesi[91] burada tekke mûsikîsi icrâsında kullanılan temel sazların kullanılmış olduğunu göstermektedir. Ramazan merâsimlerinde özellikle eğlence kültürünün baskın olduğu Direklerarası gibi mekânlarda Türk Müziği'nin hemen her çeşit enstrümanının kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Bayram merâsimleri enstrüman bakımından zengin bir repertuara sahiptir. Saray tarafından organize edilen resmî merâsimlerde Batı Müziği enstrümanlarının icrâsı görülürken halk arasında yapılan bayram merâsimlerinde darbuka ve zilli maşa gibi enstrümanların sıkça kullanıldığı görülmektedir.[92] Bayram merâsimlerinin icrâ edildiği önemli mekânlardan birisi de tekkelerdir. Tekkelerde icrâ edilen merâsimlerde kudüm, zilsiz def, dümbelek, halile, mazhar, nevbe ve ney gibi enstrümanlar kullanılmıştır.[93]

Surre-i Hümâyûn Merâsimleri'nde çan, muzıka takımı enstrümanları, boru, trampet, davul ve zil gibi enstrümanlar kullanılırken yamaklar ve akkamlar arasında darbuka, davul ve dümbelek gibi enstrümanlar öne çıkmaktadır. Hacıların karşılanması merâsimlerinde ise mazhar, nevbe, zil ve def gibi enstrümanlar kullanılmıştır.[94]

Kültürel içerikli merâsimlerde kullanılan enstrümanlara baktığımızda Bed-i Besmele Merâsimleri'nde ilahi formunun öne çıkmasından hareketle kudüm, ney, tanbur gibi dînî mûsikî icrâsı yapılan enstrümanların kullanıldığı söylenebilir.

Enstrüman bakımından burada en zengin merâsimlerin

---

91 BOA, Y, PRK, ZB, 9/72.

92 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri*, s. 269; Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 9.

93 Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 666.

94 İlyas Ağa, *Letâif-i Enderun*, s. 479; Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları*, s. 105; Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, s. 104; Sakaoğlu, "Surre Alayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VII, *s.* 80; Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, ss. 298-301.

düğün merâsimleri olduğu ifade edilebilir. Bu merâsimlerde ince saz takımı, davul, zurna, dümbelek, saz, kudüm, muzıka takımı, gırnata, zurna, darbuka, zilli maşa, çiftenara, kemençe, tanbur, keman, tabl, nakkare, şeşta, çeng, ud, rebab, santur ve kanun gibi enstrümanların kullanıldığı görülmektedir.[95]

Cuma Selamlığı Merâsimleri'nde ise daha çok resmî bir mahiyet söz konusudur. Bu nedenle bu merâsimlerde bando ve muzıka takımlarına ait enstrümanlar söz konusudur.

Sarayda icrâ edilen velâdet merâsimlerinde ince saz takımı icrâsının yapıldığı görülürken, halk arasında da def, saz (bağlama) gibi enstrümanlar icrâ edilmiştir.[96]

Tarihsel süreç ve kültürel değişimler merâsimlerde icrâ edilen enstrümanların da değişimini beraberinde getirmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren birçok çalgının kullanımdan kalktığı, XIX. yüzyıldan sonra ise Batı Müziği enstrümanlarının kullanılmaya başlandığı bilinmektedir.[97] II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise Batı etkisinin birçok merâsimde tezahürünü görmek mümkündür. Muzıka-i Hümâyûn'un kuruluşundan itibaren saray bünyesinde icrâ edilen merâsimlerde muzıka ve bando takımı görev almıştır. Dolayısıyla Batı Müziği enstrümanlarının bu merâsimlerde icrâ edildiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim bunu örneklendiren birçok arşiv belgesi de mevcuttur.[98] Bayram merâsimlerinde, Cuma Selamlıkları'nda, Surre-i Hümâyûn Merâsimleri'nde, düğün merâsimlerinde Batı Müziği enstrümanlarının yoğun olarak kullanıldığı anlaşılırken cami, tekke veya şehir meydanlarında özellikle halk tarafından icrâ edilen merâsimlerde Türk

---

95 BOA, ME, MKT, 1086/8; BOA, ML, EEM, 529/52; BOA, Y, MTV, 293/41.

96 Seydi Bey, *Taşrifat ve Teşkilatımız*, ss. 39-40; Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, ss. 53-55.

97 Metin And, *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 173.

98 BOA, Y, PRK, SGE, 2/9.

Müziği enstrümanlarının daha sık kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bir başka ifade ile resmî mahiyet taşıyan merâsimlerde Batı Müziği enstrümanları yoğun olarak kullanılırken sivil merâsimlerde Türk Müziği enstrümanları kullanılmıştır. Bunun yanısıra dînî merâsimlerimizden olan Kadir Alayı ve bayram merâsimlerinde muzıka ve bandonun kulanılması Osmanlı Devleti'nin kültürel değerleri dâhilinde olan müzik anlayışının da değişime uğradığının açık bir göstergesidir.

2.5. Merâsim İcrâlarında Kurum ve Kuruluşların Rolü

II. Abdülhamid döneminin merâsim icrâlarında görev alan mûsikîşinasların ana eksenini Mabeyn-i Hümâyûn'a bağlı olan Muzıka-i Hümâyûn'un bando, orkestra, fasıl ve Müezzinân-ı Hassa bölümlerinde görev yapan mûsikîşinasların oluşturduğu zikredilebilir. Öncelikle Muzıka-i Hümâyûn bünyesinde dönemin önde gelen hanende ve sazendeleri bu merâsimlerin ayrılmaz birer parçası olmuştur. Bunun örneklerini arşiv belgelerinde sıkça görmek mümkündür. Örneğin Ramazan Bayramı nedeni ile yapılan merâsimlerde vazifeli olduğu görülen Muzıka-i Hümâyûn Takımı'na, Bahriye Muzikası'na, Tophane Müzikası'na, Altıncı Alay Müzikası'na, Bab-ı Seraskerî Muzıkası'na verilen meblağlar görülmektedir.[99] Buradan Muzıka-i Hümâyûn'un sadece bir bölüğünün değil çeşitli bölüklerinin görev aldığı anlaşılmaktadır. Başka bir belgede ise sünnet merâsiminde muzıka takımının görevli olduğu görülmektedir.[100] Muzıka-i Hümâyûn bünyesinde bulunan ve padişahın iştirak ettiği merâsimler başta olmak üzere saray tarafından gerçekleştirilen organizlerde ise özellikle Müezzinân-ı Hassa Bölüğü ve Fasıl Heyeti üyelerinin[101] ve İmamı Evvel ve Sâni Hazreti

[99] BOA, Y, PRK, MŞ, 1/69.
[100] BOA, Y, PRK, HH, 10/11.
[101] Gazimihal, *Türk Askeri Muzıkaları Tarihi*, s. 103.

Şehriyârilerin görev aldığı anlaşılmaktadır.[102] Bu merâsimlerde Muzıka-i Hümâyûn'un Türk Mûsikîsi ve Batı Müziği bölümlerinden müteşekkil olan kadrosunun yanında saray dışından da görev alan icrâcılar olmuştur. Bu mûsikîşinaslara Tanburi Cemil Bey (1873-1916), Zekâi Dede (1825-1897), Giriftzen Asım Bey (1852-1929), Hacı Faik Bey (1831-1891), Rahmi Bey (1865-1924), Rauf Yekta Bey (1871-1935), Lemi Atlı (1869-1945) ve Dr. Suphi Ezgi (1869-1962) örnek olarak verilebilir.[103]

Merâsim icrâlarında yapmış olduğu görev itibariyle Müezzinân Bölüğü de öne çıkan kurumlardandır. İlk olarak II. Bayezid tarafından ihdas edildiği zikredilen[104] Müezzinbaşılık vazifesi Osmanlı'nın son dönemlerine kadar varlığını devam ettirmiştir. Müezzin-i Şehriyâri, Müezzin-i Hassa, Hünkâr Müezzini isimleri ile anılan padişah müezzinlerinden oluşan bu grup Cuma ve Bayram Selamlıkları'nda, kandillerde, beş vakit namazda, hilafet törenlerinde,[105] Osmanlı ordusunun sefere çıkması ve seferden dönmesi sırasında, surre alayının uğurlanmasında görev almışlardır.[106] Bu görev alanlarını daha da genişletmek mümkündür.

Has oda ağalarından olan Hünkâr Müezzinleri,[107] Muzıka-i Hümâyûn'a seçilerek alınmışlar, ses güzelliğinin yanında ma-

---

[102] BOA, Y, PRK, TŞF, 2/59. II. Abdülhamid döneminde İmam-ı Evvel ve İmam-Sâniler Mabeyn-i Hümâyûn görevlileri arasında yer almış ve önemli görevler icrâ etmişlerdir. Dönemin salnamlerinde vazifeli imamların isimleri zikredilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Salname-i Devleti Aliyye-i Osmaniyye,* Dar'uttıbbatü'l Amire Yayınları, İstanbul (H.1320), s. 98; *Salname*, Matbaa-i Ahmed İhsan Yayınları, İstanbul (H. 1324), s. 121; *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Salnamesi*, Beylik Matbaası Yayınları, İstanbul (H. 1298), s. 94; *Salname*, Rıza Efendi Matbaası Yayınları, İstanbul (H. 1295), ss. 95-96; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Mahmud Bey Matbaası Yayınları, İstanbul (H. 1305), s. 121; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, Ebu'zziya Matbaası Yayınları, İstanbul (H. 1300), s. 33.

[103] Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, ss. 7-20.

[104] Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız,* s. 22.

[105] Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, s. 18.

[106] Alimdar, *Osmanlı'da Batı Müziği*, s. 119.

[107] Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, s. 326.

kam ve usûl bilgisine de sahip olmaları aranmıştır.[108] Sarayda bulunan müezzinbaşının yardımcısı konumundaki Sermahfil tarafından Enderun'a alınan müezzinlerden seçilen bir müezzinbaşı bütün müezzinlerin idaresinden sorumlu olmuş,[109] aynı zamanda fasıl heyetinin de idareciliğini yapmıştır.[110] Muzıka-i Hümâyûn'un bünyesinde bulunan her bir bölüm haftanın farklı zaman dilimlerinde bir program dâhilinde çalışmalarını gerçekleştirmiştir.[111] Sermüezzinden sonra ise birinci sınıf müezzin, ikinci sınıf müezzin, üçüncü sınıf müezzin gelmektedir. Fasıl heyetinde de serhanende, birinci sınıf hanende, ikinci sınıf hanende, üçüncü sınıf hanende, dördüncü sınıf hanende veya sazende şeklinde bir sınıflandırma mevcuttur.[112] Muzıka-i Hümâyûn bölüğünde mevcut olan rütbelendirme sisteminin Müezzinân Bölüğü'nde de uygulandığı görülmektedir. Nitekim müezzinlerin arşiv belgelerinde bu rütbelerle zikredilmiş olması bunu ifade etmektedir.[113] Bu rütbeler sırası ile ferik, mirliva, miralay, kaymakam, binbaşı, sağ kolağası, sol kolağası, yüzbaşı, muallim-i evvel, muallim-i sâni, başçavuş, sıra çavuşu, onbaşı ve nefer'dir.[114] Verilen bu bilgilerin hem II. Abdülhamid döneminde hem de daha önceki dönemlerde geçerli olduğunu zikretmek mümkündür.

II. Abdülhamid döneminin müezzinân isimlerini Mahmud R. Gazimihal şöyle vermektedir: Müezzinbaşı Miralay Rifat Bey, Müezzinbaşı Baha Bey, Müezzinbaşı Hacı Tâhir Bey, Müezzinbaşı Hüsameddin Bey, Müezzinbaşı Hâfız Hak-

---

[108] Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, s. 18.
[109] Nuri Özcan, "Hünkâr Müezzini", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XVIII, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 491.
[110] Gazimihal, *Türk Askeri Muzıkaları Tarihi*, s. 104.
[111] Alimdar, *Osmanlı'da Batı Müziği*, s. 119.
[112] Alimdar, *Osmanlı'da Batı Müziği*, ss. 118-119.
[113] BOA, İ, TAL, 47/50.
[114] Alimdar, *Osmanlı'da Batı Müziği*, s. 107.

kı Bey, Müezzinbaşı Hidâyet Bey, Fevzi Bey, Hâfız Tevfik Bey, Çamlıcalı Halid Bey, Şaşı Hâfız İsmail Efendi, Hâfız Sadık (Tatar Hâfız), Hâfız Hüseyin, Cemil Dölener.[115] II. Abdülhamid döneminin Müezzinân-ı Şehriyârileri bir arşiv belgesinde ise *Müezzinân-ı Şehriyârilerin Mevcudu* başlığı altında şöyle listelenmektedir: Sermüezzin (miralay) Rifat Bey, Serhezar Baha Bey, Kolağası İsmail Efendi, Yüzbaşı Tâhir Efendi, Yüzbaşı Hidâyet Efendi, Yüzbaşı Râşid Efendi, Yüzbaşı Fevzi Efendi, Yüzbaşı Hâfız Tevfik Efendi, Yüzbaşı Hüsameddin Bey, Mısırlı Afifi Efendi, Mekkeli İbrahim Efendi, Karslı Ali Efendi, Halepli Salih Efendi, Mülâzım Halid, Mülâzım İsmail Bey, Mülâzım Hâfız Hakkı Efendi, Mekkeli Ahmed Efendi, Mülâzım Ali Efendi, Serçavuş Mücip Bey, Serçavuş Ahmed Bey, Nefer Hâfız Hasan Efendi, Nefer Hâfız İsmail Efendi, Nefer Mustafa Bey, Halepli Abdullah Efendi.[116] Başka bir arşiv belgesinde ise liste şu şekilde verilmektedir: Sermüezzin Rifat Bey, Baha Bey, İsmail Efendi, Hüsameddin Bey, Tâhir Efendi, Râşid Efendi, Feyzi Efendi, Hidâyet Efendi, Hâfız Tevfik Efendi, Hâfız İbrahim Efendi, Afifi Efendi, Mekkeli İbrahim Efendi, Mekkeli Ali Efendi, Karslı Ali Efendi, Halepli Salih Efendi, Mekkeli Ahmed Efendi, Halid Bey, Halepli Abdullah Efendi, Hâfız Hakkı Efendi, Mücip Bey, Küçük İsmail Efendi, Ahmed Bey, Hâfız İsmail Efendi, Hâfız Hasan Efendi, İzzet Efendi, Mustafa Bey, Mısırlı Abdullah Efendi.[117]

Burada isimlerin çoğunlukla örtüştüğü görülmektedir. Ancak Arşiv belgelerindeki listede olup Gazimihal'in listesinde olmayan, Gazimihal'in listesinde olup belgelerdeki listede olmayan isimler mevcuttur. Bu nedenle biz bunları toplu olarak

---

[115] Gazimihal, *Türk Askeri Muzıkaları Tarihi*, s. 104.

[116] BOA, Y, PRK, SGE, 3/4. Dönemin Müezzinan-ı Şehriyarileri'nin listesini veren arşiv belgesinin görseli için ekler kısmında yer alan Şekil 40'a bakınız.

[117] BOA, Y, PRK, SGE, 3/4.

vermeyi tercih ettik. Bu listede Halepli Salih ismi ile kayıtlı olan kişinin başka bir belgede Derviş Salih Efendi[118] ismi ile kayıtlı olması bize çeşitli lakabların kullanılmış olması ihtimalini hatırlatmaktadır. Bu listede II. Abdülhamid dönemi merâsim icrâlarında vazife alan fasıl heyeti üyelerinden Hacı Arif Bey, Latif Ağa gibi isimler de zikredilmelidir.[119]

Merâsimlerde Mabeyn-i Humâyûn görevlileri arasında olan İmam-ı Evvel ve İmam-ı Sâni Hazreti Şehriyâriler, yani padişah imamları da önemli görevler üstlenmişlerdir. II. Abdülhamid dönemine ait salnameleri incelediğimizde görev yapan imamların isimleri şöyle geçmektedir: Yusuf Efendi, Râşid Efendi, İsmail Hakkı Efendi ve Niyazi Efendi.[120] İmam-ı Şehriyârilerin merâsimlerde görev alanlarına bakıldığında özellikle aşr-ı şerif kıraatinde bulundukları görülmektedir. Örneğin 13 Receb 1306 tarihinde icrâ edilen Sultan Murad'ın kızlarının nikâhında duayı Şeyhülislam Ömer Lütfi Efendi'nin, aşr-ı şerifleri ise dönemin görevli imamlarının okudukları anlaşılmaktadır.[121]

II. Abdülhamid dönemine ait 25 Şaban 1324 tarihli bir belgede ramazanda saray dairelerinde mevcut bulunan imam ve müezzinlerin bir listesi verilmektedir. Bu liste dönemin ramazan ayında sarayda görev yapan müezzinlerin ve imamların isimlerini ve görev yerlerini bildirmesi bakımından önemlidir.

---

[118] BOA, Y, A, HUS, 306/28.

[119] Gazimihal, *Türk Askeri Muzıkaları Tarihi*, s. 100.

[120] II. Abdülhamid dönemine ait devlet salnamelerinin taranması neticesinde bu isimlerin İmam-ı Evvel ve İmam-ı Sâni olarak dönüşümlü bir şekilde görev yaptıkları görülmektedir. Detaylı bilgi için İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan devlet salnamelerine bakılabilir.

[121] BOA, Y, PRK, TŞF, 2/59.

Tablo 1: II. Abdülhamid döneminde sarayda bulunan imam ve müezzinlerin listesi[122]

İmam	**Müezzin**
Hamidiye Camii Şerifi İmam-ı Evveli Ali Rıza (Zülvecheyn Dairesi)	Müezzinân-ı Cenab-ı Şehriyâriden Hidâyet Hâfız İbrahim Efendi
İmam Hacı Bekir (Başkadın Efendi Hazretleri'nin Dairesi)	Müezzinân Feyzi Hakkı Hâfız Hasan Efendiler
Hamidiye Camii Şerifi İmam-ı Sânisi Hâfız Hamdi (İkinci Kadınefendi Hazretleri'nin Dairesi)	Müezzinân Halid Hacı İsmail Ahmed Efendiler.
İmam Hâfız Cemâl (İbrahim Tevfik Efendi Hazretleri'nin Dairesi)	Müezzinân Lütfi Hâfız Ali Hâfız Osman Efendiler
İmam Hâfız Nuri (Abdurrahim Efendi Hazretleri'nin Dairesi)	Müezzinân Hâfız Hakkı İshak Azmi Efendiler
İmam Mısırlı Hâfız Mahmud (Beşiktaş Saray-ı Hümâyûn-u Harem Dairesi)	Müezzinân Hüsnü Galip ve Hayrullah Ali Efendiler
İmam Orhaniye Camii Şerif-i İmam-ı Sânisi Hâfız Mustafa (Mabeyn-i Hümâyûn Dairesi)	Müezzinân Mustafa Celal, İzzet Hâfız, Hüseyin Seccadeci, Hâfız Ali, Hâfız Fethi, Kâmil Muhyiddin Efendiler.
İmam Hâfız Ahmed (Yıldız Saray-ı Hümâyûn-ı Tensikiyyat Dairesi)	Müezzinân Ahmed Ali Rıza Salim Vehbi Musi Bayram Mahmud Hüsnü Efendiler

[122] BOA, Y, PRK, SGE, 10/71.

İmam Hâfız Sıdkı (Şale Kasr-ı Hümâyûnu)	Müezzinân Seyyid Bahauddin Efendiler
İmam Niyazi (Mabeyn-i Hümâyûn Yeniçeri Dairesi)	Müezzinân İsmail Osman Rıza Muhammed Efendiler
İmam Hâfız Hasan (Mabeyn-i Hümâyûn Ağavat Dairesi)	Müezzinân Kâmil Mustafa Efendiler.
İmam Abdullah (Malta Kasr-ı Hümâyûn-ı Ağavat Dairesi)	Müezzinân Ahmed Hâfız Osman Efendiler
İmam Hâfız Edhem (Dolmabahçe Saray-ı Hümâyûn-ı Yeniçeri Dairesi)	Müezzinân Ali Mehmed Efendiler
İmam Hâfız Şemseddin (Çırağan Saray-ı Hümâyûn-ı Harem Dairesi)	Müezzinân Hâfız Mahmud Talat Muhammed Efendiler
İmam Hâfız Niyazi (Ağavat Dairesi)	Müezzinân Râşid Hâfız Muhammed Efendiler

Bu isimlerin yanı sıra merâsimlerde hanende, sazende, kari, duahan vs. olarak görev alan ve arşiv belgelerinde isimlerine rastladığımız isimlerden bir kısmı şöyledir: Piyanist D'aranda Paşa, Kemancı Şefik Ağa, Kanuni Seydi Efendi,[123] Mürüvvet Hanım,[124] Cevdet Efendi,[125] Klarnet ve Kanun icrâcısı Edhem Efendi, Sazende Hristaki, Hanende Bülbül Salih, Hamidiye Camii Şerifi Müezzini Hacı Selim Efendi, Sazende Tevfik Bey ve Sazende Ali Kemal Bey.[126]

[123] BOA, HH, d, 5303/114.
[124] BOA, İ. DH, 1073/84159.
[125] BOA, BEO, 3415/2561.
[126] BOA, BEO, 3416/256130.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE DİNİ VE KÜLTÜREL İÇERİKLİ MERÂSİMLERDE MÛSİKÎ

Merâsimlerin icrâsına referans olabilecek iki önemli unsur din ve kültürdür. Bu nedenle merâsimler incelenirken bu iki etkin unsurun dikkate alınarak incelenmesi gerekliliği vardır. Biz de burada merâsimleri incelerken dînî içeriği daha baskın olanları *Dînî İçerikli Merâsimlerde Mûsikî*, kültürel yönü daha baskın olanları *Kültürel İçerikli Merâsimlerde Mûsikî* başlığı altında ele almaya çalışacağız.

Merâsimler, Osmanlı tarihi boyunca devlet tarafından kullanılan takvimler çerçevesinde icrâ edilmiştir. Bu süreçte hicri, rumi ve miladi takvim kullanılmıştır. Bu nedenle konuya başlarken hicri ve rumi takvime göre ay isimleri dipnotta tablo halinde verilmiştir.[1]

[1] Tablo 2: Hicri ay adları

1.Muharrem	2.Safer	3.Rebiü'l-evvel	4.Rebiü'l-âhir
5.Cemaziye'l-evvel	6.Cemaziye'l-âhir	7.Receb	8.Şa'ban
9.Ramazan	10.Şevval	11.Zilka'de	12.Zilhicce

3.1. Dînî İçerikli Merâsimlerde Mûsikî

Din ile kültürün temelde birbirini besleyen hatta şekillendiren iki unsur olduğu ve bu unsurların merâsimlerin içeriğini oluşturma noktasında belirleyici rol oynadığı düşüncesinden hareketle biz öncelikle dînî içeriğinin daha baskın olduğunu düşündüğümüz *"Dînî İçerikli Merâsimlerde Mûsikî"* konusunu incelemeye çalışacağız. Osmanlılar döneminde dînî hayatın canlılığına oranla bu merâsimlerin gerçekleştirildiği, padişahların merâsimlere özel ilgi gösterdiği ve bizzat iştirak etttiği bilinmektedir. Günümüzde de icrâ edilen bu merâsimlerin tarihdeki icrâları ne derece temsil ettiği ve günümüze hangi değişikliklerle geldiğinin tespiti önem arz etmektedir. Biz de bu merâsimleri eldeki veriler ışığında hicri takvimdeki ay sıralamasını dikkate alarak incelemeye tabi tutacağız.

3.1.1. Muharrem Merâsimlerinde Mûsikî

Muharrem, kelime olarak haram kılınmış, tahrim edilmiş anlamına gelmektedir.[2] Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde muharrem ayının birinci günü hicri takvimin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.[3] Bu aya Kerbelâ hadisesinin gerçekleşmiş olduğu, Hz. Âdem'in tevbesi, Hz. Musa'nın Firavun'un elinden kurtuluşu, Nuh Tufanı'nın bitişi, Hz. İbrahim'in Nemrut'un ateşinden kurtuluşu, Hz. Eyub'un şifa buluşu vb. hadiselerin vuku bulduğu zaman dilimi olarak inanılır.[4] Bu inanç etra-

Tablo 3: Rumi ay adları

1.Kanun-ı sâni(Ocak)	2.Şubat	3.Mart	4.Nisan
5.Mayıs	6.Haziran	7.Temmuz	8.Ağustos
9.Eylül	10.Teşrîn-i-evvel(ekim)	11.Teşrîn-i-sâni(Kasım)	12.Kanun-ı-evvel(Aralık)

[2] Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, ss. 778-779.
[3] Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 565.
[4] Uğur Göktaş, "Muharrem Âdetleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. V,Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul 1994, ss. 493-494.

fında Müslümanlar asırlar boyunca çeşitli etkinlikler tertip etmişler ve İslam medeniyeti içerisinde zengin içerikli uygulamalar ortaya koymuşlardır. Bu uygulamaların bir örneği de hicri yılbaşında icrâ edilen merâsimlerdir.

Osmanlı döneminde muharrem ayı'nın başlangıcı, sarayda, tekkelerde, camilerde ve sokaklarda merâsimle icrâ edilegelmiştir. Bu konuda Tahsin Paşa'nın "Her sene muharremin ilk günü tebrik için vükelâ ve ulemâ ve ricâl-i devletin saray'a gelmeleri mutad idi" sözleri dikkat çekmektedir.[5]

Hicri yılbaşı merâsimlerinin II. Abdülhamid döneminde de yapıldığını arşiv belgelerinde görmek mümkündür. Aşağıda sureti bulunan (18 Kanun-i Evvel 1326-31 Aralık 1910) tarihli bir belge, yeni yılın gelmesi ile birlikte muharrem ayının başlangıcının hangi güne tekabül ettiği, saray tarafından yapılacak merâsimin teşrifâtı, merâsimin nerede ve nasıl yapılacağı, merâsimlerde kimlerin bulunacağı, resmî tebrikin hangi saatte yapılacağı gibi hususların resmî yazışmalar vasıtasıyla düzenlendiğini göstermektedir.[6]

> İş bu zilhicce-i şerifenin gurresi cumartesi gününde mazbut olduğu cihetle tekmil-i selâsin ile gelecek pazartesi günü gurre-i gurrası Muharrem'ü'l-Haram ve mebde-i sene-i cedide-i mes'adet iktiza edeceğine mebni Dâr'ü'l-hilâfet'i'l-Âliye Kadılığı'na tanzim olunan ilam-ı tezkere-i meşihhatpenâhi ile led'elarz resmî tebrikin Şehrü'l-Muharremü'l- Haram'ın birinci günü saat altıda emsal-i cihetle icrâsı hususuna irade-i seniyye-i cenab-ı hilâfetpenahi şeref muallak buyurulması ve meşihhat-i müşaru'n ileyhe cevaben mâlûmât verilmesi hakkında

---

5 Tahsin Paşa, *Tahsin Paşanın Yıldız Hatıraları*, s. 177.

6 Meşihat, ilmiye mensuplarının en büyüğü olan "şeyhülislamlık" hakkında kullanılan bir tabirdir. Detaylı bilgi için bakınız. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 491. Hicri yılbaşı merâsimlerine dair arşiv belgelerinden örnek bir görsel için ekler kısmında yer alan Şekil 14'e bakınız.

> matbuata verilmesiyle ilan-ı keyfiyete himmet buyurulması siyakında tezkere-i senaveri terkim kılındı efendim. (18 Kanun-ı Evvel 1326-31 Aralık 1910)[7]

(29 Zilhicce 1325-2 Şubat 1908) tarihli başka bir belgede ise yapılacak olan resmî yeni yıl merâsimlerinin Dâr'u'l-hilâfe Kadılığı tarafından duyurulmuş ve gazeteye ilan verilmiş olduğu, yeni yıl merâsimlerinin hem devlet otoritesi hem de dînî otorite tarafından önemsendiği ve gerekli hazırlıkların tam teşekküllü olarak yapılmaya çalışıldığı görülmektedir.

> İş bu zilhicce-i şerifenin gurresi pazar gününden mazbut olmasına binaen tekmil-i selâsin ile salı günü gurre-i gurresi Muharrem'ü'l-Haram ve mebde-i sene-i cedide-i mes'adet encam olacağını mübeyyen Daru'l-Hilâfeti'l Âliyye Kadılığı'nın tanzim olunan ilam ve olbabdaki tezkere-i âliye meşihhatpenâhi arz ve resm-i tebrikin sureti ve vakti icrâsı isti'zan olunarak resmî tebrikin salı cedidin ibtidası olan mezkûr salı günü icrâsı ve keyfiyetinin gazetelere ilan ettirilmesi hususuna irade-i seniyye cenab-ı hilafetpenahi şerefsudur buyurulduğu ve meşihhati müşarunileyhaya mâlûmât verildiği (…). (29 Zilhicce 1325-2 Şubat 1908)[8]

Saray tarafından yeni yılda düzenlenen resmî merâsimlerdeki icrâ geleneğinin II. Abdülhamid dönemindeki bir örneği şöyledir:

> Muharremin birinci günü yılbaşı sayılırdı. Saraya her taraftan birçok kimse geldiği gibi, vükelâ dahi gelir, tebrik ederlerdi. Başmabeyincinin dairesinde bir masa üzerinde tabaklar içinde lira çeyreği yirmi yedilikler ve gümüş çeyrekler, kuruşlar konulur; her gelen rütbe, mevki ve değerlerine göre, bendegân da "muharremiyelik" ve "yıl bereketi" diye bunlardan alırdı. Harem de dahi lira çeyreği

---

7 BOA, DH, MTV, 34/9.
8 BOA, ZB, 23/103.

> yirmi yedilikler ve gümüş kuruşlar dağıtılırdı. Biz de kendi bendegânımıza verirdik. Kadınlar arasında yeni elbise giymek uğurlu sayılırdı.[9]

Bu merâsimlere gelen misafirlerin kimler olduğu, unvanları ve ne kadar muharremiye aldıkları devletin harcamalarının âdeta bir denetime tabi tutulabileceği göz önünde bulundurularak tek tek kayda alınmıştır. Konuyla ilgili olarak bir örnek vermek mümkündür. (H. 1299-M. 1882) yılında sarayda yapılan yeni yıl merâsiminde padişah tarafından tebrike gelenlere verilen ihsanların listesini içeren bir belgede kime ne kadar ücret verildiği görülmektedir. Uzun bir liste olduğu için buraya almaya lüzum görülmemiştir. Ancak dipnotta belirtilen ilgili belgeden detaylı mâlûmât alınabilir.[10] Yılbaşında verilen bahşişlerle ilgili Ali Said de hatıralarında muharremin birinci gününde vekillerin, devletin ileri gelir ricâlinin, ecnebi ve gayr-ı müslim cemaatlerinin reislerinin tebrik için padişaha geldiklerini ve akabinde yeni basılmış altın ve gümüş paralardan oluşan hediyelerle geri döndüklerini zikretmektedir.[11]

II. Abdülhamid döneminde sarayda yeni yılın gelişi ile birlikte resmî tebrikin yanında çeşitli kutlamaların da yapılageldiği belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin (H. 1323-M. 1906) senesinde yapılan yılbaşı merâsimlerinde Mabeyn-i Hümâyûn'a tebrike gelenler arasında Müezzinân-ı Şehriyâriler'in, imam-ı evvel, imam-ı sâni ve şarkıcı isimlerinin olduğu görülmektedir.[12] Bu isimlerin burada olması saraydaki yeni yıl merâsimlerinde Türk Mûsikîsi'nin dînî ve dindışı formlarının icrâ edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Muharrem'in gelişinin sadece sarayda değil tekkelerde de

---

9 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 105.
10 BOA, Y, PRK, HH, 9/19.
11 Ali Said, *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hatıraları*, s. 53.
12 BOA, Y, PRK, SRN, 5/59.

önemsendiği kaynaklarda zikredilmektedir. Özellikle Sünbül Efendi Tekkesi'nde muharremin onuncu gününde Yazıcızade (ö.1451)'nin mersiyesinin okunduğu ve gecesinde de Kelime-i Tevhid çekildiği rivayet edilmektedir.[13] Yazıcızade'nin yanı sıra Sinani Seyyid Seyfullah (ö.1601), Mevlevî Fasih Dede (ö. 1699), Gülşeni Sezâi (ö. 1738), Halveti Zekâi (ö. 1812), Nakşibendi Selâmi (ö. 1813), Bedevî Kazım Paşa (1889), Kâdiri Osman Şems Efendi (ö. 1893) ve Muallim Feyzi (ö. 1910) gibi şahsiyetlerin eserlerinden seçilen mersiyelerin de icrâ edildiği belirtilmektedir. Bektaşi tekkelerinde ise Mebni Baba ve Mehmed Ali Hilmi Dede Baba gibi isimlerin mersiyelerinin okunduğu rivayet edilmektedir. Tekkelerde muharrem ayı içerisinde çeşitli makamlarda ilahi formu olarak da bestelenmiş ve okunmuş olan Yunus Emre'ye ait;

"Şehitlerin serçeşmesi
Enbiyânın bağrı başı
Evliyânın gözü yaşı
Hasan ile Hüseyin'dir"

Mısralarıyla başlayan güfte konuya ait önemli örneklerdendir.[14] Ayrıca muharrem ayı boyunca Kerbelâ konulu ilahilerin camilerde ve tekkelerde okunduğunu söylemek mümkündür. Bu ilahiler de "muharremiyye" olarak nitelendirilmektedir. Muharrem ayı içerisinde okunan ilahi örneklerini artırmak mümkündür.[15]

---

[13] Yazıcızade'nin kaleme aldığı "Rivayette gelir bir gün/Rasülullah olup dilşad" mısraları ile başlayan mersiye, Hatip Zakiri Hasan Efendi tarafından Nühüft makamında bestelenmiştir. Bu bestenin yaygınlaşmasından sonra çeşitli tekkelerde ve camilerde okunduğu tahmin edilmektedir.

[14] Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, ss. 475-477.

[15] Mustafa Özdamar, *İslambol Geleneğinde Sivil Merâsimler ve Doğumdan Ölüme Mûsikî*, Bayrak Matbaacılık Yayınları, İstanbul 1997, ss. 101-119; Halil Can, *Dînî*

İstanbul sokakları da bu merâsimlerin yapılmış olduğu mekânlar arasındadır. Muharrem ayının ilk günlerinde gruplar halinde dilenen ve "goygoycular"[16] olarak bilinen kişilerin muharrem ayı geldiğinde başlarına sarık sarıp ellerine değnek alarak omuzlarına da torba takıp Hz. Hüseyin hakkında mersiyeler, kasideler okuyarak İstanbul sokaklarında her kapıda bir ilahiyi toplu tekrar ederek dilencilik yaptıkları zikredilmektedir.[17] Bu geleneğin II. Abdülhamid döneminde de yaşatıldığı birçok hatırat kitaplarında görülmektedir. Çocukluk yılları II. Abdülhamid döneminde geçen Musahipzâde Celal "*Eski İstanbul Yaşayışı*" adlı eserinde muharrem'in birinci gününden onuncu gününe kadar icrâ edilen faaliyetleri anlatmaktadır. Burada Goygoycular'ın kapı kapı dolaşarak:

Hasan, Hüseyn'e olan işlere
Gökte melek, yerde her can ağladı
Görün görün Yezidlerin halini
Bağladılar hep suların yolunu
Soldurdular Fatma ana gülünü
Ya hoy goy goy canım

Medine şehrinden kalkıp göçtüler
Nice nice susuz yerler aştılar
Kerbela sahrasında şehit düştüler
Ya hoy goy goy canım

Mûsikî Ders Notları, By, Ty, ss. 19-21.

16 *Goygoycular*, muharrem ayının ilk günlerinde kapı kapı dolaşarak küme halinde dilenenler hakkında kullanılan bir tabirdir. İstanbul sokaklarında dilencilik yaparken önce mersiyeler okur sonrasında da hep birlikte "Ya hoy goy-goy cânım" diye terennüm ederlerdi. Bu terennümün aslı "Yahu koy koy" şeklindedir. Yani dilendikleri kişilere hitaben erzak talebini dile getiren galat bir ifade şeklidir. Geniş bilgi için bkz. Can, *Dînî Mûsikî Ders Notları*, s. 21.

17 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri*, Kazım Arısan ve Duygu Arısan Günay (haz.), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 320-321.

Şeyhoğlu tatlı canına kıymadı
Ol Yezid oğlu Mervan'a uymadı
Gökte melek, yerde her can ağladı
Ya hoy goy goy canım

Güftesinden müteşekkil mersiyeyi okuduktan sonra mersiyenin son mısraı olan "Hayy'u'l-kayyum"dan bozularak "hoy hoy goy canım" şekline dönüşen bölümünü makamıyla toplu olarak okuduklarını ve sonunda mersiyenin asıl okuyucusu tarafından bir gülbank çekildiği ifade edilmektedir.[18]

Muharremin onuncu gününde ise özellikle İstanbul'da ikamet eden İran'lıların "matem gecesi" tertip ederek İstanbul sokaklarında hocaların rehberliğinde mersiyeler ve kasideler okudukları zikredilmektedir.[19] Bu merâsimlerde dönemin meşhur hâfızlarından Arap Ahmed'in güzel sesi ile:

"Ya şâh-ı Kerbelâ ne revâ bunca gam sana;
Derd-i dem-â-dem u elemi dem-be-dem sana"

Mısralarıyla başlayan mersiyeyi okuduğu, karşıdan başka bir mersiyehanın ise aynı mersiyenin:

"Berk-i sabah-ı hâdiseden tığlar çeküb
Yer yer havâle-i şühedâ kıldın ey felek
Bir rahm kılmadın ciğeri kân olanlara,
Gurbette rüzgârı perîşân olanlara"[20]

dizeleri ile devam ettiği rivayet edilmektedir.[21]

---

18 Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1946, s. 99.
19 Uğur Göktaş, "Muharrem Âdetleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. V, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul 1994, s. 493.
20 Fuzuli, *Hadikatü's Süeda*, Şeyma Güngör (haz.), Başbakanlık Basımevi Yayınları, Ankara 1987, ss. 481-482.
21 Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, Ali Şükrü Çoruk (haz.), Bayrak Matbaacılık,

Muharremde icrâ edilen merâsimler ve bu merâsimlerdeki formlar tarih boyunca zengin bir birikim meydana getirmiştir. Yapılan merâsimlerde özellikle mersiye formunun sıkça okunduğu görülmektedir. Bu durumu muharrem ayında vuku bulan Kerbela hadisesinin diğer merâsimlerin önüne geçmesi ile açıklayabiliriz. Bunun yanında mevlid formunun da icrâ edildiği hatta Anadolu'da yakın zamanlara kadar bu geleneğin devam ettirildiği zikredilmektedir.[22] İlahi, kaside ve nefes gibi formların da icrâ edildiği göz önüne alındığında bu merâsimler saray, tekke ve sokaklarda özellikle dînî formların yoğun dindışı formların ise daha seyrek icrâsı ile gerçekleştirilmiştir.

Sonuç olarak II. Abdülhamid döneminde sarayda, tekkelerde, camilerde ve sokaklarda hicri yılbaşının çeşitli etkinliklerle kutlandığı görülmektedir. Öncelikle sarayda görevli müezzinân, imam-hatip ve şarkıcılar yeniyıl için resmî tebrike gelerek çeşitli icrâlar yapmışlardır. Burada ilahi, kaside, mersiye, şarkı gibi dînî ve dindışı formların icrâsı yapılmıştır. Camilerde muharremiyye olarak da ifade edilen ilahi ve mevlid formu daha çok icrâ edilirken tekkelerde özellikle Yazıcızade'nin mersiyesi öne çıkmıştır. İstanbul sokaklarında yapılan merâsimlerde ise mersiye, ilahi ve kaside gibi formlar okunmuştur.

3.1.2. Kandil Merâsimlerinde Mûsikî

Kelime itibariyle "İçinde sıvı bir yağ ve fitil bulunan kaptan oluşmuş aydınlatma aracı"[23] anlamına gelen kandil, dînî literatürde bazı özel gün ve geceler için kullanılan tabirdir. Bu özel gün ve geceler, Peygamber Efendimiz'in dünyayı teşrifleri olan "Mevlid Kandili", ana rahmine düştüğü geceyi ifade eden "Regaib Kandili", Müslümanlar için bağışlanma vesilesi kabul edilen

İstanbul 2008, s. 332.

22 Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, ss. 475-476.

23 Şükrü Haluk Akalın (haz.), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 1296.

"Berat Kandili", Miraç hadisesinin vuku bulduğu gece olarak idrak edilen "Miraç Kandili" ve Kur'an'ın indirilmeye başlandığı gece olan "Kadir Gecesi" olarak bilinmektedir. Bu önemli gün ve gecelere kandil denilmesi geleneğinin II. Selim döneminde (1566-1574) Mevlid ve Regaib Kandilleri'nde camilerde kandiller yakılması ile başladığı zikredilmektedir.[24]

Kandillerin Osmanlı toplumunda kültürel ve dînî öğelerin ortak bir sonucu olarak ortaya çıktığı, zengin bir sosyo-kültürel birikimle icrâ edildiği ve bu kutlamaların devlet erkânı tarafından hem benimsenip hem de desteklendiği ifade edilebilir. Merâsimle icrâ edilmeye başlanan ilk kandilin "Mevlid Kandili" olması nedeniyle konuya *"Mevlid Kandili Merâsimlerinde Mûsikî"* ile giriş yapılacaktır.

3.1.2.1. Mevlid Kandili Merâsimleri'nde Mûsikî

Peygamber Efendimiz'in dünyayı teşriflerinden ötürü rebiü'l-evvel ayının on ikinci gecesi, geleneksel olarak Müslümanlar tarafından önemli bir zaman dilimi olarak telakki edilmiştir. Peygamber Efendimiz'in doğum yıl dönümü Müslümanlar tarafından çeşitli etkinliklerle kutlanmış ve bu etkinlikler içerik olarak zamanla zenginleştirilerek bir merâsim haline dönüştürülmüştür. Neticede bu merâsimler, edebiyat, mûsikî ve hat gibi islâm sanatlarına ilham kaynağı olmuştur.

Peygamber Efendimiz'in doğum gününü kutlamak için Türklerde ilk resmî mevlid merâsimlerinin Selçuklu Atabeglerinden Muzafferüddin Gök-Börü (1190-1233) tarafından yapıldığı kabul edilir.[25] Osmanlı'da ise genel kabul gören görüş bu geleneğin Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminden itibaren saray protokolünde yer almaya başladığı, III. Mu-

---

[24] Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Ali Şükrü Çoruk (haz.), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011, s. 193.

[25] Ahmed Ateş, *Vesiletü'n-Necat Mevlid*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954, s. 6.

rad (1574-1595) zamanında tamamen resmiyet kazandığıdır.[26] Bu tarihten itibaren artık mevlid merâsimlerinin devlet erkânının geniş katılımlarıyla icrâ edildiğini söylemek mümkündür. Bunu örneklendiren, merâsimlerin organizesi için resmî yazışmaların yapıldığını gösteren önemli tarihi belgeler mevcuttur.[27] Örneğin (H. 1298-M. 1881) yılına ait aşağıdaki belgede güzel âdetlerden olduğu zikredilen ve resmî mahiyette kıraat edilecek olan mevlid menkıbesinin hangi camide yapılacağı ve teferruatına dair padişahtan bilgi ve emir sorulduğu görülmektedir.

> Âdet-i müstahseneden olduğu üzere iş bu şehr-i halin on ikinci günü menkıbe-i celile-i hazreti risâletpenâhi kıraati resm-i âlisinin icrâsı isti'zanına dair cânib-i teşrifâttan terkim olunan tezkere manzur muayimmevfur hazreti mulûkane buyurulmak içün leffen arz ve takdim kılınmış olmağla resm-i âliyi mezkûrun hangi camii şerifte ve teferruatının dahi bermûceb tezkere icrâsı hakkında her ne vecihle emr-u ferman-ı hümâyûn cenab-ı cihanbâni müteallik ve şerefsudur buyurulur ise hükm-i âlisine tevfik hareket olacağı beyanıyla tezkere-i senaveri terkim olundu efendim. (9 Rebiü'l-evvel 1298-9 Şubat 1881)[28]

Mevlid Kandili Merâsimleri için XVI. yüzyılın sonlarında Ayasofya Camii, XVII. yüzyılın başlarından itibaren Sultanahmed Camii'nin tercih edildiği görülmektedir. Bunun yanında Bayezid, Nusretiye, Pertevniyal Valide Sultan, Eyüp Sultan gibi camilerde de bu merâsimlerin yapıldığı belirtilmektedir.[29] II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yılların-

---

[26] Mehmet Şeker, "Mevlid" *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXIX, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 479-480.

[27] BOA, A, { TŞF, 1/70.

[28] BOA, İ, DUİT, 824/66405. Ayrıca mevlid merâsimlerinin icrasına yönelik arşiv belgelerinden örnek bir görsel ve fotoğraf için ekler kısmında yer alan Şekil 15 ve 16'ya bakınız.

[29] Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, s. 226.

da mevlid merâsimlerinin mutantan bir şekilde Sultanahmed Camii'nde icrâ edildiği ve Hırka-i Şerif Dairesi'nde mevlid-i şerif kıraati icrâ olunduğu bilinmektedir.[30] II. Abdülhamid döneminin sonlarında ise özellikle Yıldız Hamidiye Camii'nin tercih edildiği ifade edilmektedir.[31] Arşiv belgelerinde de mevlid merâsimlerinin Hamidiye Camii'nde icrâ edildiğini örneklendiren belgeler görülmektedir.[32] Ayrıca yapılacak olan mevlid merâsimleri dönemin gazeteleri tarafından halka duyurulmuş ve kimlerin iştirak edeceği hususunda toplum bilgilendirilmiştir.[33]

Mevlid merâsimlerinde resmî olarak husule getirilen mevlid alaylarının Osmanlı döneminde eski bir gelenek olduğu, XIX. yüzyıla kadar devam ettiği, daha sonra daha sade bir hal almaya başladığı ve sadece sarayda icrâ edilmeye başlandığı zikredilmektedir.[34] Bu alayların II. Abdülhamid döneminde de oluşturulduğunu görmekteyiz. (13 Rebiulevvel 1295-17 Mart 1888) tarihinde Dolmabahçe'de Valide Sultan Camii'nde bir mevlid alayının tertip edildiği kaynaklarda belirtilmektedir.[35] Namazın eda edileceği camiye göre değişiklik arz edebilen bu alaylara çeşitli rütbelerdeki devlet ricâlinin davet edildiği ve padişahın iştirakiyle namazın kılınıp mevlidin icrâ olunduğu ifade edilmektedir.[36] Burada mevlidin hangi bahrinin okunduğuna ve programın içeriğine dair bir bilgi verilmemiştir.

Mevlid Kandili Merâsimleri'nde düzenlenen mevlid alay-

---

30 Eğinli Said Paşa, *II. Abdülhamid'in İlk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hâtırâtı*, Davut Erkan (haz.), Bengi Yayınları, İstanbul 2011, s. 139.

31 Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, s. 226.

32 BOA, TS, MA, E, 541/50.

33 Sabah, Mevlid-i Saâdet Mevrid-i Hazreti Risaletpanahi", 13 Rebiülevvel (H. 1307), s. 1.

34 "Mevlit Alayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. V, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, *s*. 431.

35 Said Paşa, *II. Abdülhamid'in İlk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hâtırâtı*, s. 210.

36 Said, *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, ss. 52-53.

larına iştirak edenlere padişah tarafından ihsanlar verilmesi de eski bir âdettir. Bu âdeti II. Abdülhamid'in devam ettirdiği belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin (15 Ramazan 1303-17 Haziran 1886) tarihli bir belgede Hamidiye Camii Şerifi Müezzini Hacı Selim Efendi'ye 250 kuruş atiyye verildiği görülmektedir.[37] (7 Ramazan 1303-9 Haziran 1886) tarihli bir belgede ise Mevlid Kandili Merâsimi'nde yer alan Müezzinân-ı Şehriyâriler'in listesi ve Ceyb-i Hümâyûn'dan aldıkları meblağlar verilmektedir. Padişahın müezzinlerinin listesini vermesi ve katılan isimlerin ünvanlarını göstermesi bakımından listenin tamamının burada verilmesi uygun görülmektedir.

Tablo 4: II. Abdülhamid'in müezzinlerinin listesi.[38]

Sermüezzin Rifat Bey (Miralay)	Serhezâr Baha Bey	Kolağası İsmail Efendi	Yüzbaşı Tâhir Efendi	Yüzbaşı Hidâyet Efendi	Yüzbaşı Raşit Efendi	Yüzbaşı Feyzi Efendi
Yüzbaşı Hâfız Tevfik Efendi	Yüzbaşı Hüsameddin Bey	Yüzbaşı Hâfız İbrahim Efendi	Mısırlı Afifi Efendi	Mekkeli İbrahim Efendi	Karslı Ali Efendi	Mekkeli Ali Efendi
Halepli Salih Efendi	Mülâzım Halid	Mülâzım İsmail Bey	Mülâzım Hâfız Hakkı Efendi	Mekkeli Ahmed Efendi	Mülâzım Ali Efendi	Serçavuş Mücip Bey
Serçavuş Ahmed Bey	Nefer Hâfız Hasan Efendi	Nefer Hâfız İsmail Efendi	Nefer Mustafa Bey	Halepli Abdullah Efendi		

Mevlid Kandili Merâsimleri'nin padişahın iştirakiyle sarayda da icrâ edildiği bilinmektedir. Ayşe Osmanoğlu sarayda icrâ edilen Mevlid Kandili Merâsimleri'ne dair gözlemlerini şöyle anlatmaktadır:

37 BOA, Y, PRK, HH, 16/51.
38 BOA, Y, PRK, SGE, 2/66.

> Kandil günlerinin akşamları Küçük Mabeyn Dairesi'nde Mevlid-i Şerif okunurdu. Babam için ve mevlidde bulunacak paşalar ve bendegân için minderler konurdu. Mabeyn-i Hümâyûn'a sabahtan tebrike gelenler çok olur, tabii bunlar padişaha arz olunurdu. Babam bu gelenlerden bazılarını mevlide davet ederdi. Mevlid başlamadan önce babam küçük salonda ayakta olarak Serasker Paşa başta olduğu halde vükelâdan gelenleri, damat paşa ve beyleri, şehzadeleri kabul ederdi. Sonra Mevlid'i okuyacak Hamidiye Camii başimamı ile Muzıka-i Hümâyûn'un güzel sesli müezzinleri girerler, onlarda tebriklerini takdim ederlerdi. Babam gelir, minderin üzerine diz çökerek oturur, paşalara, beylere oturunuz emrini verir, herkes yerine geçip otururdu. Mevlid bitince babam kalkardı. O kalkınca herkes de kalkar, tekrar teşekkürlerini arz ederek çıkarlardı.[39]

Burada sarayda icrâ edilen Mevlid Kandili Merâsimleri'ne Hamidiye Camii başimamının ve Muzika-i Hümâyûn'un Müezzinân-ı Hassa Bölüğü'nden[40] mûsikîşinas müezzinlerin iştirak ettiği bilgisi verilmektedir. Sarayda icrâ edilen mevlid merâsiminde başimam ve Müezzinân-ı Hassa'nın mûsikîşinas isimlerinin yer alması, okunan mevlid-i şerifin yanında ilahi ve kaside gibi diğer mûsikî formlarının da icrâ edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.[41]

---

[39] Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, ss. 67-68.

[40] Sarayda padişahın kıldığı vakit namazları başta olmak üzere çeşitli dînî merâsimlerde görev alan ve belli ölçüde mûsikî müktesebatına sahip olan görevli memurlardır. Geniş bilgi için bkz. Hikmet Toker, *Abdülaziz Dönemi Saray Mûsikîsi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 207; Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, ss. 18-19.

[41] Efendimizin doğum yıldönümlerinde na't, münacaat ve kaside okuma âdetinin eskiden beri İslam memleketlerinde var olduğu bilinen bir gerçektir. Bu formların zamanla zenginleştiği, mevlid, miraciye ve muhammediye gibi eserlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Osmanlı döneminde Süleyman Çelebi tarafından 1409 yılında kaleme alınan "Vesiletü'n-Necat" adlı eser bunlara verilebilecek en güzel örnektir. Hızır İlyas'ın "Letâif-i Enderun" adlı eserinde "Vekar-ı kadi-

Osmanlı sarayında mevlid merâsiminin icrâsı hususunda Hazine-i Hassa yazı işlerinde vazife yapmış olan Ali Seydi Bey (1867-1933)'in bize vermiş olduğu bilgiler II. Abdülhamid döneminin mevlid merâsimlerini örneklendirmesi bakımından önemlidir. Ali Seydi Bey sarayda yapılan mevlid merâsimlerini şöyle anlatmaktadır:

> Merâsimin yapılacağı günden birkaç gün evvel merâsimde bulunması gereken kişilerin isimleri tespit edilir ve bir defterle Reisü'l-küttab'a gönderilir. Reis'ül-küttab defteri inceler ve Kethüda'ya gönderir. Sonra defterde ismi yazılı olanlara bir tezkere ile mevlid merâsiminin yapılacağı gün ve saat bildirilir. Merâsime katılan devlet erkânının her biri kendisine mahsus olan resmî elbiseleri ile gelir ve yerlerini alırlar. Çoğu zaman bu merâsimler Sultanahmed Camii'nde yapılır. Normal namaz vakitlerinde camide kimseye özel yer ayrılmazken bu merâsime has olmak üzere iştirak edecek devlet erkânına özel olarak yer tahsis edilirdi. Padişah camide kendisine ait olan yere (mahfel-i

mi neğamat ile perde-i makamâtı tezyin edüp" ve "Mevlidhan-ı andelib-i elhan efendiler nazm-ı mezkûru meşhuru enva-i nağamat-ı güzin ve esvat-ı savt-ı hazin ile okumaları" ifadeleri mevlidin eskiden beri makam eşliğinde icrâ edildiğini göstermektedir. Mevlid'in "sehlimümteni" vasfında, "Fâilatün fâilatün fâilün" vezninde kaleme alındığı ve bu özellikleri dikkate alınarak çeşitli makamlarda bestelendiği zikredilmektedir. Türk Mûsikîsi Antolojisinde Sadettin Nüzhet Ergun mevlidin bestelenmesi ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermektedir: "Mevlidi muhtelif asırlarda muhtelif kişilerin besteledikleri muhakkaktır. Nitekim "Hayhay"lı ve "Salât"lı iki mevlid bestesinin yakın zamanlara kadar unutulmadığını, hatta bazı kısımlarını hala bilenlerin bulunduğunu görüyoruz." Ayrıca mevlid'in Sinaneddin Yusuf Çelebi (ö. 1565) ve Bursalı Sekban (ö. ?) tarafından da bestelenmiş olabileceği rivayet edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, s. 151; Hızır İlyas, *Letâif-i Enderun*, Darü't-tıbbaâtü'l-Âmire Yayınları, İstanbul (H.1276), s. 48; Haşim, *Vesiletü'n Necat Mevlid*, s. 43; Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, ss. 469-470; Ali Rıza Sağman, *Mevlid Nasıl Okunur ve Mevlidhanlar*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1951, ss. 25-26; Sehl-i mümteni, kolay ve sade göründüğü halde, bulunup söylenmesi ve taklidi zor olan söz. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 1086.

> hümâyûn)[42] geldiğinde cemaate özel bir işaretle haber edilir ve cemaat hep birlikte ayağa kalkar ve yine bir işaretle otururlardı. Mevlid icrâsından sonra padişah orada hazır bulunan vükelâya, kürsi şeyhlerine, mevlidhanlara, müezzinlere ve diğer iştirak edenlere hil'atlar[43] giydirirdi. Sonrasında şeker ve şerbet dağıtılırdı. Mevlid merâsiminin son aşamasında ise her sene olduğu gibi Mekke-i Mükerreme emiri tarafından sadakat bildiren bir mektup merâsimle açılıp okunur ve Emir tarafından gönderilen hurmaların cemaate dağıtılması gerçekleştirilirdi.[44]

Görüldüğü üzere son derece titiz hazırlanmış bir program dâhilinde ve protokol esasları çerçevesinde bir mevlid merâsimi resmedilmektedir. Aslında bu teşrifâtın cami atmosferine uygun olmadığı düşünülebilir. Ancak Osmanlı döneminde devletin idaresi ile dînî liderlik olan halifeliğin padişah şahsında toplandığı düşünüldüğünde merâsimlerdeki dînî ve resmî bütünlüğün nedeni daha iyi anlaşılmış olabilir.

Mevlid Kandili Merâsimleri'nin halk tarafından evlerde de icrâ edildiği bilinmektedir. Bu konuda Abdülaziz Bey (1850-1918)'in bize verdiği bilgiler önemlidir. Abdülaziz Bey bu merâsimleri şöyle izah etmektedir:

> Öncelikle mevlid merâsiminin tarihi belirlendikten sonra akraba ve arkadaşlara tezkereler yazılır ve merâsime davet edilirdi. Bu tezkerelerde merâsimin yapılacağı yer, tarih ve katılımcılar konusunda bilgiler bulunurdu. Merâsim halk tarafından genellikle gece icrâ edildiği için misafirlere de çeşitli şeyler ikram edilir, şekerler dağıtılır ve şerbetler yapılırdı. Konak o gün kandillerle süslenir, gelen misafirlere

---

42 Selâtin camilerde padişahların namaz kılmaları için ayrılmış yer. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 652.

43 Hil'at, üste giyilen resmî bir elbisedir. Detaylı bilgi için bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 833.

44 Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilâtımız*, ss. 151-152.

> kahve ikram edilir ve sonra yemekler yenirdi. Yatsı namazı vakti gelince erkeklere ve kadınlara namazlarını kılmaları için seccadeler hazırlanır ve herkes namaz için yerini alırdı. Namazın ardından mevlidhan ve tevşihhanlar yarım daire şeklinde yerlerini alırlardı. Hane halkı ve hanımlar da yerlerini alırlardı. Ardından Mevlid-i Şerif kıraati başlardı. Ara yerlerde tevşihhanlar na't ve ilahiler okurlar ve orada hazır bulunan herkes sessizce onları dinlerdi. Efendimizin doğum anının anlatıldığı esnada ayağa kalkılır ve Peygamber Efendimiz'e salâtüselam getirilir ve tekrar oturulurdu. Sonra konağın hizmetçileri herkesin eline gülsuyu serper ve şeker dağıtırlardı. Mevlidhan bir dua eder ve herkes evine dağılırdı.[45]

Mevlid formunun müzikalite ile icrâ edildiği ve beraberinde ona birçok formun da eşlik ettiği görülmektedir. Özellikle mevlid bahirleri arasını süsleyen tevşihler, asr-ı şerifler, salâtüselamlar, na't'ler ve kasideler de mevlid icrâsının bir parçası gibi olmuştur. Son dönem (Cumhuriyet dönemi) mevlid icrâsını izah eden bir kaynak olan "*Mevlid Nasıl Okunur ve Mevlidhanlar*" adlı eserinde Ali Rıza Sağman, mevlidin okunuşundaki dikkat edilmesi gereken (hecelerin ve kelimelerin telaffuzu, mısraların vezne uygun okunuşu, vezni bozmadan nağmelerin hecelere nasıl tevzi edileceği) hususlarını ele almıştır.[46] Osmanlı döneminden tevarüs eden mevlid icrâlarını ele alan bu eserin II. Abdülhamid dönemini de kapsadığı kanaatindeyiz.

II. Abdülhamid döneminde sarayda teşrifât kaideleri çerçevesinde icrâ edilen mevlid merâsimlerinde özellikle Hamidiye Camii Başimamı'nın ve Muzıka-i Hümâyûn'un Müezzinân-ı Hassa Bölüğü'ne mensup güzel sesli müez-

---

45 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet Merâsim ve Tabirler*i, ss. 247-248.

46 Ali Rıza Sağman, *Mevlid Nasıl Okunur ve Mevlidhanlar*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1951, ss. 25-26.

zinlerin mevlid-i şerif kıraat ettikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra tevşih, na't, ilahi, salât ve kaside formlarının da icrâ edildiği ifade edilmektedir. Ayrıca bu merâsimlerde tekbir ve tehlil formunun kullanıldığı da dönemin kaynakları tarafından zikredilmektedir.[47]

Mevlid merâsimi icrâlarında tarihi süreç içerisinde kullanıldığı görülen Türk Müziği makamları kaynaklarda şöyledir: Dügâh, sabâ, kûçek, hüseynî, muhayyer, karciğâr, rast, nikriz, nihâvend, pençgâh, nevâ, çargâh, uzzâl, şehnâz, bûselik, acem, eviç, ısfahân, segâh, nevrûz, uşşâk, acemaşîran, ferahfezâ, muhayyer, şevkutarab, acemkürdî, hicaz, sûzinâk ve mâhur.[48]

Mevlid icrâlarının belli başlı makamlarla olduğunu ancak yapılan geçkiler, gösterilen çeşnilerin mevlidhanın kendi mûsikî müktesebatına bağlı olarak geliştiğini ifade edebiliriz. Her bir bahir farklı bestekârlarca farklı çeşnilerle süslenebilir. Bugünkü mevlid icrâsı geleneksel icrâdan tamamıyla uzaklaşmış veya geleneği tam olarak ifade eden bir durumda değildir. Ayrıca Osmanlı dönemi mevlid icrâlarının devlet eliyle organize edildiği bir vakıadır. Bu özellikleri taşımayan bir mevlid icrâsının geleneği tam olarak ifade ettiğini söyleyemeyiz. Ancak bestelenmiş yazma mevlid örneklerinden hareketle kullanılan makamların bugünkü mevlid icrâsında da kullanıldığı görülmektedir.

Mevlid merâsimlerinde icrâ edilen formlara baktığımızda Kur'an-ı Kerim, tevşih, salât, na't, ilahi ve kaside gibi mevlidin ruhuna uygun düşebilecek formlar olduğunu görmek mümkündür.

---

47 *İkdam*, "Mevlid-i Saâdet Mevrid-i Nebevi", 13 Rebiülevvel (H. 1313), s. 1.

48 Ubeydullah Sezikli, "Besteli Mevlid Üzerine İki Yazma Eser", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 8/1, 2008, ss. 179-204.

3.1.2.2. Regaib Kandili Merâsimleri'nde Mûsikî

Regaib, rağbet olunan, rağbetle istenilen şeyler, bol hediyeler gibi anlamlara gelmektedir.[49] "Fahr-ı kâinat Efendimiz Hazretleri'nin rahm-ı madere düştükleri leyle-i mübârekeye müsadif gece ki recebin ilk cuma gecesidir" şeklinde ifade edilen bu gece Osmanlı'da idrak edilen beş kandilden biridir.[50]

Kandillerde yapılan merâsimlerin benzer hususi özellikleri görülmektedir. Özünde dînî bir merâsim olmanın bu benzerliği de beraberinde getirdiği söylenebilir. Örneğin mevlid merâsimlerinde mevlid formunun icrâsı diğer kandillerin de bir özelliği haline gelmiştir. Nitekim Ayşe Osmanoğlu'nun "Kandil günlerinin akşamları küçük Mabeyn Dairesi'nde mevlid-i şerif okunurdu" ifadesi bu durumu destekler niteliktedir. Bu nedenle Mevlid Kandili'nde yapılan teşrifâtın diğer kandil merâsimlerinde de uygulanmış olduğu neticesine varılabilir. Bu durumu aşağıdaki Regaib Kandili icrâsına dair belgede de görmek mümkündür.

> (…)Hazine-i Enderun-ı Humâyûn hidivvilerinin seferli koğuşunda menkıbe-i velâdet-i hazreti risâletpenâhi'nin emr-ü fermanı mutesavver bulunmuş olduğu(…). (27 Cemaziyelevvel 1318-22 Eylül 1900)[51]

Bu satırlar II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarına yakın zamanlarda yapılan Regaib Kandili Merâsimleri ile ilgili bize bilgi vermektedir. Merâsimin yapılması ile ilgili padişahtan izin ve tavsiye istenmektedir. Ayrıca belgede seferli koğuşunda mevlid-i şerif icrâsı ve merâsime sadece saray-ı hümâyûn bendegânının iştirak edecek olması konu edilmektedir. Bu merâsimin saraya has bir icrâ olduğu görülmektedir. Ayrıca merâsimin seferli

---

[49] Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 1032.

[50] Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 667.

[51] BOA, TS, MA, E, 607/49. Ayrıca regâib kandili merâsimlerine dair arşiv belgelerinden örnek bir görsel için ekler kısmında yer alan Şekil 17'ye bakınız.

koğuşunda yapılacak olması mevlid kıraatini mûsikîşinasların icrâ edeceği anlamına da gelebilir. Çünkü seferli koğuşunun mûsikîşinasların koğuşu olduğu bilinmektedir.

Tekkelerde ise Regaib Kandili'nde yapılan merâsimlerde her ayın hususiyetine göre ilahiler okunduğu için receb ayı ve özellikle Peygamber Efendimiz'in yeryüzünü teşrifleri konusunu işleyen eserlerin tercih edildiği zikredilmektedir.[52] Regaib Kandilleri'nde tekkelerde icrâsı yapılan bir başka formun da "salâ"[53] olduğu ve Üsküdar Bandırma Tekkesi şeyhi Fahreddin Efendi'nin (ö. 1893) halifesi olan Paşa Mehmed'in (ö. ?) tekkelerde "salâ" okuma geleneğinin son temsilcisi olduğu rivayet edilmektedir.[54] Yenikapı Mevlevîhânesi ve Merkezefendi Dergâhı'nda Regaib Kandili'nde yapılacak olan merâsimle ilgili beyanda bulunulan aşağıdaki belge, mukabele ve deveran olacağı, merâsimde özel seslere sahip memurların bulundurulacağı bilgisini içermektedir.

> Bu gece Leyle-i Mübareke-i Regaib olması hasebiyle Mevlevîhâne kapusu haricinde kâin Yenikapı Mevlevîhânesiyle Merkezefendi Dergâhı Şerifi'nde yatsıdan sonra mukabele ve deveran olacağı ve hariçten kimse bulunmayacağı haberi alınmış ve mamafih zabitten savtı mahsusede memurlar bulundurularak iltizam takayyudat edilmek mukarrer bulunmuş olmağla berayı mâlûmâtı maruzudur olbabda emrü ferman hazreti men lehül emrindir. (23 Kanun-ı evvel 1307-4 Ocak 1892)[55]

Regaib Kandili Merâsimleri'nin bazen padişahın özel desteği ile önemli zatların türbesinde icrâ edildiği de belgelerde

---

52 Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 10.

53 Tekkelerde Regaib Kandili'nde okunan bu "Salâ'nın hangi salâ olduğu konusunda bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak bunun Cuma veya Bayram Salâsı olması kuvvetle muhtemeldir.

54 Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 490.

55 BOA, Y, PRK, ZB, 9/72.

görülmektedir. Örneğin aşağıda Regaib Kandili Merâsimi'nde Hz. Halid türbesinde mevlid merâsimi icrâsının yapılacağı ve bu merâsimin masraflarının Ceyb-i Hümâyûn'dan alınacağı beyan edilmektedir.

> Leyle-i Celile-i Regaib münasebetiyle Hz. Halid radiyallahü 'anhü'l-bari efendimiz hazretlerinin türbe-i şeriflerinde kırat olunacak mevlid-i şerif masarıfı olarak ber mutad ihsan buyurulan ber vechi bala beş yüz kuruşun İmam-ı Evvel Akif Efendi'ye verilmek üzere Ceyb-i Hümâyûn-ı Mulukane'den ahz olunduğuna mübeyyen iş bu senedi takdim kılındı. (16 Eylül 1318-29 Eylül 1302)[56]

Regaib Kandili Merâsimleri'ni süsleyen formlarımızdan birisi de ilahilerdir. Özellikle receb ayına mahsus ve Regaib Kandili'nde okunan ilahiler mevcuttur. Bunlara receb ilahileri veya regaib ilahileri denilebilir. Bu ilahilere,

"Yine teşrif etti hilâl-i Receb
Çok şükür yetiştik elhamdülillah"

Mısraıyla başlayan pençgâh makamında bestelenmiş güftesi ve bestesi anonim olan eser,

"İki cihan güneşi burc-ı saâdettte iken
Valideynine nice nice vermeye meela şerefi
Çeşm-i insaf ile ey dil nazar eyle gavvasa
Alıcak dürrünü yabana atarma sadafi"

Güftesi ile başlayan ve Şeyh Kemal Efendi tarafından hisarbuselik makamında bestelenen anonim güfteli eserler örnek olarak verilebilir.[57]

---

[56] BOA, ML, EEM, 419/39.
[57] Halil Can, *Dînî Mûsikî Ders Notları*, ss. 25-26.

Regaib Kandili'nin Osmanlı döneminde kendine has formları ve icrâları mevcuttur. Abdullah Salâhaddin-i Uşşaki (ö. 1782) tarafından kaleme alınan ve bestelendiği rivayet edilen "Regâibiyye" formunun Regaib Kandilleri'nde icrâ edilmesi bu farklılığın bir örneğidir. Bu eserin II. Abdülhamid döneminde icrasına yönelik net bir bilgiye rastlanmamıştır ancak bu dönemde de okunduğu tahmin edilmektedir. Eserin bestesinin notası hakkında elimizde bir belge bulunmamakla[58] beraber bir nüshasında beyitlerin kenarlarında makam isimlerinin bulunduğu belirtilmektedir. Bunlar sırasıyla şu şekildedir: Uşşak, uşşak, beyati-acem, arazbar, tâhir, uşşak.[59]

II. Abdülhamid döneminde icrâ edilen Regaib Kandili Merâsimleri'nde mevlid-i şerif kıraatinin özellikle sarayın mûsikîşinaslar topluluğu olan seferli koğuşu tarafından icrâ edilmesi form bakımından zengin bir icrânın yapıldığını ifade edebilir. Regaib kandiline has bir form olduğu zikredilen "Regâibiyye" de bu dönemin icrâ edilen formları arasında zikredilebilir. Ayrıca camide ilahi, salât Kur'an-ı Kerim gibi formlar icrâ edilirken tekkelerde mukabele okunduğu ve âyin-i şerif icrâsı yapıldığı anlaşılmaktadır.

3.1.2.3. Berat Kandili Merâsimleri'nde Mûsikî

Sözlükte muaf, özgür olma anlamlarına gelen "berâet"[60] kelimesi halk arasında zamanla "berat" şeklinde yaygınlık kazanmıştır. Berat Kandili olarak idrak edilen gece "Mübarek Gece", "Sakk (Sened) Gecesi", "Berâe Gecesi", "Rahmet Gecesi" gibi isimlerle anılmıştır. Berae ve sakk gecesi denilmesi

---

58 Özdamar, *İslambol Geleneğinde Sivil Merâsimler ve Doğumdan Ölüme Mûsikî*, s. 132.

59 Mehmet Akkuş, "Edebiyatımızda Regâibiyye ve Salâhi'nin Matla'ul Fecri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, 1992, ss. 133-134.

60 Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995, s. 47.

hususunda şöyle denilmiştir: "Harac tamamen alındığı zaman temize çıkmalarını dile getiren bir sened yazıldığı gibi, Allah (cc) da bu gece kullarına beraet yazar."[61] Şaban ayının on beşinci gecesinde mü'minlerin Allah'ın bağışlaması neticesinde günahlardan kurtulacağı umuduyla bu geceye Berat Kandili veya gecesi denmiştir.[62]

Osmanlı döneminde Berat Kandili uygulamasının 1577 yılında III. Murad döneminde Necmettin Hasan Efendi'nin girişimi ile başladığı görüşü bulunmaktadır.[63] Bu merâsimlerin Osmanlı'nın son dönemlerinde de devam ettiği bilinmektedir.

II. Abdülhamid döneminde Berat Kandili Merâsimleri'nin çok canlı bir şekilde icrâ edildiğini arşiv belgelerinden anlamak mümkündür. Nitekim döneme ait bir belgede Berat Kandili Merâsimi'ne Müezzinân-ı Hazret-i Şehriyâriler'in tamamının katıldığı görülmektedir.[64] Bu durum dönemin kandil merâsimlerinin müzikal olarak zengin bir içeriğe sahip olduğunun bir ifadesi olarak görülebilir. Berat Kandili vesilesiyle yapılan merâsimlerin yanında başka faaliyetlerin de yapıldığına belgelerde rastlamak mümkündür. Örneğin padişah tarafından fakirlere ve acizlere maddi yardım yapıldığı,[65] Gazi Sultan Osman Han Hazretleri'nin kabirlerinin ziyaret edilerek Buhari-i Şerif okutulduğu,[66] cami ve mescidlerin kandillerle süslendiği bunlardan bazılarıdır.[67]

---

61 Emalılı Hamdi Yazır, *Hak Dînî Kur'an Dili*, İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel (haz.), C. VII, Umut Matbaası Yayınları, İstanbul Ty, s. 67.

62 Halit Ünal, "Berat Gecesi", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. V, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 475.

63 Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s. 194.

64 BOA, Y, PRK, SGE, 3/4. Ayrıca berat kandili merâsimlerine dair arşiv belgelerinden örnek bir görsel için ekler kısmında yer alan Şekil 18'e bakınız.

65 BOA, BEO, 1247/93518.

66 BOA, DH, MKT, 1128/19.

67 BOA, BEO, 736/55143.

Kandillerde yapılan faaliyetlerin genel olarak Berat Kandili'nde de yapıldığı ancak Berat Kandili'nin mahmil-i şerifin[68] saraya gelmesi ve kalkması gibi ayrı bir özelliğinin olduğu zikredilmektedir. Konu hatıratlarda şöyle izah edilmektedir:

> Berat Kandili'nin bir hususiyeti Mahmil-i Şerif'in saraya gelmesi ve kalkması idi. Darussaade ağasına sarayda Kızlar Ağası denirdi. Elinde onlara mahsus fildişi ve altın işlemeli bir asa olduğu halde Kızlar Ağası en önde ve sarayın yüzlerce haremağaları onun arkasında olmak üzere Mahmil-i Şerif'i tutarak tekbir ve ilahilerle getirirler, Harem Dairesi'nin bahçesine koyarlardı. Mahmil-i Şerif bütün sultanlar, kadınefendiler ve kalfalar tarafından ziyaret olunurdu. Her sultan ve her kadınefendi hediye olarak sırmalı ustufalar verirdi. Sarayın iki kalfası bu kumaşlarla Mahmil-i Şerif'i süslerdi. Süsleme işi bittikten sonra Kızlarağası ile Haremağaları Mahmil-i Şerif'i alıp Daru's-saâde Ağası'nın dairesine götürürdü. Ertesi gün Surre Emini'ne mahmil ve emanetler teslim edileceğinden Yıldız yokuşunda alay yapılır, efendimiz mabeyne çıkar, paşalarla birlikte pencerelerden seyrederdi. Biz de arabalarımıza binerek bakardık. Kızlarağası dairesinde duran Mahmil-i Şerif büyük ve süslü bir devenin üzerine konur, kordonları o yıl Surre Emini olan zata verilirdi. Alay sarayın kapısı önünden dolaşarak Mabeyn'in önünden geçerdi. Alayın önünde hepsi de zenci olan ve hakkam denilen adamlar davul çalar, kılıç ve kalkan oyunları oynarlar, cambazlıklar yaparak maharetlerini gösterirlerdi. Bu, hakikaten pek hoş olurdu. Mahmil, Üsküdar'a geçince top atılırdı.[69]

Tekkelerde de icrâ edilen Regaib, Miraç, Berat Kandilleri'nde

---

[68] Harameyn'e "Surre" adıyla gönderilen para ve hediyelerin yükletildiği vasıta için kullanılan bir tabirdir. Mahmil-i-Şerif şaban ayı ortalarında gönderilirdi. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, ss. 384-385.

[69] Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdulhamid*, ss. 68-69.

çeşitli salâlar ve ilahilerin okunduğu zikredilmektedir.[70] Özellikle zikrin çeşidi, yeri ve zamanına göre güftelerin tercih edildiği, okunacak ilahilerin zikre uygun olması gerektiği ifade edilmektedir.[71] Berat Kandilleri'nde okunan ilahilere,

"Yine şaban mahi erdi
Habibullah mahım dedi
Hakkın rahmeti erişti
Bihamdülillah Bihamdülillah"

Mısraları ile başlayan ve bayati makamında bestelenmiş güftekârı ve bestekârı anonim olan ilahi,

"Gerçek âşıklara salâ denildi
Derdi olan gelsin dermanı buldum
Ah ile vah ile cevlan ederken
Canımın içinde cananı buldum"

Mısraları ile başlayan güftesi Emir Sultan Hazretlerine (ö. 1429-1430) ait Hayrullah Taceddin Efendi (ö. 1883) tarafından rast makamında bestelenmiş ilahi,

"Yazılır halkın beratı
Gelince berat gecesi
Ger hayatı ger mematı
Gelince berat gecesi"

mısralarıyla başlayan hüseyni makamında bestelenmiş güftekarı ve bestekârı anonim ilahiyi örnek olarak verebiliriz.[72]

---

70 Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 490.
71 Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, ss. 10-11.
72 Eserlerin notası için bkz. Özdamar, *İslambol Geleneğinde Doğumdan Ölüme Mûsikî*, ss. 144-145.

Berat Kandili'nde diğer kandillerde icrâ edilen dînî mûsikî form örneklerimizin birçoğunun kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Mahmil-i Şerif'le ilgili olarak yapılan faaliyetlerde tekbir ve ilahi formunun kullanıldığı görülürken, tekkelerde yapılan merâsimlerde salâ formunun icrâ edildiği anlaşılmaktadır.

3.1.2.4. Miraç Kandili Merâsimleri'nde Mûsikî

Sözlükte merdiven, göğe çıkma gibi anlamlara gelen "Miraç"[73], receb ayının yirmi yedinci gecesi Peygamber Efendimiz'in göğe çıkması ve Allah katına yükselişi anlamına gelmektedir. Osmanlı döneminin son yıllarına kadar icrâ alanını kaybetmeyen kandil merâsimlerinin bazen padişah tarafından belirlenen camii şeriflerde bazen tekkelerde icrâ edildiği bilinmektedir. II. Abdülhamid dönemi icrâlarında Eyüp Camii başimamı Akif Efendi tarafından Miraç Kandili'nde Sakal-ı Şerif ziyareti gerçekleştirildiği, akabinde hatm-i şeriflerin okunduğu ve Eyüp civarında bulunan Rıfâi Dergâhı'nda da âyin-i şerif icrâ edildiği belgelerden anlaşılmaktadır.[74]

II. Abdülhamid döneminde faaliyetlerine devam eden çeşitli tarikatların dergâh veya tekkelerinde kandil gecelerinde yapılan faaliyetlerin padişah tarafından desteklendiği daha önce de ifade edilmişti. Bu uygulamanın Miraç Kandili Merâsimleri'nde de devam ettiği görülmektedir. Nitekim Şâzeli Dergâhı'nda Miraç Kandili münasebetiyle okunacak olan mevlid-i şerif'in masrafının Hazine-i Hassa tarafından ödenmesine dair izin taleb edildiği belgelerde görülmektedir.[75]

Miraç Kandilleri'nde mevlid, miraciye, muhammediye,

---

[73] Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 757.

[74] BOA, Y, PRK, ZB, 14/122. Ayrıca Miraç Kandili Merâsimleri'ne dair arşiv belgelerinden örnek bir görsel için ekler kısmında yer alan Şekil 19'a bakınız.

[75] BOA, ML, EEM, 166/20.

salâ ve ilahi gibi formların okunduğu bilinmektedir. Ancak bunlar arasında Nâyi Osman Dede tarafından bestelenen ve dînî mûsikîmizin en sanatlı ve en uzun eseri olduğu kabul edilen Miraciye'nin yalnız Miraç Kandilleri'nde icrâ edilmek üzere kaleme alınarak bestelendiği zikredilmektedir.[76] Bu eserin Cumhuriyet Dönemin'de de icrâ edilmeye devam edildiği bilinmektedir. Dolayısıyla II. Abdulhamid döneminde de Miraç Kandilleri'nde Miraciye okuma geleneğinin devam ettiği söylenebilir.

Cumhuriyet dönemi mûsikî nazariyatçılarımızdan Ekrem Karadeniz'in anlatmış olduğu Miraciye icrâsı aynı zamanda II. Abdülhamid dönemini de yansıtacağı düşüncesi ile aşağıya alınmıştır.

> Eseri, bitişik iki kürsüde yer almalarına itina edilen ve aynı üstaddan meşketmiş iki kişi birlikte okur, kürsülerin altında oturan zakirler de her bahirden önce miraciye'ye mahsus ve usûlle bestelenmiş tevşih ilahilerini söylerlerdi. Her mısraın sonunda "sallü aleyh" denilir ve altıncı bahir esnasında münacata kadar her mısraın sonunda "minessalâh" diye terennüm edilirdi. Münacât esnasında her mısraın sonunda zakirler tarafından "ıkbel ya mucib" denilir, böylece Miraciye son bulurdu. Münacât okunurken dinleyicilere gülsuyu serpilir, şeker ve şerbet dağıtılır, ayrıca kaynamış süt ikram edilir ve bu iş vakıf yolu ile yürütülürdü.[77]

Miraç Kandili'nde icrâ edilen pekçok dînî mûsikî formundan birisi de ilahilerdir. Bu noktada "Matla-ı nur-ı ilahidir yüzün yâ Mustafa" mısraıyla başlayan anonim eser, Güftesi Yunus Emre'ye ait, bestesi anonim olan "Cebrail'im selâm söyle dostuma" mısraıyla başlayan hüseyni ilahi, çeşitli bestekârlar

---

[76] Ekrem Karadeniz, *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 162.

[77] Karadeniz, *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları*, s. 163.

tarafından farklı makamlarda bestelenmiş olan Eşrefoğlu Rumi'nin kaleme aldığı "Cemi-i Enbiyâlardan Muhammed Cümlenin Şâhı" mısraıyla başlayan manzum eseri ve Yunus Emre'nin kaleme aldığı "Bir gece Muhammed'e Çalab'dan Geldi Burak" şeklinde başlayan eserleri örnek olarak vermek mümkündür.[78]

II. Abdülhamid dönemi Miraç Kandili Merâsimleri'nde kandil merâsimlerinin genel teamülleri yanında bazen Ceyb-i Hümâyûn'dan destek alınmış, Sakal-ı Şerif ziyareti yapılmış ve âyin-i şerif icrâ edilmiştir. Ayrıca bu merâsimlerde mevlid, Miraciye, Muhammediye, salât, ilahi ve tevşih gibi dînî mûsikî formları icrâ edilmiştir. Bu formlar arasından özellikle "miraciye"nin icrâsı daha öne çıkmıştır.

3.1.2.5. Kadir Gecesi Merâsimleri'nde Mûsikî

"Değer, itibar, onur, şeref, haysiyet, meziyet, rütbe, derece" gibi anlamlara gelen "kadr", Kur'an-ı Kerim'in inmeye başladığı geceye verilen isimdir.[79] Müslümanlar tarafından "Kadir Gecesi" olarak isimlendirilen bu zaman dilimi Osmanlı döneminde merâsimle icrâ edilen kandillerdendir. Bu merâsimlerin tam olarak ne zaman başladığı bilinmemekle beraber, Osmanlı döneminde padişahın katılımıyla kadir alayı denilen bir alay eşliğinde icrâ edildiği bilinmektedir.[80] Padişahların Abdülmecid dönemine kadar teravih ve yatsı namazlarını genellikle Ayasofya Camisi'nde, Abdülmecit zamanından sonra ise saray yakınlarındaki camilerde kıldığı zikredilmektedir. On dokuzuncu yüzyıl sonrasında padişahların Ayasofya Camisi'ne değil de sahil saraylara daha yakın olan Kılıç Ali Paşa, Nusre-

78 Özdamar, *İslambol Geleneğinde Doğumdan Ölüme Mûsikî*, ss. 136-139.
79 Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 551.
80 Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, s. 155.

tiye, Dolmabahçe, Sinan Paşa ve Yıldız Camileri'ne gitmeleri dolayısıyla Kadir Alayları da bu güzergâha taşınmıştır.[81]

Abdülmecid ve Adülaziz dönemlerinde Kadir Alayı'nın güzergâhının kandil ve fenerlerle süslendiği, top, fişek gösterileri ve şenlikler gerçekleştirildiği bilinmektedir.[82] Bu geleneğin II. Abdülhamid döneminde de yaşamaya devam ettiği belgelerde görülmektedir.[83] Nitekim aşağıda anlatılan II. Abdülhamid dönemine ait Kadir Alayı ve Merâsimi icrâsı bunu teyit etmektedir.

> Ramazan'ın yirmi yedinci gecesi olan Kadir Gecesi alayı da büyük olurdu. Babam kendi arabasına Gazi Osman Paşa'yı alırdı. Onun ölümünden sonra Serasker Rıza Paşa binerdi. Ve bermutad Burhaneddin Efendi de daima beraber bulunurdu. Saraydan yine Valide Sultan'ın arabası başta olarak harem arabalarıyla namazdan önce çıkıp Hamidiye Camisinde avlusunda sıra ile arabalarımızda dururduk. Evli sultanlar, vükelâ haremleri de gelirdi. Sarayın harem kapısından camiye kadar civar donanırdı. Harem arabalarının önlerinde ikişer kavas gümüş kaplamalı deri fenerler taşırlardı. Padişahın arabasının iki yanında Hademe-i Hümâyûn'dan on beşer kişi bu fenerleri tutarlardı. Paşalar, vezirler büyük üniforma giyerlerdi. Askerler selamlıklarda olduklarından daha çok gelirdi. Padişah camiye gittikten sonra bütün askere Kiler-i Hümâyûn'dan peynirli büyük pideler, nefis şerbetler verilirdi. Namaz bitinceye kadar Yıldız Meydanı'nda fişekler atılırdı. Çocukluğumda bu fişekleri çok severdim. Selamlıklarda olduğu gibi, namazın sonuna doğru as-

[81] M. Baha Tanman, "Kadir Alayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. IV, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1993, ss. 369-372.

[82] Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, s. 233.

[83] BOA, ML, EEM, 126/25. Ayrıca dönemin kadir gecesi merâsim icralarına dair arşiv belgelerinden bir görsel için ekler kısmında yer alan Şekil 20'ye bakınız.

kere izin verilir, onlar da bandolarını çalarak kışlalarına giderlerdi.[84]

Camide namazın edasından sonra bando çalınmasından bahsedilmektedir. Bu, aslında dînî merâsimlerin genel yapısı bakımından sık karşılaşılan bir durum değildir. Ancak burada padişahın bir alay eşliğinde camiye gelişinden olsa gerek askerin de onu takip ettiği ve aynı zamanda mûsikî icrâsını da gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Kısacası bu merâsimlerin devlet yapısı içerisinde çok önemli bir yere sahip olduğu, ciddi hazırlıklarla icrâ edildiği belgelerde somut bir şekilde görülmektedir.[85] Ayrıca Kadir Gecesi Merâsimleri'nde Yıldız Sarayı ve Hamidiye Camii civarında çeşitli hazırlıklar yapıldığı, şehrâyin düzenlendiği dönemin gazeteleri tarafından ifade edilmektedir.[86]

Kadir Gecesi'nin halk arasında da cami ve tekkelerde çeşitli şekillerde idrak edildiği malumdur. Kur'an'ın inmeye başladığı gece olması vesilesiyle o gece camilerde hatimler yapıldığı, dualar edildiği, Lihye-i Şerif[87] ziyaretleri gerçekleştirildiği ve bu ziyaretler esnasında tekbirler okunduğu zikredilmektedir. Tekkelerde ise bestekârlar yaptıkları bestelerle bu geceyi idrak etmeye çalışmışlardır. Hammamizâde İsmail Dede Efendi (1778-1846)'nin (17 Şaban 1239-17 Nisan 1824) tarihinde bestelediği Neva Âyin-i Şerif'in ilk icrâsının Kadir Gecesi'nde yapıldığı bilinmektedir.[88] Dede Efendi tarafından bestelenen ısfahan makamındaki âyinin de mukabelesinin (H. 1252-M. 1836) senesinin Kadir Gecesi'nde yapıldığı kaynaklarda zikredilmektedir.[89] Ay-

[84] Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, ss. 97-98.
[85] BOA, Y, PRK, ZB, 103/77.
[86] *İkdam*, "Leyle-i Celile-i Kadir", 27 Ramazan 1313-12 Mart 1896, s. 1.
[87] Lihye-i şerif, Hz. Peygamber'in kestirdiği saç ve sakalından biriktirilip ziyaret edilmek üzere saklanan kıllar hakkında kullanılır bir tabirdir. Bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 366.
[88] Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 436.
[89] İbn'ülemin Mahmud Kemâl İnal, *Hoş Sada Son Asır Türk Mûsikîşinasları*, Maarif

rıca Ayasofya Camisi'nde şeyh ve dervişlerin Kadir Gecesi'nde tarikat âyini icrâ ettiği rivayet edilmektedir.[90] Bu uygulamaların II. Abdulhamid döneminde de çeşitli tekke ve dergâhlarda devam ettiği tahmin edilmektedir.

Kadir Gecesi'nde ihya edilen merâsimlerden birinin de "Lihye-i Şerif Ziyareti" olduğu bilinmektedir. Sakal-ı Şerifler'in birçok camide, Topkapı Sarayı Kutsal Emanetler Dairesi'nde ve Ekâbir Konakları'nın özel dairelerinde bulunduğu ve kandillerde ziyaretlere açıldığı zikredilmektedir. Bu ziyaretler esnasında Kur'an-ı Kerim okunduğu, hatmi şeriflerin yapıldığı, salâtüselamların getirildiği,[91] tekbirlerin okunduğu belirtilmektedir.[92]

II. Abdülhamid dönemi Kadir Gecesi Merâsimleri'nde kadir alayı kurulmuş ve bu alayla camiye intikal edilmiştir. Camide namazın edasından sonra bando icrâ edilmiş ve fişekler atılmıştır. Tekbirler eşliğinde Lihye-i Şerif ziyareti gerçekleştirilmiştir. Bazı tekkelerde Kadir Gecesi'nde âyin-i şerif icrâsı gerçekleştirilmiştir. Bunların yanında salâ ve ilahi gibi dînî mûsikî formları da icrâ edilmiştir. Dolayısıyla kandil merâsimlerinin zengin bir mûsikî içeriği ile icrâ edilmiş olduğu ve bu merâsimlerde dînî mûsikînin hemen her formunun kullanıldığı söylenebilir.

3.1.3. Ramazan Merâsimlerinde Mûsikî

"*Şuhur-i arabiyye'nin dokuzuncusu ki şeriat-i islamiyye'de oruç ayıdır*"[93] şeklinde tanımlanan ramazan, Müslümanlar tarafından ibâdet ile geçirilen bir zaman dilimidir. Ramazan ayı içe-

Basımevi, İstanbul 1958, s. 152.

90 Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 132.

91 Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri*, ss. 248-249.

92 Suphi Ezgi, *Nazari ve Ameli Türk Mûsikîsi*, Kemal Batanay, Naime Batanay (haz.), C. III, Bankalar Basımevi, İstanbul Ty, s. 67.

93 Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 270.

risinde özellikle camii ve tekkelerde mûsikî eşliğinde yapılan ibâdetlerin arttığı gözlemlenir. Davul sesleri ile başlayan ramazan ayında Enderun usulü teravihler, Kur'an-ı Kerim tilavetleri, ezan kıraatleri, salâlar, temcid ve münacaatlar, ramazanı karşılama ve uğurlama ilahileri, bayram namazı ve esnasında getirilen tekbirler, kaside şeklinde okunan ramazaniyeler gibi dînî formların yanında Direklerarası, Şehzadebaşı, Çayhane eğlencelerinde dindışı mûsikî formlarının da önemli bir yeri vardır.Ayrıca karagöz, ortaoyunu, tiyatrolar, meddahlar, kukla-hokkabaz gibi çeşi tli faaliyetlerde de din dışı mûsikînin icrâ edildiği bilinmektedir.

Ramazan'ın gelişinin hem saray hem de halk tarafından heyecanla karşılandığı ve ramazan için çeşitli hazırlıklar yapıldığı tarihi kaynaklarda sıkça görülmektedir.[94] Ramazan'ın gelişi ile beraber devlet idaresi tarafından bazı ilannamelerin yayınlanması, kurumlar arasında tezkirelerin yazılması teşrifâttandır.[95] Ramazan'ın gelişi ve hilâlin görülmesinin gazeteler tarafından ilan edildiği kaynaklarda görülmektedir.[96] II. Abdülhamid döneminde sarayda ramazandan bir hafta önce temizlik yapıldığı, kileri hümâyûndan bütün dairelere çeşitli içecekler ve iftariyeliklerin geldiği, ramazanın birinci gecesinde sofralara altın yaldızlı kafeslerin kurulduğu, seccadelerin yayılıp, imam ve müezzinlerin namaz kıldırmak için saraya geldiği, imsak topunun atılmasına kadar herkesin ayakta olduğu, sarayın harem dairesinin âdeta bir cami haline geldiği ifade edilmektedir.[97] Ali Said'in hatıralarında Yıldız Sarayı'nın oruç ayında İslamiyetin kudsiyetini gösterdiği,

---

94 Münif Fehim ve Ercüment Ekrem Talû, *Dünden Hatıralar*, Yedigün Neşriyat Yayınları, İstanbul Ty, s. 39.

95 Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s. 195.

96 *Sabah*, "Hulul-i Şehr-i Ramazan Mağfiret Nişan", 1 Ramazan (H. 1307), s. 1.

97 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 95.

ikindi namazından sonra hâfızların Kur'an okudukları, devlet ricâlinden birçok kişinin iftara geldikleri, güzel sesli müezzinler tarafından okunan ezanın müminlerin kalplerindeki ezeli imanı tazelediği, sarayda fenerlerin yakılıp saltanat kapısında ikindiden sonra muzıkanın nevbet müziğini icrâ ettiği sitayişle anlatılmaktadır.[98]

Ramazanın halk tarafından karşılanmasının daha renkli görüntülere sahne olduğu söylenebilir. Evlerde ihtiyaçların giderilip ramazana hazır hale getirilmesi, camilerde temizlik ve tezyinat yapılması, ekâbir konaklarında sahur ve iftarların verilip teravih namazlarının kılınmasına yönelik çalışmaların yapılması, ramazan davulcularının mani yakma ve davul çalması ve tulumbacı kahvelerinde hazırlıkların başlaması gibi faaliyetleri zikretmek mümkündür. Bu faaliyetler çeşitli kaynaklarda detaylı olarak anlatılmaktadır.[99]

Ramazan ayı içerisinde özellikle II. Abdülhamid'in katılımlarıyla gerçekleştirilen resmî mahiyetteki merâsimler ayrı bir anlam ifade etmektedir. Bu merâsimlerden Hırka-i Şerif ziyareti, Enderun Usulü Teravih Tertibi, bayram merâsimleri ve Kadir Gecesi, iftar merâsimleri öne çıkanlardandır.[100] Öncelikle konuya Hırka-i Şerif Ziyareti Merâsimi ile başlıyoruz.

Hırka-i Şerif ziyareti, "Hırka-i Şerif münasebetiyle yapılan merâsim hakkında kullanılır bir tabirdir." Yavuz Sultan

---

98 Said, *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, s. 47.

99 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Musahipzade Celal, "*Eski İstanbul Yaşayışı*", Türkiye Basımevi Yayınları, İstanbul 1946; Sermet Muhtar Alus, "*İstanbul Yazıları*"; Erol Şadi Erdinç, Faruk (haz.), İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2016; Ercüment Ekrem Talu "*Geçmiş Zaman Olur Ki*", Allattin Karaca (haz.), Hece Yayınları, Ankara 2005; Halid Fahri Ozansoy, *Eski İstanbul Ramazanları*, Tan Gazetesi Matbaası, İstanbul 1968.

100 Biz burada merâsimlerin (bayram merâsimleri muâyede merâsimleri başlığı altında ele alınacaktır, Kadir Gecesi, "kandil merâsimleri" konu başlığı altında işlenmiştir.) hem içerik hem de müzikal boyutu üzerinde durmaya çalışacağız.

Selim'in Mısır'ın fethi sonrasında Peygamber Efendimiz'in hırkası ve bazı eşyaları, diğer peygamberlerden kalma eşyalar ve Hulefâ-i Râşidin ile Ashab'dan kalma bazı eşyaları yanında getirerek bunları muhafaza etmek için bir daire yaptırdığı bilinmektedir.[101] Bunun yanı sıra bu daire için kırk nefer has odalı nöbetçi görevlendirdiği ve bunların gece gündüz Kur'an-ı Kerim okudukları zikredilmektedir.[102] Daha sonra gelen Osmanlı padişahları da bu daireyi ramazan ayı içerisinde ziyaret etmeyi bir gelenek haline getirmişlerdir.

Hırka-i Şerif Merâsimleri'nin de diğer merâsimler gibi teşrifât kuralları çerçevesinde icrâ edildiği belgelerdeki bilgilerden anlaşılmaktadır. II. Abdülhamid dönemine ait aşağıdaki arşiv belgesi, Hırka-i Şerif ziyareti ile ilgili resmî tebrikin yapılması konusunda izin talep edildiğini, teşrifât işlerinden sorumlu olan "Teşrifât-ı Umumiye Nezareti" tarafından düzenlenen merâsim tertibinin burada da uygulanacak olduğunu göstermesi bakımından elzemdir.

> Âdet-i müstahsene-i seniyyeden olduğu vecihle iş bu şehr-i ramazan-ı şerifin on beşinci günü Hırka-i Şerif Hazreti Risâletpenâhı ziyareti bi'ssaâdet resm-i âlisinin icrâsı isti'zanına dair Teşrifât-ı Umumiye Nezareti cânibinden terkim olunan tezkire tertip pusulasıyla beraber leffen arz ve takdim kılınmış olmağla ol babda her ne vecihle irade-i seniyye cenâbı mülûkane-i müteallik ve şerefsudûr buyurulur ise infazı hükmü âlisine ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkere-i senâveri terkim kılındı efendim. (9 Ramazan 1297-17 Temmuz 1880)[103]

Hırka-i Şerif ziyareti Yavuz Sultan Selim zamanından beri

---

[101] Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, ss. 809-810.

[102] Ahmet Rasim, *Ramazan Sohbetleri*, Muzaffer Gökman (haz.), Kapı Yayınları, İstanbul 2011, ss. 70-71.

[103] BOA, İ, DH, 813/65636. Ayrıca Hırka-i Şerif Merâsimleri'ne dair erşiv belgelerinden örnek bir görsel için ekler kısmında yer alan Şekil 21'e bakınız.

ramazan ayının on beşinde icrâ edilmiş ancak bazı dönemlerde farklı tarihlerde de gerçekleştirildiği olmuştur. Nitekim II. Abdülhamid döneminde ramazanın on sekizinde de bu ziyaretin yapıldığı rivayeti[104] yanında on altıncı gününde yapıldığını gösteren belgeler de mevcuttur.[105]

Hırka-i Şerif Merâsimleri'nin yüzyıllardır yapılagelen bir icrâ şekli mevcuttur. Tarihi kaynaklarda bu icrâları ve detaylarını görmek mümkündür. Tarihi kodları ile bu icrâ geleneği özet olarak şöyle ifade edilmektedir:

> Padişah öğleden önce maiyetindekilerle beraber merâsim üzere hırkanın bulunduğu daireye giderdi. Büyük gümüş sandık içinde saklı bulunan altın anahtar ile hırkanın içinde saklı bulunduğu altın sandığı açarak büyük tazim ve ihtifalle hırkayı içinden çıkartır, daha önce hazırlanan hususi mevkiine koydurur ve öğle namazından sonra gelen ziyaretçilere ziyaret müsaadesini verirdi, bundan sonra dışarıda bulunan ulemâ ve devlet büyükleri teşrifât sırasına göre ziyarete başlarlardı. İlk önce sadrazam, daha sonra şeyhülislam, vezirler, ulemâ ve şeyhler ve yeniçeri ağası ve defterdarlar, reisülküttap ve çavuşbaşı ağa ve tezkereciler, kumandanlar, hatta arabacıbaşı ağalar usulü dairesinde ziyaretlerini yaparlardı. Bunlardan sonra saraydaki ağalar, diğer enderun ağaları ziyaret görevinde bulunurlardı. Merâsim bitince Hırka-i Saâdet'in yüz sürülen mahalli altın maşraba içinde gelen su ile temizlenir ve bu su saklanırdı. Yıkanan yer ise öd ve anber yakılarak kurutulur ve bundan sonra da herkesin gitmesine müsaade edilirdi.[106]

Burada uygulanan teşrifâtın II. Abdülhamid döneminde de devam ettiği görülmektedir. Bu döneme ait belgeler, merâsimlerde bazı hazırlıkların yapıldığını, vükelâ, ulemâ

---

[104] Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, s. 162.
[105] BOA, Y, A, HUS, 162/15.
[106] Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, ss. 162-163.

ve benam ricâlinden misafirlerin davet edildiğini, merâsimde resmî elbiselerin giyilmesi ve belirlenen vakitten evvel sarayı hümâyûnda bulunulması gerektiğini göstermektedir.[107]

Dînî içerikli merâsimleri anlamak için arşiv belgeleri ve tarihi kaynaklar yanında o dönemde yaşamış insanların hatıratı da çok kıymetlidir. II. Abdülhamid'in başkâtibi olan Tahsin Paşa'nın hatıraları bu minvalde değerlendirilebilir. Tahsin Paşa, Hırka-i Şerif Merâsimleri ile ilgili olarak bize gözlemlerini şöyle ifade etmektedir:

> Sultan Hamid'in fazla ehemmiyet verdiği merâsimlerden biri de her ramazan'ın on beşinci günü icrâ olunan Hırka-i Saâdet Alayı idi. O gün Sultan Hamid Yıldız'dan kalkarak ya kara tarikiyle yahut denizden istimbotla Topkapı Sarayı'na gider ve büyük teşrifât ile Hırka-i Saâdet Ziyaret Merâsimi'ni yapardı. Vükelâ, ulemâ, umerâ ve bi'l-umum ricâl-i devlet ve Harem-i Hümâyûn erkânı bu merâsime davet olunurlardı.[108]

Hırka-i Şerif Ziyareti'nin detayları ile ilgili farklı gözlemcilerin farklı uygulamalar anlattığı görülmektedir. II. Abdülhamid'in kızlarından Şadiye Osmanoğlu ise Hırka-i Şerif ziyareti gözlemlerini şöyle aktarmaktadır:

> Hırka-i Şerif Dairesi'nde babama mahsus bir mahal vardı, burada bir masa üzerinde, sırmalı kat kat bohçalara sarılmış Peygamber Efendimiz'e ait en mühim mukaddes emanetler bulunurdu. Büyük hatlarla yazılmış Kur'anı Kerim âyetleri ile işlemeli bir örtü yarı açık şekilde bu masanın üzerine serilmiş dururdu. İlk önce babam masanın önünde dînî bir hürmetle ayakta durur, sonra yanında beklerdi; onu şehzadeler başta olmak üzere ulemâ, vükelâ, evli hemşirelerimin, halalarımın zevcleri, paşalar, mabeyn erkânı, bendegân, yaverler, askerler takip ederlerdi. Mukaddes

[107] BOA, Y, A, HUS, 162/15.
[108] Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, s. 173.

> emanet önünde ve babamın huzurunda ta'zîm duruşunu icrâ ederlerdi. Selamlıktaki merâsim bitince; bizlerin bulunduğu harem salonunun kapısı açılırdı. O güne mahsus ağır tuvaletlerimiz, başlarımızda taçlar ve göğüslerimizde nişanlarımız olduğu halde, kıdemlerimize göre validelerimizin yanında yürür, huşu ile bu ziyareti bizler de icrâ ederdik.[109]

Hırka-i Şerif Ziyareti Merâsimi'nin tarihsel süreçte müzikal olarak ne içerdiğine dair çeşitli bilgiler bulmak mümkündür. Hırka-i Şerif Merâsimi'nin mûsikî bakımından en kıymetli formunun güzel sesli müezzinler tarafından icrâ edilen Kur'an-ı Kerim olduğunu ifade etmek mümkündür.[110] Bu durumu M. Zeki Pakalın, "İmam-ı evvel ve sâni efendilerle has oda imamı, sesi güzel müezzin ve çavuş ağalar ara vermeksizin Kur'an okudukları halde" ifadeleriyle izah etmektedir.[111] Ali Rıza Bey ise İstanbul hayatını anlattığı eserinde Hırka-i Saâdet Dairesi'nde yapılan merâsim gününün akşamında teravih namazı kılındığı ve enderun ağalarından güzel sesli olanların tiz perdeden çifte ezan okudukları, imam ve müezzinlerin güzel kuran tilaveti, âyin ve ilahi icrâları ile insanlarda bir başka hazz-ı deruni oluşturduklarını zikretmektedir.[112] Okunan bu dînî mûsikî form örneklerinin yanı sıra Hırka-i Şerif ziyaretlerinde icrâ edilen diğer bir formun da "Salât-ı Ümmiyye" olduğu kaydedilmektedir.[113]

Halid Ziya Uşaklıgil "*Saray ve Ötesi*" isimli eserinde II. Abdülhamid döneminde icrâ edilen Hırka-i Şerif Merâsimleri ile ilgili gözlemlerini şöyle ifade etmektedir: Ramazan'ın on beşi gelmeden evvel Emanât-ı Mumâreke Dairesi'nde her yönlü bir

---

[109] Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları*, ss. 25-27.
[110] Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 97.
[111] Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I. s. 811.
[112] Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, s. 230.
[113] Karadeniz, *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları*, s. 165.

temizlik yapılır, saltanat alayı oluşturulur, devlet ricâlinden bir heyet sarayda toplanırdı. Bir taraftan hâfızlar Kur'an-ı Kerim tilavet ederken diğer taraftan havayı güzel kokular kaplardı. Hırka-i Saâdet Dairesi'nde mübarek hırkanın bulunduğu kürsünün başında padişah yer alır ve gelenler rütbelerine göre sıralanırlar ve ziyaretlerini gerçekleştirirlerdi. Ziyaret edenlere mübarek hırka bohçasına sürülmüş tülbendler hediye edilirdi. Bu tülbendlerin üzerinde şu kıta basılı idi:

"Hırka-i hazret-i fahr-i Rusüle
Atlas-ı çarh olamaz pâyendaz
Yüz sürüp zeyline takbîl ederek
Kıl şefî-i ümeme arz-ı niyâz"[114]

II. Abdülhamid dönemi Hırka-i Şerif Ziyareti Merâsimleri'ne has bir müzikal yapıdan bahsetmek mümkün değildir. Ancak bu merâsimlerde Kur'an-ı Kerim formunun öne çıktığı görülmektedir. Ayrıca bu dönemde icrâ edilen merâsimlerde salât-ı ümmiye, tekbir, ilahi ve âyin-i şerif formları da kullanılmıştır. Ayrıca Hırka-i Şerif Merâsimleri'nde "Padişahım çok yaşa" duaları ve padişaha ithafen çeşitli manzumelerin okunduğu kaynaklarda geçmektedir.[115]

Ramazan ayında yapılan merâsimler içerisinde en zengin içerikli olan "Enderun Usûlü Teravih"tir. Enderun, saray veya mabeyn karşılığında kullanılan bir kelimedir.[116] Sözlükte "rahatlamak, dinlendirmek" anlamlarına gelen "terviha" kelimesinin çoğulu olan teravih de ramazan ayında yatsı na-

[114] Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 117.
[115] *Sabah*, "Ziyaret-i Hırka-i Saâdet Hazret-i Nebevi Resmi Mukaddesi", 16 Ramazan (H. 1307), s. 1.
[116] Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 533.

mazından sonra kılınan nafile namaza verilen isimdir.[117] Enderun Usulü Teravih, sarayda, selâtin camilerde (sultanlar ve valideleri nce yaptırılan camiler), Hırka-i Saâdet'te, tekkelerde, ekâbir konaklarında, mescitlerde, ramazan ayında padişahın ve çevresinin katılımıyla çeşitli makamlarda icrâ edilen ilahiler, salâtüselamlar eşliğinde kılınan teravih namazı anlamında kullanılmaktadır.[118] Enderun Usûlü Teravih uygulamasının saraydan çıkmış olduğu ve sonrasında tekkelere, konaklara yayılmış olduğu bilinmektedir. Daha sonrasında ise Anadolu'nun çeşitli şehirlerine yayılmıştır. Bu uygulamanın tarihte ilk ne zaman başladığı konusunda ihtilaf söz konusu olmakla beraber Buhurizade Mustafa Itri (ö. 1711-1712) tarafından tertip edildiğine dair görüşlerin Hatip Zakiri Hasan Efendi (ö. 1623) tarafından tertip edildiği görüşünden daha baskın olduğu zikredilmektedir. Nitekim bu konuda Sadettin Nüzhet Ergun'un da Türk Mûsikisi Antolojisi'nde Rauf Yekta'dan alıntı yaparak bu tertibin Itri tarafından yapıldığına itiraz etmediği görülmektedir.[119]

Enderun Usulü Teravih namazlarının oluşmasındaki gayenin padişah ve çevresinin teravih namazlarını daha huzurlu ve huşulu kılmasını sağlamak olmalıdır. Padişahlar tarafından bu uygulamanın sevilmiş olduğu ve önemsendiği, teravih namazlarında dönemin en önemli mûsikîşinaslarının görev almasıyla izah edilebilir. Bu konuda II. Mahmud'un padişahlığı döneminde kılınacak olan teravih namazında İmam Zeynelabidin Efendi (ö. ?) ile müezzin olan Dede Efendi (ö. 1846) arasında vuku bulan hadise pek meşhurdur.[120] Enderun Usulü

---

[117] Karagöz, *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, s. 651.

[118] Ahmet Şahin ve Mehmet Kemiksiz, *Enderun Teravihi ve Cumhur Müezzinliği*, Reybil Reklam Tanıtım ve Organizasyon Yayınları, İstanbul 2010, s. 6.

[119] Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 132.

[120] Rauf Yekta, *Esâtiz-i Elhan*, Nuri Akbayar (haz.), Pan Yayıncılık, İstanbul 2000, ss. 171-173.

Teravih uygulamasında kullanılan makamlarla ilgili farklılıklar söz konusudur. Örnek bir icrânın akışı şöyledir:

> Yatsı namazının son sünneti kılındıktan sonra bir müezzin tesbih duasının "Sübhânellâhi ve'l-hamdülilâhi" kısmını "Âyetü'l-kürsî"ye kadar ısfahan makamında okur ve varsa diğer müezzinler ve cemaat aynı makamla hep beraber "Allahümme salli 'ala Muhammed" diyerek teravih namazının ilk dört rekâtını kılmak maksadıyla hep birlikte ayağa kalkar. İmam bu makamda bu bölümü bitirdikten sonra müezzinler aynı makamda bir terviha okurlar. Burada saba, dügâh, bestenigâr gibi makamlarda kullanılabilir. Bundan sonra müezzinler hüzzam makamında salâvat getirip aynı makamda ikinci dört rekât kılınır ve sonunda yine aynı makamla terviha okunur. Üçüncü dört rekâta ferahnak makamında kalkılır ve aynı makamla namazın bu bölümünün ardından ferahnak bir ilahi okunur. Bundan sonra eviç salâvatla birlikte dördüncü dört rekât kılınır ve ardından aynı makamda bir terviha okunur ve son dört rekâta acemaşiran makamında kalkılır. Selamdan sonra aynı makamda bir terviha veya mahur makamındaki "Allahümme salli 'ale'l-Mustafa" sözleriyle başlayan şuğul okunarak teravih namazının tertibi bitirilir.[121]

Enderun Usûlü Teravih Tertibi'nin sadece bu şekilden ibaret olmadığı, farklı tertiplerin de uygulandığı bilinmektedir. Halil Can, dînî mûsikî ders notlarında ilk on iki rekâtta uşşak, bayati, saba-zemzeme, dügâh, hüseyni gibi makamların on üçüncü rekâtta eviç ve son dört rekâtta acemaşiran makamının icrâ edildiğini ifade etmektedir.[122] Ayrıca şu terkiplerinde kullanıldığı kaynaklarda zikredilmektedir:

---

[121] Ahmet Çakır, *Müziğe Giriş*, Dem Yayınevi, İstanbul 2009, s. 97.
[122] Can, *Dînî Mûsikî Ders Notları*, s. 23.

Tablo 5: Enderun Teravih Tertibi'nde kullanılan makamlar tablosu.[123]

1.Terkip	Neva veya Isfahan	Saba veya Uşşak	Hicaz veya Muhayyer	Eviç	Acema-şiran
2.Terkip	(Saba, Dügâh veya Bestenigâr)	Hüzzam	Ferahnak	Eviç	Acema-şiran
3.Terkip	Rast	Suzinak	Neva	Eviç	Acema-şiran
4.Terkip	Saba	Hüseyni	Neva	Eviç	Acema-şiran

Kaynaklarda Enderun Usûlü Teravih uygulamasının iki şekilde icrâ edildiği ifade edilmektedir. Birinci şekli mûsikîşinas bir imam efendinin cumhur müezzinliğini[124] yapacak olan müezzinler topluluğunu makamsal olarak yönlendirmesidir. İkincisi ise müezzinler topluluğunun imam efendiyi makamsal olarak yönlendirmesi şeklindedir.[125]

II. Abdülhamid döneminde Enderun Usûlü Teravih uygulamasının devam ettiği kuvvetle muhtemeldir. Ayşe Osmanoğlu hatıralarında ramazanda sarayda kılınan teravih namazla-

[123] Şahin ve Kemiksiz, *Enderun Teravihi ve Cumhur Müezzinliği*, s. 16.

[124] Cumhur Müezzinliği, topluca ve belli bir tertip üzere yapılan müezzinlik anlamında kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Nuri Özcan, "Cumhur Müezzinliği", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. VIII, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 94-95.

[125] Şahin ve Kemiksiz, *Enderun Teravihi ve Cumhur Müezzinliği*, s. 14. Konuyla ilgili yapılan çalışmalara Ahmed Şahin ve Mehmet Kemiksiz tarafından hazırlanan "*Enderun Teravihi ve Cumhur Müezzinliği*" adlı kitap, Halil İbrahim Önder tarafından hazırlanan "*Ramazan Mûsikîsi*" adlı yüksek lisans tezi ve Sultan Abdülaziz'in torunu Şehzade Mahmud Şevket'in sarayda ramazanda kılınan teravih namazlarında okunan ilahilere yönelik tuttuğu notlardan oluşan bir defter kaynak olarak zikredilebilir.

rından bahsederken ramazanın ilk gecesinde haremağalarıyla beraber bir imamın ve güzel sesli iki müezzinin geldiğini ve ilahiler eşliğinde namaz kılındığını aktarmaktadır.[126] Şadiye Osmanoğlu ise sarayda kılınan teravih namazıyla ilgili olarak "Ramazan aylarında her dairede ayrı ayrı bir imam, iki müezzin ve iki haremağasının refakatiyle teravih namazı kılınırdı" ifadelerini kullanmaktadır.[127] Enderun Usûlü Teravih uygulamasında padişahın katılımı, sarayda icrâ edilmesi gibi hususlar bize burada da teşrifât krallarının uygulanmış olabileceğini hatırlatmaktadır.

Abdülaziz Bey (1850-1918) "*Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri*" adlı eserinde ramazanda ekâbir konaklarında teravih namazı konusunu anlatırken şu ifadelere yer vermektedir: "Müezzinler cemaat saflarının en gerisinde oturur, her dört rekâtta hep bir ağızdan ilahiler ile tevşihler okurlardı. Namazın sonunda imam efendi Kur'an-ı Kerim'den yine yüksek sesle mihrabiye okur, bu suretle teravih namazı son bulurdu."[128]

Ramazan ayı içerisinde icrâ edilen merâsimlerden biri de iftar merâsimleridir. Ramazan'ın gelişiyle birlikte sarayda iftar merâsimlerinin düzenlendiği, bu merâsimlere gelen devlet ricâlinden misafirlerin kıdem sırasına göre padişahın huzuruna alındıkları ve misafirlere çeşitli hediyeler ihsan edildiği ifade edilmektedir.[129] Bu merâsimlerle ilgili Tahsin Paşa hatıralarında "Ramazanda Yıldız Sarayı'na gelmeyen, orada iftar eylemeyen ve diş kirası namıyla atiye almayan kimse yok denilse mübalağa olmaz" ifadelerini kullanmaktadır.[130] Yıldız

[126] Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 95.
[127] Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları*, s. 24.
[128] Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri*, s. 255.
[129] Said, *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, s. 46.
[130] Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, s. 142.

Sarayı'nda ramazanın manevi atmosferinin nasıl yaşandığını Ali Said "*Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*" adlı eserinde şöyle izah etmektedir:

> Oruç ayında Yıldız Sarayı, İslamiyet'in kudsi yolunu hususi parlaklığıyla gösterir, ikindi namazından sonra, bendegânın dairelerinde, ramazana mahsus olmak üzere, daire sahibinin dindarlık gayretiyle bulundurduğu hoş sesli hâfızların Kur'an-ı Kerim okumaları, din kardeşlerinin kulaklarında pek ruhani tesir meydana getirirdi. Ne zaman ki, iftar vakti yaklaşır, arabalarla birçok mülki, askeri ileri gelen devlet adamları grup grup ruhaniyet artıran yere gelirler ve iftar ederlerdi. Teravih namazının edasından sonra dönüş özel yoldandı. Yatsı namazı olunca Hamidiye Camisi'nin göklere yükselen yüksek ve tesir edici sesli müezzininin Allahu Ekber'i insanların kalplerinde ezeli imanına dair ne büyük ve ne tatlı hisler uyandırırdı.[131]

II. Abdülhamid döneminde ramazan ayı içerisinde icrâ edilen Hırka-i Şerif Ziyareti Merâsimi, Enderun Teravih Uygulaması ve iftar merâsimleri zengin mûsikî unsurları içeriği ve teşrifat kaideleri çerçevesinde icra edilmiştir. Özellikle Enderun Teravih Tertibi'nin kullanılan mûsikî formları açısından daha zengin olduğu ifade edilebilir. Bu noktada Kur'an-ı Kerim, ezan, salâ, ilahi ve şuğul gibi dini formların kullanımının daha öne çıktığını zikretmek mümkündür.

3.1.4. Muâyede Merâsimlerinde Mûsikî

"Bayramlaşma" anlamındaki muâyede kelimesi bayramlaşma münasebetiyle yapılan merâsimler için kullanılmaktadır.[132] İslam dünyasında çok eski bir gelenek olan bayramlaşma merâsimleri, Osmanlı döneminde teşrifât kuralları çerçevesin-

---

[131] Said, *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, s. 47.
[132] Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 553.

de icrâ edilmiştir. Bu dönemde özellikle Ramazan ve Kurban Bayramları'nın milli bayram olarak icrâ edildiği bilinmektedir. Bu bayramların Osmanlı'da resmî bir tören halini almasının Fatih Kanunnamesi denen "Kanunname-i Âli Osman"a dayandığı, Fatih döneminden evvel ise yapılan bayramlaşma törenleri ile ilgili yeterince bilgi bulunmadığı zikredilmektedir. Bu kanuna göre bayramlarda taht kurulup padişahın oturması ve devlet ileri gelenlerinin merâsimde hazır bulunması gerekli idi.[133]

Sonraki dönemlerde uygulamaya konulan "Tevki Abdurrahman Paşa Kanunnamesi" ile küçük çaplı değişikliklere gidildiği ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar önemli bir değişiklik olmadığı ifade edilmektedir. [134] Yalnız daha sonraki dönemlerde muâyede töreninin akışında değişiklik denemelerinin olduğu görülmektedir. Örneğin II. Mahmud döneminde "Kanun-ı Cedid" üzere bayramlaşma yapıldığı ve kıyafetlerde değişikliğin olduğu, ilk defa bayram töreninde muzika takımının kullanıldığı zikredilmektedir.[135] Ayrıca bayram merâsimlerinde bir bandonun Yıldız Sarayı önünde hazır bulunduğu ifade edilmektedir.[136]

1867'ye kadar bayram merâsimleri Topkapı Sarayı'nda Babu's-saâde önünde icrâ edilirken bayram namazı da Sultanahmed Camisi'nde kılınmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise merâsimin Dolmabahçe Sarayı'na taşındığı zikredilmektedir. Ayrıca II. Abdülhamid dönemine kadar bayram namazlarının Sultanahmed, Ayasofya ve Fatih Camileri'nde kılındığı

---

133 Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, s. 27

134 Necdet Sakaoğlu, "Bayram Alayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınevi, İstanbul 1993, s. 99.

135 Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, s. 98.

136 Alimdar, *Osmanlı Devletinde Batı Müziği*, s. 40

rivayet edilmektedir.[137] Bayram namazlarının edası ile ilgili olarak Hızır İlyas'ın "*Letâif-i Enderûn*" isimli eserinde bir ramazan bayramı merâsiminin ardından Eyüp Camisi'ne geçip bayram namazının kılındığı ile ilgili "…mevkeb-i muallâda biat ve muâyede-i hümâyûn icrâ olunduktan sonra velinimet-i biminneti şan-ı şevket ile teharrik rükkab himmet edüp Eyüp Ensari'ye azimet ve salât-ı 'id-i-said'i evvel mabed-i latifede eda ile…" ifadeleri yer almaktadır.[138] Burada bayram merâsimlerinin bayram namazından evvel icrâ edildiği görülmektedir. Ancak bu uygulamanın daha sonra değiştirildiğine dair Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi "*Tarih-i Lütfi*" adlı eserinde şu satırlara yer vermektedir: "İş bu elli dört senesine kadar Devlet-i Aliye'de muâyede resmleri bayram namazından evvel icrâ olunup (...) o seneden sonra muâyedenin namazdan sonra "göz göre" icrâsına karar verildi."[139] "Göz göre" ifadesi bayram merâsimlerinin artık namaz sonrasında icrâ edilmeye başlandığını ifade etmektedir.

II. Abdülhamid, padişahlığının ilk yıllarında bayram namazlarını Sultanahmed Camii'nde eda etmeyi tercih etmiştir.[140] Daha sonraki yıllarda ise bayram namazlarını genellikle Beşiktaş Sinanpaşa Camii'nde kıldığı bilinmektedir.[141] Bayram alaylarının da daima Sinanpaşa Camii önünde yapıldığı zikredilmektedir.[142] Nitekim bayram namazının ve

[137] Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, ss. 100-102.
[138] Hızır İlyas, *Letâif-i Enderun*, s. 488.
[139] Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, C. IV, Mahmud Bey Matbaası Yayınları, İstanbul (H.1302), ss. 130-131.
[140] Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, s. 102.
[141] Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm*, s. 52.
[142] Alus, *İstanbul Yazıları*, s. 148.

merâsiminin Beşiktaş Camii Şerifi'nde eda edilmiş olduğunu destekleyen belgeler de mevcuttur.[143]

Bayram namazlarının edası ve bayram merâsimlerinin icrâsı II. Abdülhamid döneminde de teşrifât kaideleri gereği oluşturulmuştur. Öncelikle bayramın hangi güne tekabül edeceğinin belirlenmesi, bayram namazlarının hangi camide eda edileceğinin padişaha sunulması, merâsime devlet ricâlinden kimlerin katılacağı, hangi protokol sırasının gerçekleştirileceği gibi hususlar resmî yazışmalarla belirlenerek merâsimlerin icrâsının alt yapısının oluşturulduğu görülmektedir.[144] Metninin uzun olmasından dolayı buraya alamayacağımız, rütbeye göre oluşturulmuş davet tezkereleri örneği ve davet edilenlerin protokol sıraları, ilgili arşiv belgesinden bakılabilir. [145]

Ramazan ve Kurban Bayramı Merâsimleri'nin aynı istikamette icrâ edildikleri ancak Kurban Bayramı'nda padişahın camiden çıkarken arabaya binmeden önce büyük bir koç kurban etmesi Kurban Bayramı'nın ayrı bir hususiyetinin olduğunu göstermektedir.[146] Kurban Bayramı'nda padişahın bayram namazından sonra Beşiktaş Sarayı binek taşına giderek orada sunulan altın işlemeli bıçak kutusunu açıp müşirlerden birine kurban kesme vekâleti verdiği zikredilmektedir.[147] Kurban kesilirken tekbir getirme usulünün burada da uygulanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla burada Buhurizade Mustafa Itri Efendi'nin (ö. 1711-1712) segâh makamında bestelediği tekbirin icrâ edilmiş olma ihtimalinin yüksek olduğu söylenebilir.

Bayramın hangi gün olacağının tesbiti de önemli bir husus-

---

[143] BOA, Y, A, RES, 69/32; BOA, TS, MA, E, 375/18. Ayrıca muâyede merâsimlerine dair arşiv belgelerinden örnek bir görsel için ekler kısmında yer alan Şekil 22'ye bakınız.

[144] BOA, İ, DH, 1085/85109.

[145] BOA, İ, DH, 1431/17.

[146] Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 82.

[147] Said, *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, s. 51.

tur. Bayramın hangi güne tesadüf ettiği ile ilgili olarak şer'i bir ilam gönderilmesi, Teşrifât-ı Umumiye Nezareti tarafından sadrazamın da imzasıyla hazırlanan izin tezkeresinin padişaha sunulmuş olması kafalardaki soru işaretlerini gidermesi bakımından elzemdir.[148] Nitekim (29 Ramazan 1308-8 Mayıs 1891) tarihli bir belge bize netleşmemiş bir bayram tarihinden ve hilâlin görülmesi ile birlikte öngörülen bayram tarihinin değiştirilmesi gereğinden bahsetmektedir.[149]

Bayram namazlarının kılınacağı caminin ve bayram merâsiminin yapılacağı sarayın padişah tarafından belirlendiği[150] ancak bazen istisnai durumların da yaşandığı görülmektedir. Örneğin (H. 1310-M. 1893) senesi yapılacak olan bayram merâsiminin depremden ötürü çatlaklar meydana gelen Dolmabahçe Sarayı'nda değil, Yıldız Sarayı'nda icrâ edileceği de belgelerden anlaşılmaktadır.[151]

Bayram merâsimlerinin tarihimizde zengin bir içeriğe sahip olduğu, II. Abdülhamid döneminde de bu zenginliğin bazı değişikliklerle devam ettiği görülmektedir. Şimdi II. Abdülhamid döneminde icrâ edilen bayram merâsimlerinin genel içeriğini ele almaya çalışalım. II. Abdülhamid döneminde Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi'nde görev yapmış olan ve Yıldız Sarayı üçüncü kâtipliğine atanmış bulunan İsmail Müştak Mayakon, bayram alayında vazife aldığını ve bayram merâsimine dair gözlemlerini "*Yıldızda Neler Gördüm*" adlı eserinde şöyle anlatmaktadır:

> Bayram sabahı giyindik kuşandık. Arkadaşlarımın tavsiyesi üzerine ben kiralık bir üniforma ve bir kılıç tedarik etmiştim. Sarayın kapısı önünde hünkârı bekliyorduk. Bi-

[148] Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, s. 103.
[149] BOA, İ, DH, 1226/95989.
[150] BOA, YA, RES, 74/62.
[151] BOA, Y, PRK, BŞK, 78/3.

> raz sonra muzıka saray havası çalmaya başladı ve çok geçmeden dört atlı saltanat arabası göründü. Sultan Hamid kül renkli bir müşir kaputu giymişti. Karşısında Şehzade Burhaneddin Efendi ve Serasker Rıza Paşa oturuyordu. Arabanın iki tarafında miralaydan müşire kadar muhtelif rütbede yaverler yaya yürüyorlardı. Tophane Müşiri Zeki Paşa, Yaver-i Ekrem sıfatıyla arabanın arka tekerleği hizasında gidiyordu. Mabeyn kâtiplerinin yeri arabanın arkası imiş. Tahsin Paşa dingile bitişik, biz onun arkasından, arabayı takibe koyulduk.

II. Abdülhamid'i camide binek taşında sadrazam, şeyhülislam ve Evkaf Nâzırı'nın karşıladığı, namazdan sonra padişahın tekrar arabasına bindiği ve yol boyunca bayram alayını izleyenler arasından geçerek Dolmabahçe Sarayın'a geldiği zikredilmektedir. Dolmabahçe sarayında her sınıfa ayrı bir odanın tahsis edildiği, bayramlaşma salonunun sol tarafında denize nâzır Osmanlı padişahlarının tahtının olduğu,[152] bayramlaşmanın gerçekleştirileceği bu tahtın etrafında protokol sıralamasına göre devlet ricâlinin bulunduğu ve merâsimin bu silsile takip edilerek gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla bayram günü vekiller, müşirler, askeri umera, yüksek mülkiye memurları şanlı nişanlarını takarak burada hazır bulunmuşlardır.[153]

Merâsim başlamadan evvel II. Abdülhamid, yanında ekâbir ehlinden insanlar olmak üzere sol eliyle kılıcını tutup sağ eliyle selam vererek tahtın önüne geldiğinde teşrifât nâzırının salonun ortasına gelerek padişaha temenna etmesi ile bayramlaşmanın başladığı ve o esnada şeyhülislam ve şerif hazretleri'nin gelerek dua ettiği zikredilmektedir. Bu arada çalmaya devam eden muzıkanın dua sırasında durdurulduğu,

---

[152] Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm*, ss. 51-52.
[153] Ali Said, *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, s. 48.

duadan sonra bu iki kişinin padişahla bayramlaşmalarından sonra bayram merâsiminin başladığı ve muzıkanın da tekrar çalmaya başladığı belirtilmektedir.[154]

Bayram merâsimlerinde tahtın saçağının önceleri Müşir Fuat Paşa tarafından, sonraki dönemlerde ise Ömer Rüştü Paşa tarafından tutulduğu zikredilmektedir.[155] Merâsimin başlamasıyla Müşir Fuat Paşa'nın II. Abdülhamid'in işaretiyle tahtın saçağını eline aldığı, teşrifât gereği bütün vazifelilerin bu saçağı gelip öptüğü ve teşrifât nâzırının selamıyla padişahın artık tahta oturduğu ve düşük rütbelilerin tebrikini otururak kabul ettiği ifade edilmektedir. Sonrasında muzıka eşliğinde odasına çekilen padişahın istirahat ederek bayramlaşmanın birinci kısmının bitirildiği ikinci kısmın ise saray memurları ve padişahın hizmetine bakanların tebrikleri ile devam ettiği, son olarak da mabeynciler, yaverler, hazine memurları ve bendegânın saçak öperek bayram alayının sonlandırıldığı belirtilmektedir.[156]

Bayram merâsiminin bölümlerinde kimlerle muâyede yapıldığı hususu ile ilgili olarak merâsimin birinci bölümünde sadrazam, vükelâ ve müşirlerin sırasıyla el öptükleri, ikinci bölümde şeyhülislam, ulemâ, üçüncü bölümde ise patrikler ve hahambaşı ile muâyede yapıldığı zikredilmektedir. Ayrıca muâyede müddetince Muzıkay-i Hümâyûn'un sürekli marş icrâ ettiği ifade edilmektedir.[157]

Bayram merâsimlerinin müzikal boyutu merâsimleri süsleyen bir unsurdur. Resmî muâyede merâsimleri esnasında daima muzıka takımının çalındığı zikredilmişti. Bayram merâsimlerinde padişahın saraydan çıkışı sırasında nöbetçi olan borazanın işaretiyle bandonun Hamidiye Marşı çaldığı

---

154 Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm*, ss. 53-54.
155 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 80.
156 Mayakon, *Yıldız'da Neler Gördüm*, ss. 54-56.
157 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 80.

belirtilmektedir.[158] Muzıka takımının bayram merâsimlerinde hangi eserleri icrâ ettiği bilgisine tam olarak rastlanmamış olunsa da bazı tahminler yürütmek mümkündür. Leyla Saz tarafından hazırlanmış olan *Haremde Yaşam Saray ve Harem Hatıraları* adlı eserde şu satırlara yer verilmektedir:

> Müzik, selam havasında çalınırken hazreti padişah sol tarafında üniformalı hazinedar usta, arkada daima padişahın hizmetinde bulunan ikinci ve üniformalarını giymiş hazinedar kalfalarla sofaya çıkar, kapının önünde dururdu. Varsa validesi, yoksa hazinedar usta yanında bulunurdu. Bando Muzıka, Marş-ı Sultani'yi çalardı.[159]

Bu satırlarda selam havasından ve Marş-ı Sultan'iden bahsedilmektedir. Nihat Ergin tarafından hazırlanmış olan *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi* adlı eserde II. Abdülhamid'e ithaf edilen marşların notaları arasında "Selamlık Marşı" adıyla bestelenmiş bir marş bulunmaktadır. Eserin Selamlık Marşı diye isimlendirilmesinin nedeni Cuma Selamlıkları'nda veya bayram merâsimlerinde icrâ edilmesi olabilir. Irene Comendinger tarafından 4/4'lük olarak bestelenmiş olan eserin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 781/94 envanter numarası ile kayıtlı olduğu belirtilmiştir.[160] Selamlık Marşı ile ilgili Ayşe Osmanoğlu da "Akşam saat beşte selam havasını hep birden çalmaları pek hoş olurdu" ifadelerini kullanmaktadır.[161] Marşı Sultani'den kastın ise Hamidiye Marşı olduğu düşünülmektedir. Bu isimle birçok marş bestelenmiştir.[162] Ancak II. Abdülhamid'in en çok beğenip resmî marş olarak kabul ettiği ve dönemi boyunca icrâ

---

158 Alus, *İstanbul Yazıları*, s. 148

159 Leyla Saz, *Haremde Yaşam Saray ve Harem Hatıraları*, Sedat Demir (haz.), Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2010, s. 126.

160 Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, s. 127. "Selamlık Marşı" ismi ile kayıtlı olan eserin notasına ulaşılamamıştır.

161 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 81.

162 "Hamidiye Marşı" ismiyle bestelenmiş marş örnekleri için bkz. Nihat Ergin, "*Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*", ss. 104-198.

ettirdiği eserin Ahmet Necip Paşa'nın marşı olduğu daha önce de ifade edilmişti. Dolayısıyla Leyla Saz'ın eserinde bahsetmiş olduğu bando muzıka takımının çaldığı marşın Ahmed Necip Paşa'nın marşı olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bunların yanında Nihat Ergin'in çalışmasında "bayram marşı" ismi ile kayıtlı bir eser daha bulunmaktadır ki bu da II. Abdülhamid'e ithaf edilmiştir. Eser, Callisto Guatelli tarafından 4/4 lük olarak ve Piyano için (iki sesli) marş formunda bestelenmiştir.[163] Bu eserin de bayram merâsimlerinde icrâ edildiği ifade edilmektedir.[164] II. Abdülhamid'in cülusu, doğum ve cülus yıldönümü gibi özel günlerinde mûsikîşinasların çokça eser besteleyerek II. Abdülhamid'e ithaf ettikleri, bunların bir hayli fazla olduğu söylenebilir.

Bayram merâsimlerinde bir de sadrazamın camide padişahı karşılarken Muzıka-i Hümâyûn hademeleri tarafından icrâ edilen alkış çeşitlerinden bahsedilmektedir.[165] Bu alkış çeşitlerinin de Mûzıka-i Hûmayûn hademeleri tarafından icrâ edilmiş olması bunların müzikal bir yapıda olduğunu ifade edebilir.

Bütün bunların yanında bayram akşamları sarayda çeşitli eğlencelerin de düzenlendiği bilinmektedir. II. Abdülhamid döneminde bayramın birinci günü üst düzey devlet ricâlinin saraya davet edilerek alaturka müzik gösterileri sunulduğu, ikinci gününde ise saray dışında evli olan sultan ve şehzadeler için tekrar eğlencelerin düzenlendiği zikredilmektedir.[166] Aynı zamanda bu eğlencelerde alafranga icrâların yapıldığı, çeşitli tiyatroların ve operaların oynatıldığı da belirtilmektedir.[167]

---

[163] Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, s. 138.
[164] Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 244.
[165] Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, ss. 103-104.
[166] Ergin, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, s. 26.
[167] Alus, *İstanbul Yazıları*, s. 150.

Halk arasında da bayramlaşma merâsimleri sonrasında eğlence fasıllarının düzenlendiği, bu eğlenceler içerisinde müziğin de yer aldığı bilinmektedir. Ramazan bayramlarında halk arasında yapılan müzikli eğlenceler şöyle izah edilmektedir:

> Kız çocukları da aynı şekilde eğlenir, üzeri tenteneli arabalara biner, karşılıklı iki sıra halinde otururlar, arabacı çocukların ellerine topraktan desti biçiminde yapılmış ve altına ince deri gerilmiş darbuka denilen çalgı ile büyük mutfak maşasını andıran, uçlarına karşılıklı üçer zil takılmış, birbirine çarpınca ses çıkaran zilli maşalar verir, araba gittikçe yüksek sesle hep bir ağızdan türküler söylerlerdi.[168]

Halk arasında icrâ edilen bayram merâsimleri hakkında Melek Hanım da *Haremden Mahrem Hatıralar* adlı eserinde halkın bayramı gürültülü patırtılı eğlencelerle kutladığını, gezici çalgıların meydanlarda icrâlar yaptıklarını ifade etmektedir.[169]

Bayram merâsimlerinin tekkelerde de çeşitli faaliyetlerle icrâ edildiği ve bu konuda zengin bir müktesebatın oluşmasına kaynaklık ettiği bilinmektedir. Şâzelilik, Rıfâilik, Kâdirilik, Bedevilik ve Sâdîlik gibi tarikatlerde bayramlarda kurulan zikir meclislerinde "kudüm", "zilsiz def", "dümbelek" gibi çalgıların eskiden beri kullanıldığı ve diğer tarikatlarda da söz mûsikîsinin icrâ edildiği zikredilmektedir.[170] Bu geleneğin tarikatlerde ne zamana kadar sürdürüldüğü hususunda kesin bir mâlûmâta sahip olmasak da tekkelerin kapatılmasına kadar devam ettirildiği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla II. Abdülhamid döneminde de bu uygulamaların devam ettiğini söyleyebiliriz.

Bazı tarikatlarda ise nevbet vurma geleneğinin var olduğu ve o esnada kaside ve şuğul gibi çeşitli dînî mûsikî form

---

[168] Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri*, s. 269.
[169] Melek Hanım, *Haremden Mahrem Hatıralar*, s. 105.
[170] Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 9.

örneklerinin icrâ edildiği zikredilmektedir. Bayram ve kandil günlerinde Rıfâi, Bedevi ve Sâdî dergâhlarında halile, mazhar ve kudüm çalınarak kaside ve şuğuller eşliğinde bir merâsim tertip edildiği ifade edilmektedir. Bu ritim aletlerini vuranlara nevbezen dendiği, ramazan bayramında üç, kurban bayramlarında iki fasıl icrâ edildiği belirtilmektedir. Bu bilgileri verdikten sonra bayram merâsimlerinin içeriğine yönelik Sadettin Nüzhet Ergun şu satırlara yer vermektedir:

> Nevbe merâsiminde tekkenin şeyhi ve diğer dergâhlardan misafir olarak gelen şeyhler ile zakirbaşı halile, dedeler ile zakirler kudüm, dervişler de mazhar vururlardı. Birkaç saat devam eden bu merâsimde evvela ağır, sonra gittikçe hafif ikalı şuğuller okunurdu. Bunlar arasında bilhassa "uşşak" ve "hicaz" makamlarındaki (şey'en lillah) nakaratlı iki beste mûsikî bakımından fevkalade kıymeti haizdir.[171]

Tarikatlerin tekke ve dergâhlarında önemli gün ve gecelerde yapılan faaliyetlerde günün veya gecenin önemine binaen güfte seçilmesi genel bir teamüldür. Dolayısıyla bayram merâsimlerinde de icrâ edilen müzikal formlarda bayram konulu güftelerin tercih edildiği söylenebilir.

Mûsikînin çokça kullanılmış olduğu tarikatlardan birisi de "Mevlevîlik"tir. Mevlevîlerin bayram merâsimlerini mûsikî ile icrâ ettikleri Sadettin Nüzhet Ergun tarafından şu ifadelerle dile getirilmektedir: "Bayram sabahları Merkezefendi Dergâhı ile Yenikapı Mevlevîhânesi arasında yapılan hususi bir merâsimin de mûsikî ile yakından alakası vardır. Binlerce halkın birikerek seyrettikleri bu ananevi merâsim, tekkelerin lağvına kadar devam etmiştir. Ergun, daha sonra Tâhir Olgun'dan alıntı yaparak merâsimin işleyişini şöyle anlatmaktadır:

> Yenikapı Mevlevîhânesi'nde sabah namazı kılındıktan

[171] Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 666.

> sonra ihvan şeyh dairesinin önüne toplanır, şeyh çıkar. Hep birlikte Merkezefendi Tekkesi'ne giderler. Orada bayram namazını eda ederler. Namazdan sonra Mevlevî şeyhi, Hazret-i Merkez'in önünde dua ve gülbank okur. Merkez şeyhi ile bayramlaşır. Evvelce gönderilmiş olan kudümler, iki kişinin omuzunda olduğu, arkasında kudümzenler ve neyzenler bulunduğu halde peşrev çalınarak Mevlevîhâneye gelinir. Cümle kapısından içeri girilince terennüme hitam verilir. Şeyh niyaz penceresi önünde dua eder ve gülbank okurdu.[172]

Burada zengin bir mûsikî içeriği ile icrâ edilen bayram merâsimi görülmektedir. Dolayısıyla tekkelerde icrâ edilen bayram merâsimlerinin de genel olarak zengin bir mûsikî kültürüne sahip olduğu ifade edilebilir.

Bayram merâsimlerinde icrâ edilen formlara bakıldığında mehter ve muzıka takımı tarafından icrâ edilen marş formunun öne çıktığı görülmektedir. Merâsimlerde icrâ edilen bir diğer form da Bayram Salâsı'dır. Bu salâ Hatip Zakiri Hasan Efendi (ö. 1623) tarafından bayati makamında bestelenerek günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir. Dolayısıyla II. Abdülhamid döneminde bayram merâsim alaylarının gerçekleştirilmiş olduğu camii şeriflerde bu salânın icrâ edilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Suphi Ezgi, bu eserin bayram ve cuma namazlarından evvel, koro ve solo bölümleri olmak üzere icrâ edildiğini ifade etmektedir.[173] Diğer bir form ise Kurban Bayramları'nda kurban kesilmesi hasebiyle getirilmesi vacip olan tekbirdir. Tekbirin kültürümüzde en az üç asırdır bestesi ile icrâ edildiği düşünülürse II. Abdülhamid döneminde de bu şekilde icrâ edilmiş olduğu söylenebilir. Bayram hutbelerinde, Kur'an hatimleri

---

[172] Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, s. 667.
[173] Ezgi, *Nazari Ameli Türk Mûsikîsi*, C. III, s. 66.

arasında ve bayram namazlarında da tekbirin kullanıldığı bilinmektedir.[174] II. Abdülhamid dönemine şahidlik etmiş olan Sermet Muhtar Alus, Kurban Bayramı hatıralarını anlatırken kurbanların kesimi ile ilgili olarak "Tekbir ile sahibinin nâmına kurban edildi gitti" ifadesini kullanmaktadır.[175] Bayramlarda kullanıldığı ifade edilen bir formun da temcid olduğu zikredilmektedir.[176] Ancak burada icrâ edildiği ifade edilen temcidin hangi temcid olduğu konusunda bir bilgi verilmemiştir.

II. Abdülhamid döneminde icrâ edilen bayram merâsimlerinin müzikal yönü şöyle özetlenebilir: Sarayda icrâ edilen bayram merâsimlerinde özellikle muzıka takımı ve bandonun icrâları öne çıkmıştır. Muzıka takımı genellikle selam havası ve marş icrâları gerçekleştirmiştir. Padişah için yapılan alkışlarda da melodik bir yapı olduğu tahmin edilmektedir.

Tekkelerde bayram merâsimlerinde kudüm, zilsiz def, dümbelek, halile, mazhar ve ney gibi enstrümanlar eşliğinde şuğuller, kasideler icrâ edilmiş, peşrevler çalınmıştır. Bu merâsimlerde tekkelerde nevbet vurulduğu da olmuştur.

Halk arasında yapılan merâsimlerde ise darbuka ve zilli maşa gibi enstrümanlar eşliğinde türküler icrâ edilmiştir. Bütün bu formların yanında özellikle dînî mûsikîmizin tekbir ve salât formu da bayram merâsimlerinin bir parçası olmuştur.[177] Yıldız Sarayı'nda yapılan bayram eğlenceleri çerçevesinde Türk Müziği ve Batı Müziği icrâlarının yanında tiyatro ve operalar da oynatılmıştır.

---

174 Karadeniz, *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları*, s. 165.

175 Alus, *İstanbul Yazıları*, s. 152.

176 Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, s. 96.

177 II. Abdülhamid'in fotoğraf albümünden özellikle bayram merâsimlerinin yapıldığı Dolmabahçe Muâyede Salonu'na ait bir görsel. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid'in Fotoğraf albümünde kayıtlıdır.

3.1.5. Cenaze Merâsimlerinde Mûsikî

İnsan ölüsü anlamına gelen cenaze,[178] aynı zamanda ölen kişi için yapılan merâsimlere de isim olmuştur. Yani cenaze kelimesi aynı zamanda *cenaze merâsimi* anlamında da kullanılmaktadır. Cenaze merâsimi, vefat eden kişinin cenazesinin hanesinden alınarak defnedileceği yere götürülürken devlet erkânı, akrabaları ve ahbapları tarafından oluşturulan topluluğun faaliyetlerinin toplamı olarak değerlendirilebilir. Vefat olayının gerçekleşmiş olduğu gün cenaze haberi için verilen ilan salâsından, cenazenin defnedilmek üzere götürülürken yanı başında okunan tekbir, tehlil ve salâlardan, defin işleminin yapılması sırasındaki Kur'an- Kerim tilavetine kadar merâsimin konusunun geniş olduğunu söyleyebiliriz.

İslam dünyasında cenaze merâsimlerinin Peygamber Efendimiz'in tavsiyeleri üzerine taşkınlık yapılmadan icrâ edilmiş olduğu ve bu geleneğin Osmanlı döneminde de devam ettiği bilinmektedir. Osmanlı döneminde saray merkezli olarak dinimiz tarafından öngörüldüğü şekilde icrâ edilen cenaze merâsimlerinin tarihsel serüveninden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Osmanlının ilk dönemlerinde cenaze merâsimlerinin padişahın seferde veya merkezi saray dışında vefat etmesi gibi nedenlerle tam olarak gerçekleştirilemediği, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra ise vefat eden padişahların cenazelerinin artık İstanbul'a defnedildiği, II. Selim'den sonra ise artık bazı teşrifât kaidelerinin ortaya çıktığı kaydedilmektedir.[179] Teşrifât kaidelerinin uygulandığı cenaze merâsimleri için I. Abdülhamid'in cenaze merâsimi iyi bir örnektir. "*Teşrifât-ı Kadime*" adlı eserde I. Abdülhamid'in cenaze

[178] Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 150.
[179] Kılıç, *XVII. Yüzyıl Saray Teşrifât ve Törenleri,* ss. 151-152.

merâsiminde devlet ricâlinden kimlerin yer aldığı, bunların giydikleri kavuk ve kürkten diğer konulara varıncaya kadar birçok detay izah edilmiştir.[180]

Padişaha ait bir cenaze merâsiminin genel icrâsı şu şekildedir:

> Ahirete irtihal etmiş olan padişahın nâşı, Hırka-i Saâdet civarına nakledilerek gasil ve tekfin işlemlerinden sonra Hırka-i Saâdet Dairesi'nin önünde bekletilirdi. Yeni padişah olacak zat ile birlikte şehzadeler, vezirler ve diğer devlet erkânı da tabutun olduğu yere gelirler ve Ayasofya kürsü şeyhinin yaptığı duaya iştirak ederlerdi. Akabinde cenaze musallaya taşınırken padişah da cenazeyi takip ederdi. Namazın kılınmasında bir protokol söz konusu değildi. Bununla beraber padişahın cenaze namazını şeyhülislamın kıldırması icap ederdi. Cenaze namazının edasından sonra cenaze, tekbir getiren hocalar, dervişler, askerler, vezirler ve diğer devlet büyükleri eşliğinde defin yerine götürülürdü.[181]

Bu teşrifât kaidelerinin II. Abdülhamid döneminde daha da gelişerek devam ettiğini ifade edebiliriz. Nitekim (H. 1338-M. 1920) yılında "Hanedân-ı saltanat-ı seniyyeden irtihal edenlerin cenaze merâsiminde riayet olunması lazım gelen usûlü havi talimatnamedir" başlığı ile basılmış olduğu görülen bir talimatnamenin dönemin cenaze merâsimlerinin icrâsına yönelik teferruatlı bilgi verdiği görülmektedir. Bu talimatnamenin tarihsel bağlamından kopuk olamayacağı ve süreç içerisinde gelişerek devam ettiği için II. Abdülhamid dönemini de kapsadığı düşünülmektedir. Burada cenaze merâsimine dair kurallar 28 madde halinde sıralanmıştır. Talimatname'nin

---

[180] Es'at Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler Teşrifât-ı Kadime*, ss. 109-110.
[181] Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, ss. 148-149.

mûsikî ile ilgili olduğu düşünülen bazı maddelerinin burada verilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Hanedân-ı saltanat-ı seniyyeden irtihal edenlerin cenazede riayet olunması lazım gelen usulü havi talimatnamedir

Madde 4) Serkurenalık makamından dahi keyfiyeti seryaverlikle Hazine-i Hassa-i Şahâne Müdüriyyet-i Umumiyesi'ne ve Hazine-i Hümâyûn Kethüdalığı'na ve Daru's-saâde Ağalığı'na ve Musika ve Hademe-i Hümâyûn Kumandanlığı ve İmam-ı Hazreti Şehriyâri Efendiler'e tebliğ olunur.

Madde 5) (…) Enderun-u Hümâyûn me'murin ve müezzinân ve hademesinin ve zülüflü baltacıların ve meşayih ve dervişan ile harameyn-i muhteremeyn ahalisinden icab edenlerin ihdarı Hazine-i Hümâyûn Kethüdalığı'na ve Müezzinân-ı Hazreti Şehriyâri ile Hademe-i Şahâne'nin ihdarı Musika ve Hademe-i Hümâyûn Kumandanlığı'na ve haremağalarıyla yakalı baltacıların ihdarı da Daru's-saâde Ağalığı'na attir.

Madde 7) Cenaze tertibatı berveche âtî icrâ olunur:

a) Tabutun önünde münavebe ile tehlilhanlık vazifesini ifa edecek olan Müezzinân-ı Hazreti Şehriyâri ve Enderun-u Hümâyûn müezzinleri ve Haremeyn-i Şerifeyn ahalisi ve meşayih ve dervişan,

b) Onların arkasında Daru's-saâde Ağası, Hazine-i Hassa Müdür-i Umumiyesi, Hazine-i Hümâyûn Kethüdası, Musika ve Hademe-i Hümâyûn kumandanı bulunur.

Madde 23) Bu merâsimde Mabeyn-i Hümâyûn Mulûkâne namına Hazine-i Hassa-i Şahâne-i Müdür-i Umumiyesi, Hazine-i Hümâyûn Kethüdası, Dar'u's-saâde Ağası, Mûsika ve Hademe-i Hümâyûn Kumandanı ve yaverândan biri bulunacakları gibi ricâl-i ilmiye, mülkiye ve askeriyeden taraf-ı samii sadâret-penâhı ve tarafı valâyı

> meşihat-penâhı ve Harbiye ve Bahriye Nezaretleri'nce tensib olunacak ikişer zat bulunur.
> Madde 25) Merâsimde bulunacak asakir-i şahâne ve polis memurlarıyla ve belediye çavuşlarının ve müezzinân-ı şehriyâri ve hademe-i hümâyûn efradının miktarı birinci sınıf cenazelerin sülüsü derecesinde olacaktır.[182]

Bu talimatnamede özellikle sınıflara ayrılmış cenaze merâsimleri, merâsime iştirak edecek olan saltanat-ı seniyyeye mensub olanlar, devlet ricâlinden kimlerin davet edildiği, cenaze alayının tertibi, muhafaza düzeni, merâsimde giyilmesi icap eden elbiseler, cenaze namazının kim tarafından kıldırılacağı, cenaze merâsiminin vakti ve gazetelere ilanı gibi hususlara açıklık getirilmektedir. Ancak bunlar içerisinden bizim konumuzu ilgilendirmesi bakımından en önemli husus imam-ı şehriyâri, müezzin-i şehriyâri, dervişan ve Enderun-u Hümâyûn müezzinlerinin bu cenaze merâsimlerine "tehlilhan" olarak iştirak etmeleridir. Müezzinan-ı Şehriyâriler'in aynı zamanda üç sınıf cenaze namazına da iştirak ettiği görülmektedir. Bu durum cenaze merâsimlerinde vazife alacak imam, müezzin ve dervişanların rastgele seçilmediklerini, önceden hazırlanmış bir talimatname ile özellikle tercih edildiklerini göstermektedir.

Özellikle birinci sınıf cenaze merâsimlerine ait "Tabutun önünde münâvebe ile tehlilhânlık vazifesini ifa edecek olan müezzinân hazreti şehriyâri ve enderun-ı hümâyûn müezzinleri ve Haremeyn-i Şerifeyn ahalisi ve meşâyih ve dervişan" maddesinde tehlilhanlık vazifesinden bahsedilmektedir.[183]

---

[182] BOA, DVN, MKL, 70/90. Ayrıca saltanatı seniyyeye mensup olanlardan birisinin vefatına dair arşiv belgelerinden örnek bir görsel için ekler kısmında yer alan Şekil 23'e bakınız.

[183] Tehlilhanlık, "La ilahe illallah kavl-i şerifini zikretmek manasında kullanılır bir tabirdir. Detaylı bilgi için bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 436.

Burada padişahın müezzinlerinden oluşan bir heyetin tabutun önünde *tehlil* okumak için görevlendirilmesi, bu konuya verilen ehemmiyetin ve tehlillerin nağmeyle okunmasının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Konumuzu II. Abdülhamid dönemine ait arşiv belgesi örnekleri ile zenginleştirmek mümkündür. Aşağıdaki belgede bir Osmanlı paşasının cenaze merâsiminin devlet erkanınından geniş çaplı bir katılım ve turûk-ı aliyyeden tehlilhanlık yapacak olan dervişlerin iştirakıyla icrâ edildiği görülmektedir.

> (…)birçok turûk-ı aliyye dervişân ve erkân-ı tehlilhan oldukları ve müşar'un ileyhin hazerâtı kezalik birlikte bulundukları halde cenaze Ayasofya Camii Şerifi'ne nakl ile orada namazı badel eda (…). (15 Mayıs 1309-27 Mayıs 1893)[184]

II. Abdülhamid dönemine ait bir belgede merkez teşkilatından uzakta görev yapan devlet ricâlinden rütbeli kişilerin cenaze merâsimleri ile de ilgilenildiği görülmektedir. Bu belge bize aynı zamanda merkez teşkilatı dışında Devlet-i Aliyye'yi temsilen taşrada görev yapan devlet ricâlinin cenaze masraflarının padişah hazinesinden karşılandığını, örnek bir kabristan yaptırıldığını ve bu kabristanın fotoğraflarının da diğer devlet ricâline gönderildiğini göstermektedir.[185] Burada Osmanlı'nın son dönemlerinde merâsimler vasıtasıyla devletin gücünü gösterme temayülünün bir örneğini görmek mümkündür.

Saray ve çevresi tarafından başlatılan merâsim uygulamalarının zamanla halka sirayet etmesi, tekke ve camilerde yapılan bazı uygulamaların da zaman zaman saray merâsimleri içerisinde kullanılması işin doğası gereğidir. Dolayısıyla burada bahsedilen cenaze merâsimlerinde kullanılan müzikal formların halk tarafından da icrâ edildiği söylenebilir.

Ahirete irtihal eden kişinin saltanat-ı seniyye mensupların-

---

[184] BOA, Y, PRK, ZB, 11/65.
[185] BOA, A, } MTZ, 4/13.

dan olması halinde saray müezzinleri tarafından salâ verildiği bilinmektedir. Nitekim padişahların kızlarının vefatı halinde Ayasofya, Sultan Mehmed, Süleymaniye ve Sultanahmed Camilerinde salâ verilmesi için sadrazam tarafından İstanbul kadısına ve oradan da müezzinbaşılara "buyuruldu" yazıldığı kaynaklarda belirtilmektedir.[186] Mehmet Râşid'in "*Tarih-i Râşid*" adlı eserinde vefat eden bir sultanın cenazesinin ilanı ile ilgili olarak "De'b-i kadim üzere selatin camileri minarelerinde salâlar okunmakla haber irtihalleri…" satırlarına yer verilmektedir.[187] Buradan sultan cenazelerinin selatin camilerde salâ marifetiyle ilan edilmesinin eski bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır. Tarihten tevarüs eden salâ ile ilan geleneğinin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kırk elli sene öncesine kadar devam ettiği[188] ve bir inkıtadan sonra günümüzde de varlığını sürdürdüğü söylenebilir.

Özellikle cenaze haberini bildirmek için okunan salânın cenazeyi taşırken okunan salâ olmadığı bilinmektedir. Ekrem Karadeniz cenaze ilan salâsı için "Ölüm haberlerinde cenaze namazının duyurulması için bir veya birkaç müezzin tarafından okunan salâ" şeklinde bir tanım yapmaktadır.[189] Ancak tarihte cuma ile cenaze salâsının birbirlerinin yerine kullanıldığına dair kayıtlar mevcuttur. II. Mehmed'in tahta çıkışı esnasında cuma salâsının verildiği ancak cenaze salâsının verilmesine gerek duyulmadığı zikredilmektedir.[190] Cenaze ilan salâsı ile cuma salâsının temelde aynı metne dayandığı ancak

[186] Esat Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler Teşrifâtı Kadime*, s. 113.
[187] Mehmet Raşit, *Tarih-i Raşit*, C. III, Matbaayı Amire Yayınları, İstanbul (H.1282), s. 117.
[188] Nuri Özcan ve Mustafa Uzun, "Cenaze Salâsı" *Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. VII, Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 358.
[189] Karadeniz, *Türk Mûsikîsi Nazariye ve Esasları*, s. 164.
[190] Selaniki Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki*, Mehmet İpşirli (haz.), C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 433.

cenaze ilan salâsının sonuna ölümle ilgili ayetlerin eklemlenebildiği bugünkü icrâlarda da görülmektedir. Cenaze ilan salâsı serbest bir şekilde icrâ edilmektedir. Cenazenin taşınması sırasında icrâ edilen salâ ise Hatip Zakiri Hasan Efendi tarafından hüseyni makamında bestelenmiştir. Bu salânın icrâsı Suphi Ezgi tarafından şöyle izah edilmektedir:

> Cenaze salâsı, lahni birbirine yakın beş devreden oluşan bir cümle, sonra da iki devrelik bir cümleden mürekkeptir. Cenaze alayı esnasında kabre kadar ilk beş devre cümleleri bir kişi tarafından okunur ve sonra cumhur dua okurdu. Cenazenin defninden sonra ise kalan bölüm bir kişi tarafından ve son iki cümle onu takip eden cumhur tarafından okunurdu. Cenaze salâsının metni şöyledir: "Lâ ilâhe illallah, vahdehû lâ şerîkeleh ve lâ nazîra leh, Muhammedü'n emin'u'-llâhi hakkan ve sıdkan, Allahümme 'ala seyyidinâ Muhammedin ve 'alâ, ve 'alâ âli Muhammed (cumhur tarafından), Ve salli ve sellim 'ala es'adi ve eşref-i nuri cemi'a'l enbiyâ-i ve'l-mürselîn, Velhamdülillahi Rabbi'l- 'âlemin (cumhur tarafından)"[191]

II. Abdülhamid döneminde icrâ edilen cenaze merâsimlerinin mûsikî bakımından özellikleri şöyle özetlenebilir: Öncelikle öne çıkan formun salâ olduğu zikredilebilir. Bunun yanı sıra müzikal bir form olmasa da tehlilin çok önemsendiği görülmektedir. Bu merâsimlerde kullanılan bir başka form ise tekbir olmuştur. Kur'an-ı Kerim tilaveti ise zaten cenaze merâsimlerinin hemen her bölümünde çokça icrâ edilen bir form olarak bilinmektedir.

3.2. Kültürel İçerikli Merâsimlerde Mûsikî

Maddi ve manevi değerlerin toplamı olarak bilinen kültür, bir toplumun sosyal hayatında şekillendirici bir unsurdur. Bu

[191] Ezgi, *Nazari ve Ameli Türk Mûsikîsi*, C. III, s. 65.

şekillendirici ivme, toplumun yaşam tarzını, sanat ve zanaat anlayışını, değer algısını hatta merâsim icrâ etme geleneğini beslemektedir. Dolayısıyla zaman içerisinde gelişen ve değişen kültürün toplum bireyleri üzerinde de bir etki meydana getirdiği, zamanın şartlarına göre toplumu şekillendirdiği ifade edilebilir. Kültürel değerlerimiz arasında yer alan merâsim icrâ etme geleneğimizin de bu gelişim ve değişimden etkilendiğini söylemek mümkündür. Nitekim Osmanlı'da Tanzimat dönemi ile başlayan yenilik hareketleri ile Batı'nın kültürel değerlerine de ilgi gösterilmesi paradoksal bir dönemin başlamasına neden olmuştur. II. Abdülhamid döneminde de bu durum etkisini devam ettirmiştir. Dolayısıyla toplumsal değerlerimizin daha iyi anlaşılabilmesi için kültürel içerikli merâsimlerin incelenmesi önem arz etmektedir.

3.2.1. Okula Başlama (Bed-i Besmele) Merâsimleri'nde Mûsikî

"Besmeleye başlama" anlamına gelen "Bed-i Besmele", Osmanlı padişahlarının çocuklarının okula başlama yaşı geldiğinde icrâ edilen merâsimlerin genel adıdır.[192] Saray ve çevresinde "Bed-i besmele" ismi ile bilinen bu merâsimler halk arasında "Âmin Alayı" olarak tanınmıştır. İlk olarak bu merâsimlerin ne zaman icrâ edilmeye başlandığı kesin olarak bilinmemektedir.[193] Ancak belli bir yaşa gelmiş çocukların bir hocaya verilmesi eski bir gelenektir. Nitekim Sultan Mehmed, Sultan Mustafa ve Sultan Bayezid'in şehzadelik yıllarında hocaya verilmek istendiği kaynaklarda belirtilmektedir.[194] Arşivde Bed-i Besmele Merâsimleri'ne dair rastladığımız (H.

[192] Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, s. 193.
[193] Mustafa Öcal, "Âmin Alayı", *Türkiye Diyânet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. III, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 63.
[194] Raşit, *Tarih-i Raşit*, C. IV, s. 320.

1263-M. 1846) yılına ait belge, Şehzade Murad Efendi'nin Bed-i Besmele merâsimine davetini içermektedir.[195] Başka bir belgede ise bize 1857 yılında icrâ edilmiş olan Bed-i Besmele Merâsimi'ne dair şöyle bilgi verilmektedir.

> Devletlü, necâbetlü efendiler hazretlerinin bilutfihî teâla işbu perşembe günü icrâsı musammem olan bed-i besmele resm-i âlisinde bulunacak mektep çocuklarını sâye-i ihsanvâye-i hazreti şâhânede yevm-i mezkûrda saat üç kararlarında köprüden alıp Beşiktaş Sahil Saray Humâyunu civarına çıkarmak ve icrây-ı resmden sonra yine alıp köprüye götürmek üzere tersane-i âmireden bir münâsip vapur tahsisi münâsip gibi hatırgüzâr-ı âcizi olmağla nezd-i sâmii kapudanilerinde dahi tasvip buyurulduğu halde icabının icrâsıyla keyfiyyetin ifadesi babında emr-ü irade hazreti men lehü'l-emrindir.[196] (11 Şaban 1273-6 Nisan 1857)

Beşiktaş Sahil Sarayı'nda yapılacak olan Bed-i Besmele Merâsimi'ne katılacak mektep çocuklarını taşımak üzere Tersane-i Amire'den Musul Vapuru'nun tahsisini konu alan bu belge, Bed-i Besmele Merâsimleri'nin resmî olarak icrâ edildiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Aslında merâsime dair belgedeki detaylar, padişahların okula yeni başlayan çocukların eğitimini desteklemek ve onları daha çok motive ederek eğitime başlatmak istediklerinin de bir delili olarak yorumlanabilir. Ayrıca törene katılan çocuk sayısı, bu merâsimin sadece devlet yöneticilerinin, elit kesimin çocukları için değil; her seviyeden genel olarak İstanbul çocuklarının büyük bir kesimi için icrâ edildiğini göstermektedir.

II. Abdülhamid döneminde ise özellikle dört yaş, dört ay, dört günlük iken çocuğun mektebe başlatılması geleneği

---

[195] BOA, İ, DH, 142/7329.

[196] BOA, A,{ MKT, NZD, 219/91. Ayrıca bed-i besmele merâsimlerine dair arşiv belgelerinden örnek bir görsel için ekler kısmında yer alan Şekil 24'e bakınız.

mevcuttur.[197] Bununla beraber genel uygulama çocukların beş-yedi yaş aralığında okula başlamalarıdır.[198] Çocukları okumaya, aileleri de çocuklarını okula göndermeye teşvik amacı ile yapılan bu merâsimlerin, özellikle İstanbul çocuklarının zihinlerinde çok önemli izler bıraktığı hâtırat kaynaklarında ifade edilmektedir. İlk olarak İstanbul'da icrâ edilmeye başlanılan bu merâsimlerin Anadolu'ya daha sonra yayıldığı kuvvetle muhtemeldir. Özelikle II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) yeni açılan okullara öğrenci çekebilmek gayesi ile merâsimlerin daha önemli bir hale geldiği rivayet edilmektedir. Ayrıca bu merâsimlerin icrâsına II. Abdülhamid için,

"Ey şehriyâri pür kerem
Ey padişah-ı muhterem
Tahtında ol daim hurrem
Ey padişah-ı muhterem"

Mısralarından müteşekkil bir duanın da eklendiği zikredilmektedir. [199]

II. Abdülhamid döneminde sarayda okula başlama merâsimlerine örnek olabilecek olan bir uygulama şöyle anlatılmaktadır:

> Okuma yaşımız geldiğinde kardeşim Şadiye ve benim için mabeyn dairesinde bir okuma odası tahsis edilecek ve oraya gelen hocalardan dersler alacaktık. Dersimize gitmeden önce bu daire saray görevlileri tarafından kadife minderler, rahleler, yazı takımları ile donatılacaktı. Kur'an-ı Ke-

[197] Nigar Ayyıldız, *II. Abdülhamid Dönemi Saray Merâsimleri*, Ofset Yayın Matbaacılık, İstanbul 2008, s. 199.
[198] İsmail Kara ve Ali Birinci, *Mahalle Sıbyan Mektepleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 25.
[199] Sakaoğlu, "Âmin Alayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. I, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 244-246.

> rim, Arapça, Farsca derslerini Sırkâtibi Hasib Efendi'den, Türkçe, Osmanlıca, Hesap, Tarih ve Coğrafya derslerini de Hususi Şifre Kâtibi Kamil Efendi'den alacaktık. Annem fevkalâde bir mektep çantası hazırlamıştı. Merâsimin bir kandil zamanında perşembe gününde yapılması kararlaştırıldı. İlk Besmele-i Şerif'i çekmek için lalalarımızla mektebe gidiyorduk. Saray halkı da harem kapısının önünde bizi uğurluyordu. Bize "Allah zihin açıklığı versin" diye dualar ediyorlardı. Mektebe başlamadan önce annemden mektep ve hoca hakkında epeyce nasihat dinlemiştim. Ve mektebe vardığımızda hocalarımız bizi bekliyordu. Onları selamlayarak rahlelerimizin önüne oturarak Besmele-i Şerif çektik ve birkaç harf okuduk.[200]

Bed-i Besmele Merâsimleri'nin halk tarafından icrâsı hakkında da önemli bilgiler bulunmaktadır. Merâsimlerin icrâsı kaynaklarda şöyle izah edilmektedir:

> İstanbul'da varlıklı aileler merâsimi çok ciddiye alır ve en güzel şekilde icrâ etmeye çalışırlardı. Anadolu'da ise aileler bu merâsimi daha mütevazı bir şekilde gerçekleştirirlerdi. Merâsimler öncelikle evlerde hazırlıklarla başlardı. En güzel elbiseler çıkarılır, çocuk için bir elifba cüzü alınır, sağ omzundan sola doğru asmak üzere çocuğa cüz kesesi verilir, nazarlık takılır ve nazara karşı bir tedbir olsun diye çocuk tütsülenirdi.[201]

Merâsim süreci evlerde yapılan bu hazırlıklardan sonra ev halkının hamama gitmesi ve hamamda çocuk etrafında bir eğlence faslı ile devam ederdi. Özellikle kandil akşamlarında yapılan merâsimler, bu mümkün olmadığı zaman da pazartesi veya perşembe günlerinde icrâ edilmeye çalışılırdı.[202] Öncelikle çocuk hangi sıbyan mektebine başlayacaksa o mektebin

---

[200] Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, ss. 116-117.
[201] Kara ve Birinci, *Mahalle Sıbyan Mektepleri*, s. 26.
[202] Pehlul Düzenli, *İslâm Kültür Tarihinde Mûsikî*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, ss. 302-303.

hocasına haber verilir, bir ilâhicibaşı ile anlaşılır ve bir binek temin edilirdi. Mektebin hocası talebelerine merâsimin olacağı zamanı söyler ve merâsime hazırlıklı olmalarını isterdi. Merâsim günü geldiğinde çocuğun boynundan aşağı cüz kesesi sarkıtılır, evin kapısına bayraklar, fenerler asılırdı. Daha sonra süslenmiş bir fayton veya midilli[203] kapıya getirilirdi. Mektebin hocası da öğrencileri ile birlikte bir düzen içerisinde ilâhi grubu ve âminciler önde olmak şartıyla mektepten merâsimin yapılacağı eve doğru gelirlerdi. Âmin alayı, merâsimin yapılacağı eve yaklaşınca çocuk duâlar eşliğinde dışarıya çıkarılırdı. Çocuk evden dışarıya çıkarıldığı sırada:

"Tövbe edelim zenbimize
Tübtü ilallah yâ Allah"[204]

Mısraları ile başlayan ilâhi okunurdu. Âminciler de "âmin âmin" derlerdi. Daha sonra mahalle bekçisi çocuğu fayton ya da midilliye bindirirdi. Çocuğun yanına çocuğun akranları, lalası, dadısı binerdi. Yol boyunca en önde elifbayı taşıyan kişi sonra sedef işli rahleyi götüren, sonra bineğine binmiş çocuk, sonra hoca-ilâhicibaşı ve ilâhiciler-âminciler- çocuğun babası, akrabaları ve mahalle halkı sıralanırdı. Bu şekilde mektebe giden en uzun yoldan aralarda duâ ve âmin edilerek ilerlenirdi. Yol boyunca ilâhi korosu:

"Gel vücûdun âteş-i aşk-ı Habibullah'a yak
Çeşm-i kalbî ol ziyâde fethedip Mevlâ'ya bak"[205]

---

[203] Midilli, at cinsinin küçük çaptaki nev'ine verilen addır. Fayton, körüklü araba çeşididir. Geniş bilgi için bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 590.

[204] Eserin notası için bkz. Özdamar, *İslambol Geleneğinde Sivil Merâsimler ve Doğumdan Ölüme Mûsiki*, s. 59.

[205] Bu ilahinin bestelenmiş şekli hakkında ekler bölümünde bilgi verilmiştir.

Mısraları ile başlayan ilâhiyi okurdu. Bu kalabalık, görenlerin katılımıyla gitgide artar, mahalle sakinleri ise bu manzaradan çok hoşnut olurlardı. Ve ilâhi korosu:

"Allah adın uludur
Emrin tutan kuludur"[206]

Mısralarıyla başlayan ilâhilerine devam ederdi. Yol boyunca sık sık duâlar edilir, ilâhiler okunur, eve geri dönüldüğünde âmin töreni düzenlenir ve mektep gülbankı (mektep merâsimlerinde okunan bir duâ) okunurdu. Daha sonra hoca uzun bir duâ eder ve eve geçilirdi. Çocuğa ilk dersin verileceği mektep cemiyetine mahallenin yaşlıları ve davetliler katılırdı. Evin ortasına hoca oturur, hocanın önüne rahle ve minder konur ve çocuk hocanın elini öpüp müsaade aldıktan sonra mindere oturarak ilk dersini alırdı. Çocuğun ilk dersi "Besmele" okumak ve "Elif" demekten ibaretti. Bunun akabinde hoca "Rabbi yessir" (Rabbim kolaylaştır)[207] duâsını çocukla beraber okurdu. Daha sonra çocuk "Rabbi zidni ilmen" (Allah'ım ilmimi artır)[208] diye başlayan duâyı üç kez hocası ile beraber okur ve sonrasında Besmele-i Şerif ile elifba cüzünü okumaya başlardı. İlk sahife bitiminde hoca "Rabbim ilm-ü kabzını müzdat" (Rabbim ilmini artır) der ve orada hazır bulunan çocuklar hep beraber âmin derdi. Sonunda bir hâfızın Kur'an-ı Kerim'den uygun âyetleri okuması ve hocanın duâsı ile program bitmiş olurdu.[209]

---

[206] Bu ilahinin bestelenmiş şekli hakkında ekler bölümünde bilgi verilmiştir.

[207] Bu duanın metni ve manâsı şöyle: "Rabbi yessir velâ tuassir rabbi temmim bi'l-hayr" (Rabbim kolaylaştır, zorlaştırma, işimi hayırla sonlandır.)

[208] Duânın metni ve manâsı şöyle: "Rabbi zidnî ilmen ve fehmen ve elhıknî bi's-sâlihîn" (Rabbim, ilmimi, anlayışımı artır. Beni sâlihler, iyi insanlar arasına kat.)

[209] Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet Merâsim ve Tabirleri*, s. 60.

Merâsimin bir de evin müsâit olmaması nedeniyle mektepte yapılan şekli vardı. Ekonomik durumu iyi olmayan aileler merâsimi bu şekilde icrâ ederlerdi. Mahalleyi dolaşan âmin alayı mektebe gelir, ilâhiler okunup gülbank çekildikten sonra merâsim mektepte yapılırdı. Bu esnada çocuğun akrabaları ve davetli misafirler de merâsime iştirâk ederler ve sonrasında yemekler yenilip hediyeler dağıtılırdı[210] Mektep avlusunda özellikle "Kad fetehallâhu bi'l-mevâhib"(Allah kullarına nice nimetler vermiştir)[211] şeklinde başlayan şuğul okunması âdettendi. [212] Merâsimin sonunda:

"Allah Allah İllallah
Celil ü Cebbâr, mu'înü'üs-Settâr
Haliku'l-leyli ve'n-nehâr!
La-yezâl zü'l-celâl birdir Allah"[213]

Mısraları ile başlayan bir gülbank (duâ) okunur ve merâsim bitirilirdi.

Bu merâsimlerin farklı çevrelerde farklı zenginliklerle icrâ edildiği görülmektedir. Dolayısıyla farklı merâsimlerde farklı ilahilerin okunduğu muhakkaktır. Bunu Musahipzade Celal'in eserinde de görmek mümkündür.[214] Ercüment Ekrem Talu ise kendi okula başlama merâsimini anlatırken Eyüp Sultan'a ziyaret için götürüldüğünden bahsetmektedir.[215]

---

[210] Kara ve Birinci, *Mahalle Sıbyan Mektepleri*, s. 28.

[211] Mustafa Uzun, "Mektep İlahisi ve Gülbankı", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XIX, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, ss. 10-11.

[212] Şuğul, Türkler tarafından bestelenmiş Arapça güfteli ilâhilerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, C. III, s. 363.

[213] Özdamar, *İstanbul Geleneğinde Sivil Merâsimler ve Doğumdan Ölüme Mûsikî*, s. 49.

[214] Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, ss. 29-32.

[215] Talu, *Geçmiş Zaman Olur Ki*, s. 53; Ayrıca mektebe başlama merâsimi için bkz. Münif Fehim ve Ercüment Ekrem Talû, *Dünden Hatıralar*, s. 31.

Bed-i Besmele Merâsimleri'ne dair icrâ edilen müzikal formların başında ilahi ve şuğul gelmektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim tilaveti ve bazı dua metinlerinin de müzikal bir formda icrâ edilebildiği tahmin edilmektedir. Halk tarafından yapılan icrâlarda da özellikle ilahi formunun çokça okunduğu görülmektedir. Bu bağlamda II. Abdülhamid dönemine şahidlik etmiş olan çeşitli yazarların hatıratlarında hem âmin alayları merâsimlerinin icrâ boyutu hem de bu merâsimlerde icrâ edilen ilahiler hakkında bilgi verilmektedir. Merâsimlerde okunan ilahilerin güfte ve nota örnekleri için ilgili dipnotta belirtilen kaynaklara müracaat edilebilir.[216]

3.2.2. Düğün Merâsimlerinde Musîkî

Sûr kelimesi ile ifade edilen düğün, sevinçli şenlik anlamına gelmektedir.[217] Osmanlı döneminde saray ve çevresinde sur-ı hümâyûn adı ile anılan düğünleri sur-ı hıtan-sünnet merâsimi, sur-ı arûs-düğün merâsimi olarak ifade edebiliriz. Bu dönemde düğün merâsimlerinin çok ihtişamlı bir şekilde icrâ edildiği ve bu ihtişamın ülkenin ve padişahın mali durumuna ve dönemin şartlarına göre değiştiği ifade edilebilir. Özellikle sünnet merâsimlerinin daha da parlak icrâ edilmesine dikkat edildiği görülmektedir. Burada düğün merâsimlerinin (sünnet ve düğün) yapısı ve müzikal özellikleri konusu üzerinde durmaya çalışacağız.

3.2.2.1. Hıtan (Sünnet) Merâsimlerinde Mûsikî:

Hıtan, sünnet ameliyesi anlamına gelmektedir.[218] Hıtan

---

[216] İlahilerin güfte ve beste örnekleri için bkz. Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, ss. 29-32; Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, ss. 45-52; Pakalın, "Âmin Alayı", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, ss. 58-60; Özdamar, *Eski İslambol Geleneğinde Sivil Merâsimler ve Doğumdan Ölüme Mûsikî*, ss. 45-61.

[217] Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 278.

[218] Doğan, *Büyük* Türkçe Sözlük, s. 571.

merâsimi ise sünnet vesilesi ile icrâ edilen merâsimleri ifade etmektedir. Padişahların erkek çocuklarının sünnetleri münasebetiyle yapılan merâsimlere ise sûr-ı hıtan denmektedir.[219] Osmanlı tarihinde çok önemli bir yerinin olduğu anlaşılan bu törenlerin çocukların beş ile on iki yaşları arasında iken icrâ edildiği zikredilmektedir.[220]

Devletin gücünü ve ihtişamını simgeleyen gösterişli sünnet merâsimlerinin Fatih dönemine kadar nasıl icrâ edildikleri ile ilgili detaylı bilgi bulunmadığı ancak Osmanlı şehzadelerinden ilk sünnet merâsiminin 1365'te I. Murad'ın şehzadesi Yıldırım Bayezid için düzenlendiği kaynaklarda ifade edilmektedir.[221] 1456 yılında şehzade Bayezid ve Mustafa Çelebilerin de çok parlak bir sünnet merâsimlerinin yapıldığı ve bu merâsimlerde hâfızların Kur'an okudukları, hanendelerin gazel ve medhiyye icrâ ettikleri belirtilmektedir.[222] 1582 yılında III. Murad'ın şehzadesi III. Mehmed için yapılan sünnet merâsimi, 1720 yılında III. Ahmed'in şehzadeleri için yapılan merâsim, 1847 yılında Abdülmecid'in şehzadeleri için yapılan merâsimler tarihte adından söz ettiren şöhretli sünnet törenlerindendir.[223] IV. Mehmed'in 1674-1675 yıllarında şehzadeleri için gerçekleştirmiş olduğu sünnet merâsimi ise ayrı bir ihtişamla icrâ edilmiştir.[224] I. Ahmed, IV. Murad ve IV. Mehmed ise padişah olarak sünnet edildikleri bilinenlerdir.[225]

---

[219] Sûr, düğün veya şenlik; hitan, sünnet demektir. Sur-ı hitan ise sünnet merâsimi anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 278.

[220] Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, s. 35.

[221] Özdemir Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s. 24.

[222] Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, s. 42.

[223] Mehmet Arslan, "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnameler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 173-174.

[224] Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği*, s. 42.

[225] Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, s. 44.

Osmanlı döneminde icrâ edilen sünnet merâsimlerinin günlerce devam ettiği, özellikle şehzade sünnetleri veya devlet ricâlinden rütbeli zevatın çocuklarının sünneti sırasında fakirler arasından da birçok çocuğun sünnet ettirildiği kaynaklarda ifade edilmektedir. Bu konu Avrupalı gezginler tarafından da gözlemlenmiş ve detaylarıyla anlatılmıştır. Örneğin John Covel, Şehzade Mustafa'nın sünnet merâsimine şahidlik ettiğini ve sünnet ettirilecek şehzadelerin şerefine birçok çocuğun da sünnet ettirildiğini hatta bunu halkın bir şeref kabul ettiğini ifade etmektedir.[226]

Şehzadelerin sünnet merâsimlerinin genellikle programın son günlerinde icrâ edildiği, merâsimden önce çeşitli eğlencelerin düzenlendiği ifade edilmektedir. Ayrıca sünnetle birlikte delikanlılık dönemine girildiği için merâsimlerin çok önemsendiği, hatta padişah kızlarının düğünlerinden bile daha parlak icrâlar gerçekleştirildiği bilinmektedir.[227]

Sünnet merâsimlerinin tarihsel bağlamda icrâsı şu şekildedir: Sünnet merâsimleri uzun bir zaman diliminde icrâ edildiği için merâsimden önce hazırlıklar başlardı. Merâsimin yapılacağı üç-dört ay evvelinden bütün eyaletlere bildirilir, valiler ve vezirler düğüne davet edilirlerdi.[228] Bu davetiyeler yanında devlet erkânından birçok kişi daha davet edilirdi. Devlet erkânı yeniçeriler eşliğinde şeker âlâtını Atmeydanı Sarayı'na getirirler ve burada ziyafet verilirdi. Padişah ve şehzadegân ve sultanlar da Atmeydanı Sarayı'na gelirlerdi. Nahıllar Atmeydanı Sarayı'na nakledildikten sonra şehzade güzel elbiseler giyinmiş olarak at üstünde devlet ricâlinin karşısına çıkardı.

---

[226] John Covel, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü,* Nurten Özmelek (haz.), Dergâh Yayınları, İstanbul 2011, s. 131.

[227] Mehmet Arslan, "*Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*", C. I, Sarayburnu Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2008, ss. 324-329.

[228] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 111.

Sonra devlet ricâli ve toplumun her kesiminden hediyeler taktim edilirdi. Hüner sahipleri hünerlerini sergilerler ve ziyafetler verilirdi. Sonra sünnet için hamam hazırlatılır ve merâsim başlatılırdı. Bundan sonra artık sazendelerin icrâsı ve eğlence faslı ile düğün sona ererdi.[229]

Sünnet merâsimlerinin XVII. yüzyılın başlarına kadar resmî mahiyette ve çok ihtişamlı olmasına dikkat edildiği ancak sonra daha özel bir mahiyet kazandığı kaynaklarda ifade edilmektedir.[230] II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise sarayda sünnet merâsimlerinin çok sık olmadığı anlaşılmaktadır. Döneme şahitlik eden Ayşe Osmanoğlu II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca üç kez sünnet cemiyetinin düzenlendiğini söylemektedir. Bunların ilki Sultan Abdülaziz'in oğulları için ve sonuncusu da Cemâleddin Efendi ve Süleyman Selim Efendi'nin oğlu için yapılmıştır.[231] Burada ifade edilen merâsimlerin şehzadegânın sünnet merâsimi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı'nda birçok çocuğun sünnet ettirildiği belgelerde görülmektedir.[232] II. Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra her sene yaz aylarında icrâ edilen cülus merâsimlerinde fakir çocuklarının da sünnet edilmeleri sağlanmış ve saray erkânından bazı kişiler de bu esnada sünnet ettirilmişlerdir. II. Abdülhamid kızı Hatice Sultan'ın vefatından sonra aldığı bir karar üzerine yapılan Hamidiye Etfal Hastanesi'nin açılışında da oğlu Abdürrahim Efendi'nin sünnet merâsiminin yapılmasını istemiş ve bu esnada birçok çocuk da Sergi Dairesi, Gümüşsuyu Hastanesi, Haydarpaşa Hastanesi, Daru'ş-şufaka ve Etfal Hastaneleri'nde

[229] Arslan, "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnameler", C. IX, s. 178.
[230] Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, s. 45.
[231] Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 74.
[232] BOA, Y, PRK, BSK, 36/98.

sünnet ettirilmişlerdir. Aynı zamanda bu çocuklara çeşitli hediyeler ihsan edilmiştir.[233]

II. Abdülhamid döneminde şehzadegânın sünnet merâsimlerinin icrâ edildiği ve bu esnada birçok kişinin de sünnet olduğu yani sünnet merâsimi icrâlarının bu dönemde de toplu olarak yapılmaya devam ettiği görülmektedir.[234] Ayrıca merâsim masrafının Hazine-i Hassa bünyesinden karşılandığı ve çeşitli etkinliklerle icrâ edildiği de belgelerden bize intikal eden bilgiler arasındadır.

> Eyüp'te Odakçılar civarında Takiyyeci Mahallesi'nde olup feyzvâye-i cenâb-ı hilafet-penâhide bulunan ve nâm-ı nâme-i hazreti tacdariye mensup olan daru'l-feyz mektebinin sabıkı veçhile iş bu perşembe günü tevzi-i mükâfatı resmî icrâ olunduktan sonra mektebi şâkirdânından ve bikes ve fukarâ takımından otuz kadar çocuğun hitanı icrâ ettirileceğinden ve mesârıfının hazine-i hassa-i şâhâneden tesfiyesine irade-i seniyye-i cihanbâni şerefmüte'allık bulunduğundan bahisle etfâlin bargirlere-beygir bindirilüp kudümlerle mektepten Eyüp Camii Şerifi'ne ve ba'dehu mektebe getirilüp hitanları icrâ olunacağı ve hitan günü ve gecesi mezkûr mektep bahçesinde çalgı çaldırılacağı ve hokkabaz oynattırılacağı istihbar olunması üzerine bu misüllü hitan cemiyetlerinde saz ve hokkabaz bulunmakta beis yok ise de çocukların kable'l-hitan atlara bindirilerek kudümlerle mektepten camii şerifî mezkûre gönderilmelerine müsaade olunup olunmaması istifsârına dâir Zabdiye Nezareti Âliyyesi'nden mebus jurnal leffen takdim kılınmış olmakla arz ve isti'zanı keyfiyyete ibtidâr olundu olbabda. (6 Zilhicce 1306-3 Ağustos 1889)[235]

---

[233] Mine Ceranoğlu ve Pınar Göklüberközlü, "II. Abdülhamid Dönemi Sünnet Töreni Kıyafetlerinin Fotoğraflara Dayalı İncelenmesi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD*), 3/7, Kasım 2016, s. 104.

[234] BOA, Y, PRK, KOM, 3/9.

[235] BOA, DH, MKT, 1644/20.

Bu belge II. Abdülhamid döneminde icrâ edilen sünnet merâsimleri ile ilgili bize açıklayıcı bilgiler vermesi bakımından kıymeti haizdir. Daru'l-feyz Mektebi'nin fakir çocuklara yönelik düzenlemiş olduğu ve masrafı Hazine-i Hassa tarafından karşılanan sünnet merâsiminde çocukların beygirlere bindirilerek kudümler eşliğinde Eyüp Sultan Camisi'ne getirildiği ve sonra tekrar mektebe getirilerek sünnetlerinin yapıldığı o gün ve gecede mektebin bahçesinde çalgı çaldırıldığı ve hokkabaz oynattırıldığı ifade edilmektedir. Öncelikle padişahın şahsi mal varlığı teşkilatı olan Hazine-i Hassa'dan masrafların ödenmesi padişahın halkına karşı duyarlılığının bir ifadesidir. Çocukların sadece sünnet ettirilerek gönderilmedikleri, onların maddi ve manevi olarak da desteklendiği görülmektedir. Nitekim çocukların sünnet olmadan Eyüp Camii Şerifi'ni ziyaret etmeleri onların manevi dünyasında güzel izler bırakılmasına bir vesiledir. Bu arada çocukların kudümler eşliğinde camiye getirildikleri ve mektep bahçesinde bir eğlence düzenlenerek eğlendirilmeye çalışıldıkları da bizim konumuz açısından önemlidir. Özellikle bu sünnet merâsiminde kudüm icrâ edilmiş olması sözlü mûsikî formlarının da icrâ edildiğine dair bir kanaat uyandırmaktadır. Aynı şekilde çalgıcıların program dâhilinde yer alması da sazlı ve sözlü icrâların gerçekleştirildiğini hatırlatmaktadır. Bu gibi merâsimlerde bazen Muzıka takımının da müzikal icrâlar yaptığı belgelerde görülmektedir.[236] Merâsimlere bazen dönemin meşhur sazende ve hanendelerinin de iştirak ettikleri olmuştur. Bu konuda bize örnek olabilecek bir belge şöyledir:

> Cülûs-ı Hümâyûn mes'adet makrûn hazreti padişahi rûzi-firûzi hürmetine ba irâde-i seniyye-i Hazreti Padişahi Hamidiye Etfal Hastahane-i Âlisi'nde fukara-i edfâlin emr-u

[236] BOA, ME, MKT, 1086/8.

> mesnûn hitanlarının icrâsı münâsebesiyle hastahane-i emsali misüllü tutulan hayali şair Ömer Efendi idaresindeki iki takım hayalin yevmi sekiz lirayı Osmani hesabıyla ağustosun on dokuzuncu cuma gününden yirmi yedinci cuma gününe kadar sekiz günlük ücretleri olan altmış dört, sazende Hıristaki ve Bülbül Salih Efendiler'in idaresindeki iki takım ince sazın yevmiye yedi lira hesabıyla sekiz günlük ücretleri bulunan elli altı ve iki takım hokkabazın yevmiye yedi buçuk lira hesabıyla sekiz günlük ücretleri olan elli dokuz buçuk ve iki takım kuklanın yevmiye bir lira hesabıyla sekiz günlük ücretleri olan sekiz iray-ı Osmaniyle hokkabazların taamiyeleri olan bir buçuk lira ki cem'an yüz seksen dokuz lira Osmani'nin ücretlerini taleb etmekte bulunan mûma ileyhime ba-sened i'ta olunmak üzere hastahâne-i âliye hemen itâ ve irsali hususuna müsaadeyi aliyye-i cenâb-ı nezaretpenâhilerinin şâyân buyurulması babında emr-ü fermân hazreti menlehü'l-emrindir. (25 Ağustos 1321-7 Eylül 1905)[237]

Yukarıdaki belgede II. Abdülhamid'in meşhur yirmi beşinci cülus şenliklerinin yapıldığı dönem içerisinde fukara çocuklarının sünnet ettirildiği belirtilmektedir. Burada sekiz gün devam eden bir merâsimin içerisinde çeşitli sanatçıların ücret karşılığında vazife aldıkları izah edilmektedir. Sazende Hıristaki, Hanende Bülbül Salih Efendiler'in ince saz takımları eşliğinde icrâlar yaptıkları anlaşılmaktadır. Bunun yanında Hayali Şair Ömer Efendi'nin de kendi sanatını icrâ ettiği görülmektedir. Dönemin sanatçı kadrosu hakkında bize bilgi veren bu belge aynı zamanda merâsimlerin müzikal yönlerini de ortaya koyar niteliktedir.

Dönemin sünnet merâsimlerinde saz, hokkabaz ve ha-

[237] BOA, ML, EEM, 529/52. Ayrıca dönemin sünnet merâsimlerine dari arşiv belgelerinden örnek bir görsel ve fotoğraf için ekler kısmında yer alan Şekil 25-26-27'ye bakınız.

yali takımlarının icrâlar yaptığı birçok belgede görülmektedir. (8 Zilhicce 1324-23 Ocak 1907) tarihli bir belge sünnet merâsimindeki masarıfatın çeşidini ve miktarını vermektedir. Burada saz, hokkabaz ve hayali takımları için on dört bin sekiz yüz kuruş masraf edildiği görülmektedir.[238] Ayrıca bu minvalde bir belgede yine Yıldız Sarayı'nda yapılan sünnet merâsimlerinden sonra çocukları eğlendirmek için çalgı çaldırıldığı belirtilmektedir.[239]

II. Abdülhamid dönemi ekâbir konaklarında yapılan sünnet merâsimlerinin aynı zamanda sarayda icrâ edilen sünnet merâsimlerinden esinlenerek tertip edildiği söylenebilir. Bu konaklarda icrâ edilen merâsimler hakkında kaynaklarda anlatılanlar şöyledir:

> Çocukların sünnet yaşı yedi, dokuz, on bir gibi tek rakamlara tesadüf ettirilir ve mevsim olarak sonbahar veya ilkbahar tercih edilirdi. Sünnet edecek bir cerrahla konuşulur ve zaman belirlenir. Davetlilere tezkereler yazılır. Davetiyeden sonra hazırlıklar tamamlanır. Misafirleri ağırlamak için konağın bütün görevlileri seferber olurlar ve gereken ilgi alaka gösterilir. Daha sonra sünnet olacak çocukların eğlendirilmelerine sıra gelir. Bu iş için görevlendirilmiş hokkabazlar, karagöz oyunu oynatanlar, hayalciler ve bir çalgı takımı ile hanendeler çocuklar için hünerlerini sergilerlerdi. Çocuğun dolaştırılması için merâsime mektep arkadaşları ve mektep hocası da davet edilirdi. Çocuğun sünnet ettirileceği yatak ve giyineceği özel elbiseler hazırlanırdı. Sünnet merâsiminin yapılacağı gün artık misafirler gelmeye başlar ve gelen misafirler oturacakları yerlere buyur edilirdi. Misafirlerin gelmesi ve çeşitli ikramlardan sonra çocuk konağın selamlık bölümünde sünnete hazırlanırdı. Çocuk hazır edildiğinde çocuğun mektep arkadaş-

[238] BOA, Y, MTV, 293/41.
[239] BOA, Y, PRK, AZJ, 19/12.

ları ve hocası güzel giyinmiş bir şekilde konağa gelirlerdi. Çocuk süslenmiş ata biner ve arkadaşları da atlara binerek arkadan takip ederlerdi. Erkek çocuklar en önde, onların arkasında ilahicibaşının idaresindeki ilahici çocuklar, onların arkasında hane sahibinin çocuğu ve onun da arkasında diğer sünnet çocukları olduğu halde alay hareket ederdi. Çocukların ilahici sınıfı, ilahicibaşının komutasında gayet güzel neşideler[240] ve ilahiler okurlar ve halife efendinin işareti üzerine hep birlikte âmin eder, sokaklar dolaşılır ve düzenli bir şekilde konağa dönülürdü. Cerrah efendi de kendisine ayrılmış odada, hokkabazlar ise ellerinde deflerle sünnet odasının kapısının önünde beklerlerdi. Çocuklar konağa geldiklerinde özel dikilmiş geceliklerini giyerlerdi. Çocuklar sünnet için hazırlanmış odaya gidecekleri zaman cerrah da kullanacağı takımları bir mendil ile gizlemeye çalışırdı. Sünnet olacak çocuğu odaya götüren kişi çocuğun iki kolunu çapraz olarak arkadan kavrar ve bir diğer kişi de ayaklarını tutar. Bu esnada hokkabazlar ellerindeki defleri hep birden çalarak bağırmasını diğer çocukların işitmesini engellemek için velvele koparırlardı. O sırada sünnet yapılmış olur ve çocuk bir kişi tarafından hokkabazların def ve yaygaraları arasında yatağına taşınırdı. Hokkabazlar çocuğun yatağının önünde defler çalarak ve tuhaflıklar yaparak onları avutmaya çalışırlardı. Düğünün eğlence bölümünde ise hokkabazlar çeşitli gösteriler yaparlar ve ince saz takımı birkaç fasıl geçerdi. Sonra hayal oyunu oynanır. Eğlenceler ikinci gün de devam eder. Sünnet olan çocuk için seyir takımı denilen bir yer oluşturulur ve çengilerin oyunundan sonra "bozuk" adlı sazla bir fasıl geçerlerdi. Daha sonra asıl sazende cariyelerden oluşan bir

[240] Neşide, manzume ve şiir anlamında kullanılmakla beraber Arap Müziği'nde usûllü olarak irticalen veya hazırlanarak icrâ edilen güfteli müzik anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 966.

> grup fasıl geçerdi. Sonrasında müzik eşliğinde raks yapılır sonra bahşişler toplanır ve kibar kadınlarının maskaralıklarından sonra düğün son bulurdu.[241]

Çocukluk yılları II. Abdülhamid döneminde geçen Sadri Sema da "*Eski İstanbul Hatıraları*" adlı eserinde kendi sünnet düğününü anlatırken düğünün müzikal yönleri hakkında da bilgi vermektedir. Sünnet merâsiminin yapılacağı konağın önüne gelen hokkabazların defler çaldığını, acaip borular üflediğini, bunların yanında davul-zurna, dümbelek ve saz gibi enstrümanların çalındığını zikretmektedir. Ayrıca saz takımı ile birlikte fasıllar yapıldığı, ağır, oynak şarkı ve türkülerin icrâ edildiği, Zeybek, Karadeniz ve Doğu oyunlarının oynandığı da belirtilmektedir.[242] Yine Ayşe Osmanoğlu da şehzadelerin sünnet merâsimlerinde karagöz, hokkabaz oynatıldığını ve Abdürrezzak Efendi tarafından da oyunlar oynandığını ifade etmektedir.[243] Münif Fehim ve Ercüment Ekrem'in kaleme aldığı *Dünden Hatıralar* adlı eserde ise sünnet merâsimlerinin eğlence boyutuna şu sözlerle temas edilmektedir: "Ağustos ayı girdi miydi, yollarda sazlarını, pusatlarını, takımlarını koltuklamış lonca esnafına, krizcilere, hokkabazlara, hayalcilere, çengilere, düğün aşçılarına rastlardınız. Hepsi de birer sünnet merâsimine taşınırlardı."[244] Burada da sünnet merâsimlerinde sazların ve çengilerin icrâsından bahsedilmektedir. Dolayısıyla halk müziği formlarının kullanılmış olduğu söylenebilir.

Sünnet merâsimlerinde icrâ edildiği kaynaklarda ifade edilen bir başka form ise mevliddir.[245] Mevlid formunun sünnet merâsimlerinde ibâdet maksatlı olarak icrâ edildiği zikredilebilir.

---

[241] Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri*, ss. 39-54.
[242] Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, ss. 348-349.
[243] Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 74.
[244] Fehim ve Talu, *Dünden Hatıralar*, s. 28.
[245] Öztuna, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, C. II, s. 55.

II. Abdülhamid döneminde icrâ edilen sünnet merâsimlerinin müzikal özelliklerini şöyle ifade edebiliriz: Sünnet merâsimlerinde dînî ve dindışı formlar beraber kullanılmıştır. Bu merâsimlerde Sazende Hristaki ve Bülbül Salih Efendi'nin idaresinde bulunan ince saz takımının çeşitli icrâlar yaptığı görülmektedir. Yaptırılan toplu sünnet düğünlerinde de çeşitli yöresel oyunlar (zeybek, horon, bar vb.) oynatılmış ve eğlenceler tertip edilmiştir. Bu eğlencelerde def, davul, zurna, dümbelek saz ve kudüm gibi enstrümanlar kullanılmış şarkı, türkü, ilahi ve mevlid gibi formlar icrâ edilmiştir.

3.2.2.2. Sûr-ı Arûs (Düğün) Merâsimlerinde Mûsikî

Sûr-ı Arûs, Osmanlı padişahlarının çocuklarının evlendirilmeleri vesilesiyle yapılan merâsimlerdir.[246] Düğün merâsimlerinin nikâh merâsimi, nişan alayı, çeyiz alayı, gelin alayı, kına gecesi ve düğün eğlenceleri gibi farklı evreleri söz konusudur. Bunların herbirinin kendi içerisinde müzikal unsurlar barındırdığı bilinmektedir.

Osmanlı tarihinde ilk düğün merâsimi olarak kayda geçen 1298 yılında Nilüfer Hanım'ın Orhan Gazi ile evliliğidir.[247] Nilüfer Hanım'ın vefatından sonra Orhan Gazi'nin Bizans İmparatoru'nun kızı Teodora ile evlendiği İzmit ve Üsküdar'da muhteşem düğünler yaptırdığı bilinmektedir. Bu düğünde saray çalgıcılarının davul ve flavta çaldığı, düğün için bestelenen şarkıların burada icrâ edildiği ifade edilmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in Gülbahar Sultan'la evliliğinde ise Edirne'de yapılan düğünün üç ay sürdüğü ve çok çeşitli eğlencelerin düzenlendiği belirtilmektedir.[248]

---

[246] Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 278

[247] Arslan, "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnameler", C. IX, s. 172.

[248] Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, ss. 61-65.

Geleneksel düğün merâsimlerinin bir program dâhilinde yapıldığı, önceden kimlerin kabul edileceği, kimlere ziyafet verileceği, hangi gün hangi eğlencelerin yapılacağının tespit edildiği ve uygulandığı, düğünlerin iki-üç hafta hatta dört hafta bile sürdüğü kaynaklarda zikredilmektedir.[249] Evlilik merâsimlerinde padişah kızlarının nikâhlarının Has Oda'da yapıldığı, devlet erkânının da orada hazır bulunduğu eski bir gelenek olarak bilinmektedir.[250] Aynı zamanda bu merâsimlerde iki şahidin huzurunda nikâhın kıyılması ve misafirlere verilen hediyelerin ardından merâsimin eğlence kısmına geçilmesi söz konusudur.[251] Nikâh merâsimlerinin perşembe günü icrâ edilmesine özellikle dikkat edildiği görülmektedir. Birçok belgedeki merâsim gününün de perşembe olması bu durumu desteklemektedir.[252] Düğün merâsimlerinde nikâh sırasında şeyhülislamın duası, imam efendilerin Kur'an tilaveti, dînî toplantılar ve tefsir okumalarının yapıldığı da görülmektedir.[253] Bu merâsimlerde düğün hazırlıklarından sorumlu "Sûr Emini"nin saray tarafından vazifelendirildiği, altı ay öncesinden davet mektuplarının yazıldığı, düğün için bir mekân tespitinden sonra padişahın ve çevresinin oturacakları yerlerin ayarlanıp çeşitli şenliklerin icrâ edildiği, nahıl alayının geçişinden sonra da çeşitli eğlencelerin düzenlenip düğünün bitirildiği zikredilmektedir.[254]

Saray mensuplarının evlilik merâsimlerinde nişan alayı, ci-

[249] Arslan, "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnameler", C. IX, ss. 178-179.
[250] Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, s. 118.
[251] Özdemir Nutku, "Türklerde Düğün", *Diyânet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. X, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 17.
[252] BOA, Y, PRK, ZB, 32/85; BOA, Y, PRK, ZB, 25/22.
[253] Arslan, "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnameler", C. IX, s. 175.
[254] Arslan, "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnameler", C. IX, s. 170.

haz (çeyiz) alayı ve gelin alayı gibi alayların teşrifât kaidelerine göre oluşturulduğu ve rütbe sırasına göre bir dizilim gerçekleştirildiği, muzıka takımının da bu alayları müzik icrâ ederek takip ettiği belirtilmektedir. Bu alayların en görkemlisinin ise gelin alayı olduğu söylenebilir.[255] Gelin alaylarının önceden eski sarayda, ancak sonraları Dolmabahçe, Çırağan ve Yıldız Sarayları'nda hazırlandığı, tanzimattan sonra düğünlerin sorumlu kişisi olan Daru's-saâde Ağası'nın önemini kaybettiği, mehterin yerini saray bandosunun aldığı ve kırmızı gelin elbisesinin beyaz elbiseye dönüştüğü zikredilmektedir.[256]

II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise düğün merâsimlerinin teşrifât usulüne göre icrâ edilme geleneğinin devam ettiği söylenebilir. Arşiv belgelerinde düğünlerdeki teşrifât kurallarının detaylı bir şekilde anlatıldığı görülmektedir.[257] Bu dönemde düğün merâsimleri çoğunlukla Yıldız Sarayı'nda yapılmıştır. Nitekim (H. 1320-M. 1902) yılında Naile Sultanın da nikâh merâsimi için Yıldız Sarayı'nda verilen yemek buna bir örnektir.[258] II. Abdülhamid döneminde yapılan ilk sultan düğünlerinin Behice, Seniha, Mediha ve Naile Sultanlar'ın düğünleri olduğu ifade edilmektedir.[259]

Bu dönemde icrâ edilen Naime Sultan'ın düğün merâsimini Ayşe Osmanoğlu şöyle anlatmaktadır:

> Düğünden bir hafta önce hazinedar usta hazırlığa başladı. Babam bütün vükelâ ve ricâli Mabeyn-i Hümâyûn'a davet etti ve ziyafet verdi. Şeyhülislam, Naime Sultan ile Gazi Osman Paşa'nın oğlu Kemaleddin Bey'in nikâhını kıydı.

---

[255] Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*, C. IV-V, ss. 36-39.

[256] Özdemir Nutku, "Türklerde Düğün", *Diyânet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. X, Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 16-18.

[257] BOA, Y, EE, 89/1. Ayrıca dönemin düğün merâsimlerine dair arşiv belgelerinden örnek bir görsel ve fotoğraf için ekler kısmında yer alan Şekil 28 ve 29'a bakınız.

[258] BOA, ML, EEM, 516/59.

[259] Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, ss. 69-70.

> Babam hemşiremi yanına çağırıp nasihat etti ve alnından öptü. Sonrasında günlük elbisesini giyerek arabasına binip saraya gitti. Arkasından kurbanlar kesildi ve fukaraya dağıtıldı. Sonra Gazi Osman Paşa damadı getirdi. Damat gelinin oturduğu kanepenin önüne gelerek gelinden kalkmasını istedi. Yarım saat kalkmayan gelin çevrenin telkinleriyle kalktığı esnada Hamidiye Marşı çalınıyordu. Gelinin bir kolundan gelenek olduğu üzere damat diğer kolundan kızlar ağası tuttu. Bu şekilde gelin odasına geldiler. Artık ziyafet başladı, yemekler yenirken muzıka durmadan çalıyordu. Ve neticede akşama doğru merâsim nihayet buldu.[260]

II. Abdülhamid döneminde icrâ edilen düğün merâsimlerinin her zaman teşrifât üzere ve ihtişamlı olmadığı görülmektedir. Kızı Naile Sultan'ın düğün merâsiminde devletin içinde bulunduğu hal ve maliye durumunun müsait olmaması nedeniyle teferruatlı teşrifât olmadığı ve cihaz takımının da çok zenginleştirilmediği anlaşılmaktadır.[261]

(H. 1306-M. 1888) yılına ait bir belge sultan kızlarının nikâhlarının birer vekil ikişer şahid huzurunda Şeyhülislam Ömer Lütfi Efendi tarafından kıyıldığını, nikâh duasından sonra imam efendiler ına şr-ı şerif okuduğunu göstermektedir.[262] Ayrıca nikâh merâsimlerinde Kur'an-ı Kerim ve bazen de mevlid icrâ edildiği görülmektedir.[263] Döneme ait düğün merâsimlerinde Mabeyn-i Hümâyûn Muzıkası, ince saz takımı ve oyun takımlarının da hazır bulundukları anlaşılmaktadır.[264]

II. Abdülhamid döneminde ekâbir konaklarında icrâ edilen evlilik merâsimleri de dikkate değerdir. Bu evlilik

---

[260] Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, ss. 70-73.
[261] BOA, Y, PAK, AZJ, 46/126.
[262] BOA, Y, PRK, TŞF, 2/59.
[263] BOA, Y, EE, 89/1.
[264] BOA, Y, EE, 89/1.

merâsimlerinin evreleri şöyle izah edilmektedir: Söz kesimi ve nişan takmadan sonra nikâh merâsimi için taraflar arasında bir gün ve saat kararlaştırılır. Taraflar tezkereler yazarak akrabalarını nikâh merâsimine davet ederler. Nikâh akdinin muharrem ve safer ayında yapılmamasına diğer ayların da pazartesi veya perşembe günlerinin tercih edilmesine dikkat edilirdi. Bütün hazırlıklar yapıldıktan sonra gerekli teşrifât ve dualarla nikâh kıyılır ve akabinde güzel sesli kariler aşr-ı şerif okur ve dua edilirdi. Böylece nikâh merâsimi bitmiş olurdu.[265] Tasavvuf erbabının büyüklerinden bazı kimselerin düğün merâsimlerinde mevlid-i şerif okuttuğu da görülmektedir. Aşağıdaki belge sureti buna bir örnek teşkil etmektedir.

> Kasımpaşa'da Ebu'r-Rıza Dergâhı post-nişîni Nureddin Efendi'nin mahdumunun sokakta dolaştırılmak suretiyle önümüzdeki perşembe günü mekteb-i bed'i ve kerimesinin akdi icrâ olunacağı ve gecesi dahi menkıbe-i vilade-i hazreti risâletpenâhi ettirileceğini(…). (20 Zilhicce 1317-21 Nisan 1900)[266]

Düğün günü geldiğinde ise her türlü âdet yerine getirilmeye çalışılırdı. Gelinin evinden çıkarılıp damadın evine getirilmesinin ardından tertip edilen eğlence merâsimlerinde çalgıcıların faslından sonra çengilerin çeşitli oyunlar oynadıkları, çalgıcıların aralıklarla fasıllar geçtikleri ifade edilmektedir.[267]

Dönemin köy düğünlerinde de çeşitli müzikal etkinliklerin düzenlendiği görülmektedir. İnce saz takımının icrâları, Karadeniz raksının ve orta oyununun oynandığı, gırnata, zurna, darbuka, zilli maşa, çiftenara, davul ve kemençe gibi enstrümanların kullanıldığı, türkü, gazel ve şarkı formlarının icrâ edildiği zikredilmektedir.[268]

---

[265] Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri*, ss. 110-113.
[266] BOA, Y, PRK, ZB, 25/22.
[267] Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri*, ss. 132-133.
[268] Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, ss. 344-346.

Sadi Yaver Ataman'ın *Eski Türk Düğünleri* adlı eseri evlilik merâsimi içerisinde yapılan hemen her faaliyet ve müziği hakkında mâlûmât verir niteliktedir. Buna göre geline kına yakılırken, yüz yazısı yapılırken, gelinin kutlanması sırasında, ağlatılması esnasında, gelin baba evinden alınırken, gelin hamamı yapılırken, güveyi donatmasında, erkek evindeki düğünde çeşitli türküler, deyişler ve ilahiler icrâ edilmektedir. Ayrıca düğün eğlenceleri arasında meydanda oynanan oyunlar ve bu oyunlara eşlik eden çeşitli müzikler hakkında da bilgi verilmektedir.[269] Kına gecesi eğlencelerindeki müzikal zenginlik de önemlidir. Bu gecede özel sazende ve hanendelerin yapmış oldukları icrâlar, rakslar, ud eşliğinde mani yakmalar ve söylenen türküler de zengin bir icrâ oluşturmaktadır. Bu noktada "Geline bir sözüm var, güvey girdiğim gece…, indim yârin bahçesine gülleri fincan gibi" mısraları ile başlayan türküler örnek olarak verilebilir.[270]

Genel olarak düğün merâsimlerinin Osmanlı tarihinde surnamelerdeki müzikal özellikleri şöyle anlatılmaktadır: Düğün merâsimleri esnasında müzik eşliğinde gösteriler yapılır, şarkılar söylenir, çalgılar çalınırdı. Hanendeler daire çalarak padişahı, seyircileri ve şahzadeleri eğlendirirlerdi. Bununla ilgili Nabi, "Bir nice dâ'ire-zen hânende/Bir nice nağme-nüma sâzende", Rifat ise "Hanende geçüp makâm tutdı/Sahrâları hep ta'am tutdı" mısralarını kaleme almışlardır. Sürnamelerde geçen müzik terimleri de dikkate değerdir. Perde, usûl, taksim, sema, peşrev, alafranga, marş, şarkı, gazel, semâi, kâr, bem ve zir gibi terimlerin kullanılması bize merâsimlerdeki müzik formları ve enstrümanlar konusunda bilgi vermekte-

[269] Sadi Yaver Ataman, *Eski Türk Düğünleri ve Evlenme Rit'leri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, ss. 32-83. Ayrıca bkz. Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, ss. 3-20.

[270] Fehim, Talû, *Dünden Hatıralar*, s. 14.

dir. Surnamelerde dügâh, aşiran, acem, şehnaz, kürdi, mahur, hicaz, nişabur, neva, saba, muhayyer, şevkutarab, ırak, rast, ısfahan, çargâh, buselik, uşşak, canfeza ve pençgâh gibi makam isimleri de zikredilmektedir. Merâsimlerde tanbur, keman, tabl, nakkâre, kûs, surnây, çârpâre, ney, def, musikar, daire, nefir, klarnet, lavta, kemençe, muzıka, kudüm, şeşta, çeng, ud, rebab, santur ve kanun gibi enstrümanların kullanıldığı da belirtilmektedir.[271] Bu düğünlerde mûsikîye bağlı olarak icrâ edilen çeşitli oyunlar ve gösteriler de şöyledir: çengiler, köçekçeler, orta oyunu, karagöz, curcuna oyunu, tulumbacılar, çeşme oyunu ve tavşanlar.[272] Düğün merâsimlerini zenginleştiren bir başka unsur da mehter müziğidir. Osmanlı askeri müziğini oluşturan mehterin savaşlarda düşmana korku salmak ve askere cesaret vermek gibi önemli bir işlevi vardır. Bunun yanında padişah cülüslarında, kılıç alaylarında, serhadlerden zafer haberleri alındığında, arife divanlarında ve düğünlerde de mehter icrâ edildiği zikredilmektedir.[273]

II. Abdülhamid döneminin düğün merâsimlerinin müzikal özellikleri kısaca şöyledir: Sarayda yapılan düğün merâsimlerinin nikâh kıyma bölümünde Kur'an-ı Kerim ve mevlid formunun icrâ edilmiş, diğer zamanlarda ise Mabeyn-i Hümâyûn Muzıkası'nın, ince saz takımının icrâları olmuştur. Muzıka takımı, Hamidiye Marşı'nı icrâ etmiş, oyun takımları çeşitli oyunlar oynamıştır. Tekkelerde yapılan düğün merâsimlerinde Kur'an-ı Kerim ve mevlid icrâsı olmuştur. Halk arasındaki düğünlerde ise gırnata, zurna, darbuka, zilli maşa, çiftenara, davul ve kemençe gibi enstrümanlar kullanılmış, şarkı, türkü, gazel, deyiş ve ilahi gibi müzikal formlar

---

271 Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*, C. I, ss. 283-285.
272 Arslan, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*, C. I, ss. 288-290.
273 İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2008, s. 61.

kullanılmıştır. Ayrıca ince saz takımının da çeşitli icrâlar yaptığı görülmektedir.

3.2.3. Cuma Selamlığı Merâsimleri'nde Mûsikî

Cuma namazı münasebetiyle padişahlar için yapılan merâsime "Cuma Selamlığı", "Cuma Alayı" veya "Cuma Resm-i Âlisi" denir.[274] Osmanlı padişahları halifelik unvanını da üzerlerinde taşıdıkları için cuma namazının hem dînî boyutuna hem de devlet yönetimindeki toplumsal fonksiyonuna göre hareket etmekte idiler. Cuma Selamlığı Alayları'nın ilk İslam devletleri ile başladığı, Osmanlı'da ise ilk yüzyıllardan itibaren yapılmaya başlandığı belirtilmektedir.[275] Padişahların sefer halinde iken bile karargâhlarının müsait olması halinde Cuma Selamlıkları'nın icrâ edildiği belirtilmektedir.[276] Cuma namazlarının halifeliğin Osmanlı'ya geçmiş olduğu Yavuz Sultan Selim döneminde resmiyet kazanması ile selamlık merâsimlerinin de bu dönemde bir âdet halini aldığı zikredilmektedir.[277] Bunun yanısıra Cuma Selamlıkları'nın XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir devlet merâsimi olarak algılanmaya başlandığı da ifade edilmektedir.[278] Ayrıca XIX. yüzyıla kadar Cuma Selamlık Merâsimleri'nden önce sarık alayı düzenlendiği ve bu yüzyıldan sonra bu âdetin terkedildiği kaynaklarda ifade edilmektedir.[279]

Cuma Selamlık Merâsimleri ilk dönemlerde genellikle Sul-

---

[274] Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 304.

[275] Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, ss. 123-124.

[276] Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, s. 159

[277] Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, s. 159.

[278] Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, s. 123.

[279] Sakaoğlu, "Cuma Selamlığı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. I, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul 1993, s. 443.

tanahmed Camii'nde icrâ edilmiştir.[280] II. Abdülhamid döneminde ise önce Dolmabahçe, Sinanpaşa Camileri'nde daha sonra da Hamidiye Camisi'nde yapılmıştır.[281] II. Abdülhamid'in selamlık merâsimleri için Nişantaşındaki Teşvikiye Camii ve Beşiktaş'taki Şâzeli Dergâhı yanındaki Ertuğrul Camisi'ne de gittiği söylenmektedir.[282] Said Paşa'nın hatıralarında ise II. Abdülhamid'in Cuma Selamlıkları'nı çok çeşitli camilerde icrâ ettiği görülmektedir. Örneğin (12 Şaban 1293-2 Eylül 1876) tarihinde Eyüp Sultan'da, (19 Şaban 1293-9 Eylül 1876) tarihinde Valide Sultan Camii Şerifi'nde, (26 Şaban 1293-16 Eylül 1876)'da Fındıklı Camisi'nde, (11 Ramazan 1293-30 Eylül 1876)'da Ayasofya Camisi'nde, (18 Ramazan 1293-7 Ekim 1876)'da Tophane'de Sultan Mahmud Camisi'nde Cuma Selamlıkları icrâ edilmiştir.[283]

Cuma Selamlık Merâsimleri teşrifât kuralları çerçevesinde icrâ edilegelmiştir. Teşrifâta dair kurallarla ilgili şu bilgilere yer verilmektedir: Cuma Selamlık Merâsimleri'nin icrâsından önce selamlıkta kimlerin bulunacağına dair isimler belirlendikten sonra padişaha arz edilir ve bu isimlerin resmiyet kazanmasından sonra merâsimlere iştirak gerçekleşir.[284] Hazırlanan cetvellerde merâsime katılacakların rütbeleri, bulundukları memuriyetleri, sınıfları, isimleri ve hakkında yapılan mülahazalar yazılı olarak bulunur.[285] Cuma Selamlıkları'nda cuma günleri saray kapısından camiye kadar çeşitli nizamlarda yeniçeri askeri ve diğerleri selam durur, merâsime katıla-

[280] Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, s. 160.
[281] Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, s. 439.
[282] Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, s. 130.
[283] Said Paşa, *II. Abdülhamid'in İlk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hatıratı*, ss. 77-91.
[284] BOA, Y, PRK, ASK, 199/61.
[285] BOA, Y, PRK, ASK, 217/36.

cak olan devlet ricâli de padişahın atının etrafında oldukları halde yürürler. Teşrifât kaidesi dışında bir davranış sergilenmez, geçiş sırasında padişah askere selam verir, askerde padişaha saygı ile selam verir.[286] Padişah camiye geldiğinde şeyhülislam, evkaf nâzırı ve ferâşet-i şerife vekili tarafından karşılanır.[287] Selamlık Resm-i Âlisi'nin son zamanlarda çok ciddi tedbirler alınarak icrâ edildiği bilinmektedir. Bu noktada II. Abdülhamid döneminde Cuma Selamlıkları'nda alınacak tedbirleri izah eden bahisler kaleme alınmıştır.[288] Mabeyn-i Hümâyûn başkâtibi Tahsin Paşa, bu konudaki sorumluluğunu şu satırlarla ifade etmektedir: "İnzibat ve teşrifât tertibatının tam olduğunu zat-ı şahâneye arzetmek vazifesi bana mevdû idi. Bu arizamı almadan hünkâr arabaya binmezdi.[289] Selamlık Merâsimi'ne katılacak olan zabit ve askerlerin isimleri ilgili dairelere bildirilip gerekli kontroller yapıldıktan sonra Teşrif-i Hümâyûn Müdürü'nün padişaha durumu arz ettiği zikredilmektedir.[290] Alınan tedbirler çerçevesinde değerlendirilebilecek olan Cuma Selamlık Merâsimleri'nde şehzadelerin ve oğullarının alaya çıkmaları bir zorunluluktu. Burhaneddin Efendi ile Şehzade İbrahim Tevfik Efendi Bahriye Alayı'nın önünde, Mehmed Selim Efendi (1871-1938) İkinci Fırka'nın önünde, Abdülkadir Efendi, Ertuğrul Süvari Alayı'nın önünde (1877-1944), Ahmed Efendi, Mızraklı Süvari Alayı'nın önünde (1901-1943), Abdurrahim Efendi, Topçu Alayı'nın önünde (1894-1952), Cemâleddin (1891-1947) ve Abdulhalim

[286] Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, ss. 159-160. Ayrıca Cuma Selamlık Merâsimleri'ne dair arşiv belgelerinden örnek görsel ve fotoğraflar için ekler kısmında yer alan Şekil 30-31-32'ye bakınız.

[287] Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 176.

[288] BOA, Y, PRK, ZB, 26/97.

[289] Tahsin Paşa, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, s. 176.

[290] Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, ss. 135-136.

Efendiler'in (1894-1947) Maiyet Bölüğü'nün önünde selam durdukları belirtilmektedir.[291]

II. Abdülhamid döneminde selamlıkların çok etkin bir güç gösterisi ve geçit merâsimi haline geldiği zikredilmektedir.[292] Bu dönemde Cuma Selamlıkları'nda padişahın camiye atla gidişi son bulmuş ve araba ile gitmeye başlanmıştır.[293] Ayrıca bu dönemde "selamlık" adı ile birçok resmî merâsimin -bayram, cuma- yapılmasına rağmen II. Abdülhamid döneminde selamlık resmî âlisinden sadece Cuma Selamlığı anlaşılmaya başlanmıştır.[294]

II. Abdülhamid döneminin selamlık merâsimlerini anlatan birçok kaynak mevcuttur. Osman Nuri'nin "*Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*" adlı eserinde anlatılan merâsim ana hatlarıyla şöyledir:

> Devlet ricâlinden teşrifât kuralları gereğine uygun olarak yapılan dizilimden sonra bir boru sesi, ezanın okunmaya başlaması ve Hamidiye Marşı'nın çalınmaya başlanması ile asker selam durur vaziyette hünkâr arabası çıkar. En önde gidiş müdürü, arkasında iki atlı yaver ve sonra hünkârın yarı açık faytonu gider. Hünkâr, arabasından herkese selam verir. Saltanat arabası camiye geldiğinde hünkâr arabadan iner ve orada hazır bulunanları selamlar, sonra da camiye girerdi. Namazın edasından sonra eğer hünkârın emri olursa geçit remi yapılır, yoksa da asker kışlasına döner, padişah hafif bir arabaya biner ve dizginlerini kendisi alarak saraya dönerdi. Camiden dönüş selamlık resminden sayılmazdı.[295]

II. Abdülhamid döneminde Cuma Selamlık Merâsimleri'nde

---

[291] Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 64.
[292] Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, s. 127.
[293] Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, s. 304.
[294] Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, s. 125.
[295] Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, ss. 438-442.

özellikle askeri müziğin önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Cuma Selamlık Merâsimi'nin yapılacağı vakit padişahın saraydan çıkmasıyla beraber Hamidiye Marşı'nın çalındığı[296] başka bir rivayette ise Hamidiye Marşı'nın merâsimlerde seksen kişilik bando tarafından icrâ edildiği ifade edilmektedir.[297]

Cuma selamlıklarında Mozart ve Rossini'nin operalarından parçaların Muzıka-i Hümâyûn tarafından icrâ edildiği hatta bazen Marseillaise bile çalındığı belirtilmektedir. Muzıka-i Hümâyûn, ayrıca Cuma Selamlığı'na padişahın gelişini halka haber veren melodiyi de icrâ ederdi.[298]

Cuma Selamlık Merâsimi'nde çeşitli istikametlerden askeri taburların geldiği, gelen taburlar arasında boru ve bando çalındığı hatta bazen halk türküleri çalındığı da zikredilmektedir.[299] Cuma namazının bitiminden sonra da bandonun icrâ ettiği müzik eşliğinde padişahın saraya döndüğü belirtilmektedir.[300] Ayrıca Burhaneddin Efendi tarafından bestelenen marşın II. Abdülhamid tarafından bastırılarak Bahriye Muzıkası'na verdirildiği ve muzıka takımının da bu marşı çaldığı ifade edilmektedir.[301]

Kaynaklarda Osmanlı döneminde cuma namazlarından önce icrâ edilen bir uygulamadan daha bahsedilmektedir. Bu da cuma namazı edasından önce ta'rif okunmasıdır. Güzel sesleri ile Kur'an-ı Kerim okuyan devirhanların akabinde ta'rifhan[302] denilen kişinin ayağa kalkarak Peygamber Efendi-

---

296 Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, s. 440.

297 Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, s. 138.

298 Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, s. 127.

299 Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, s. 130.

300 Karateke, *Padişahım Çok Yaşa Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merâsimler*, s. 139.

301 Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s. 65.

302 Ta'rif, bir şeyi alametleriyle etraflıca anlatmak demektir. Ta'rifhan, cami ve tekkelerde namazdan evvel Peygamber efendimizle büyüklerin vasıflarına dair cemaate yüksek sesle izahta bulunan kişidir. Kelime olarak ta'rif okuyan kişiye tarifhan denmektedir. Bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s.

mize salâtüselam getirdiği, cami yapanlara, yaptıranlara dua ettiği ve ardından na'than'nın da belirli makamlarda na't okuduğu zikredilmektedir.[303]

Cuma Selamlık Merâsimleri yabancı yazarların hatıratlarında da çeşitli şekillerde resmedilmektedir. Dorina Lady Neave'in şahid olduğu bir Cuma Selamlığı'na dair izlenimleri şöyle aktarılmaktadır:

> Sultanın arabası yaklaşırken dikkat kesildik ve Hamidiye Marşı'nın ilham veren nağmeleri eşliğinde bu harika sahnenin kahramanının birliklerin önünden yavaşça geçişini izledik. Bundan daha muhteşem bir manzara olamazdı. Askeri bandonun çaldığı hafif Londra operaları eşliğinde süvariler muhteşem Arap atlarının üzerinde ilerlerken, şık üniformalarıyla mızraklı süvari erleri parlak renkli flamalarını dalgalandırarak oturduğumuz yerin hemen altındaki yerlerini alıyorlardı.[304]

Burada Hamidiye Marşı'nın yanı sıra Londra Operaları'nın da icrâ edildiği görülmektedir. 1826 yılında kaldırılan Mehterhane'nin yerine kurulan Muzıka-i Hümâyûn sonrasında merâsimlerin bir kısmında Batı Müziği icrâ edilmeye başlandığı bilinmektedir. Burada da dinî ve resmî bir merâsimin icrâsında Batı Müziği'nin icrâsı söz konusudur.

Selamlık Resm-i Âlisi adı ile dönemin gazeteleri tarafından anlatılan Cuma Selamlık Merâsimleri'nde "Padişahım çok yaşa" duasının da okunduğu zikredilmektedir.[305] Muâyede merâsimlerindeki alkış çeşidini hatırlatması bakımından dikkate değer bir uygulama olarak görülmektedir. Ancak bura-

---

401.

[303] Ergun, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, ss. 468-469.

[304] Alimdar, *Osmanlı'da Batı Müziği*, s. 42.

[305] *Tercümânı Hakikat*, "Selamlık Resm-i Âlisi", (21 Zilkâde 1308-28 Haziran 1891), s. 1.

da müzikal bir unsurun olup olmadığı konusunda bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Cuma namazının edası tarihten günümüze Müslümanlar tarafından bayram havasında ve mûsikî tadında eda edilmiştir. Dolayısıyla Müslümanlar cuma namazının ilanını, edasını, hutbesini, gülbankını, ta'rif'ini ve duasını mûsikî ile zenginleştirme yoluna gitmişlerdir. Cuma namazının ilanı için özel salâlar okunmuş, edası için de iç ezan ve dış ezan mûsikî eşliğinde icrâ edilmiş ve hutbeler yer yer melodik terennümlerle ifade edilmiştir.[306] Dolayısıyla cuma namazının edasının halk nezdinde de müzikal bir karşılığı oluşmuş ve bu gelenek günümüze kadar gelmiştir.

II. Abdülhamid döneminin Cuma Selamlık Merâsimleri'nde Türk Müziği ve Batı Müziği formlarının ortak kullanıldığı görülmektedir. Bu merâsimlerde özellikle Muzıka-ı Hümâyûn Bando takımının icrâları öne çıkmıştır. Bu icrâlarda Hamidiye Marşı, Burhaneddin Efendi'nin bestelediği marş, Operalar ve çeşitli halk türküleri repertuara dâhil edilmiştir. Dînî mûsikîmizin salât, na't ve ezan formlarının icrâsı da merâsimin bir parçası olmuştur. Ayrıca cuma namazı öncesinde cami içerisinde icrâ edilen ta'rif formu da merâsime ait bir uygulama olmuştur.

3.2.4. Velâdet-i Hümâyûn Merâsimleri'nde Mûsikî

Osmanlı döneminde merâsimle icrâ edilen törenlerden birisi de doğum merâsimleridir. Bu merâsimlerin en önemlisinin padişahlar, şehzadeler için düzenlenen törenler olduğu söylenebilir. "Velâdet-i Hümâyûn" olarak bilinen bu merâsimlerin çeşitli törenlerle icrâ edildiği kaynaklarda ifade edilmektedir.[307]

---

[306] Hatip Zakiri Hasan Efendi (ö. 1623) tarafından beyati makamında bestelenen Cuma Salâsı bu konudaki en önemli örnektir.

[307] Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 587.

Bunun yanında doğumun yedinci gününde yapılan kına gecesi ve beşik alayı gibi faaliyetler de bu merâsimlerin birer parçasıdır.

Sarayda bir çocuk dünyaya geldiği vakit yapılan faaliyetler şöyle ifade edilmektedir: İlk olarak durum Silahtarağası'na bildirilir ve Silahtarağa doğumu resmen ilan ederdi. Daha sonra da padişah tarafından Babıali'ye bildirilirdi. Kurbanlar kesilir, toplar atılır, sokaklar süslenir, eğlenceler düzenlenir, sazlar çalınır ve hokkabazlar oynatılırdı. Örneğin III. Mustafa'nın kızının doğumu dolayısıyla yapılan şenlikler, eğlenceler ve fasıllar pek ihtişamlı olmuştur.[308] Osmanlı dönemi boyunca bunun örneklerini çokça görmek mümkündür.

Sarayda geleneksel bir doğum merâsimi icrâsı şöyledir: Sarayda erkek veya kız çocuğu dünyaya geldiğinde kadınefendi merâsimle odasına yerleştirilir ve ilgili kişiler tarafından sadrazam ve vükelânın ileri gelenlerinin eşlerine tezkereler gönderilir ve kadınefendiyi tebrik için davet edilirlerdi. Gelen misafirler tebriklerini yaptıktan sonra merâsim odasındaki yerlerini alırlardı. Daha sonra odanın bir köşesinde cariyelerden oluşan bir saz takımı konser verirdi. Bu arada sarayın selamlık dairesinde de şenlikler yapılırdı. Bu şenliklerde farklı kesimlerden insanlar olur ve türküler söylerlerdi. Bu eğlenceler altı gün sürerdi. Altıncı günde devlet ricâlinden oluşturulan bir heyet bir beşik yaptırarak kadınefendiye takdim ederlerdi. Çocuk bu beşiğe yatırıldıktan sonra ince saz takımı mûsikî fasılları geçerler, çeşitli oyunlar oynanır ve şenlikler düzenlenirdi.[309]

---

[308] Seydi Bey, *Taşrifat ve Teşkilatımız*, ss. 39-40. Ayrıca velâdet-i hûmayûn merâsimlerine dair arşiv belgelerinden örnek görseller için ekler kısmında yer alan Şekil 33-34'e bakınız.

[309] Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, ss. 53-55.

Ayrıca top atılması ve mehterlerin çalınması da bu faaliyetler arasında zikredilmektedir.[310]

II. Abdülhamid döneminde bu merâsimlerin icrâ edilmeye devam ettiği görülmektedir. Ayşe Osmanoğlu sarayda kendi doğum merâsimini şöyle anlatmaktadır:

> Dünyaya geldiğim gün babam çok sevinmiş ve doğum müjdesine ve annemin doktoruna çeşitli hediyeler ihsan etmişti. Doğumumun ikinci gününde annemin odasına seccadesini serip kulağıma Ezan-ı Muhammedi'yi okumuş ve üç defa adımı tekrar etmişti. Daha sonra altın yaldızlı beşiğim mabeyn hademeleri tarafından getirilmiş ve doğumumun yedinci günü de kına gecesinde saray kadınlarından tertip edilmiş olan bir ince saz takımı çalmış ve misafirlere şeker, şerbet ikram edilmişti.[311]

Doğum merâsimlerinin halk arasında da zengin bir içerikle icrâ edildiği bilinmektedir. Halk arasındaki bu uygulamaların icrâsı da şöyle anlatılmaktadır:

> Çocuk dünyaya geldiğinde annesi tarafından süt verilmeden önce ebe hanım Mushaf-ı Şerif'i açar, parmağını sayfasına değdirip çocuğun ağzına sürer ve kulağına üç kez ezan okurdu. Çocuğun doğumundan üç gün sonra babası veya dedesi çocuğu besmele ile dizinin üstüne koyar, Allah'a şükreder ve Peygamber Efendimiz'e salât-ı selâm okur sonra sağ kulağına ezan okur ve çocuğun ismini üç kez tekrar eder ve üç kez de Kelime-i Şehâdet telkin ederdi. Lohusanın yatağı yedinci günü kaldırılacağı vakit kına gecesi tertip edilirdi Bu gecede davetliler arasında saz bilen varsa sazlar çalınır, türküler, şarkılar söylenirdi. Ertesi akşamı ise "Beşik alayı" denilen merâsim tertip edilirdi. İtina ile süslenen beşik bütün hazırlıklardan sonra gelen misafirlerin huzurunda çengilerin def çalışlarının eşliğinde

[310] Hızır İlyas, *Letâif-i Enderun*, s. 187.
[311] Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, ss. 113-114.

> sofanın ortasına getirilirdi. Bir müddet daha defler çalınır ve sonra susarlardı. Sonra bir manzume okunur ve tekrar defler eşliğinde münasip türküler söylenerek beşik lohusa odasına götürülürdü. Sonra tebrikler yapılır ve beşik alayı merâsimi bitirilirdi. Artık bundan sonra çengilerin oyunu başlardı. Lohusanın kırkıncı günü geldiğinde "Lohusa hamamı" düzenlenirdi. Lohusa, hamama geldiğinde ellerinde deflerle onu karşılayanlar olurdu. Lohusanın hamam işleri bitince çocuğun bulunduğu yere gelinir ve burada defler çalınarak türküler ve maniler okunurdu.[312]

II. Abdülhamid dönemi doğum merâsimlerinde yeni doğan çocukların kulağına ezan okunmuştur. Sarayda doğum merâsimlerinde ince saz takımı çeşitli icrâlar gerçekleştirmiştir. Halk arasında da def ve saz gibi enstrümanlar çalınmış şarkı ve türkü gibi müzikal formlar icrâ edilmiştir.

Doğum merâsimlerinin bir parçası olarak telakki edilebilecek olan ninnilerin insanlık tarihi kadar eski olduğu ileri sürülebilir. Çocuk ninnileri müzikal özellikleri ve yeni doğan çocuklar üzerindeki rahatlatıcı ve sakinleştirici etkisi ile dikkate değerdir. Annelerin sanat kaygısı gütmeden içlerinden gelen duyguları olduğu gibi aktardıkları formlar olan ninniler, aynı zamanda kadınların şiirle olan ünsiyetlerinin bir ifadesi olarak değerlendirilmektedir.[313] Ninniler iki-üç aylıktan üç-dört yaşlarına gelinceye dek annelerin çocuklarını daha çabuk uyutmak için ayaklarında veya beşikte sallarken özel bir beste ile söylediği ve annenin halet-i ruhiyesini yansıtan, genellikle mani türünde bir dörtlükten oluşan türküler olarak tanımlanmaktadır.[314]

Doğum merâsimlerinin içerisinde bir de padişahların do-

---

[312] Aziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri*, ss. 11-25.
[313] Aziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri*, s. 31.
[314] Amil Çelebioğlu, *Türk Ninniler Hazinesi,* Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995, s. 9.

ğum yıldönümleri için gerçekleştirilen merâsimleri zikretmek mümkündür. Bu uygulamanın II. Abdülhamid döneminde de devam ettiği görülmektedir.[315] II. Abdülhamid'in doğum yıldönümü nedeniyle icrâ edilen merâsimlerde top atılması,[316] şehrâyin icrâsı (tören içerisinde müzikal faaliyetlerin icrâsı),[317] tenvirat ve tezyinat,[318] fener alaylarının düzenlenmesi[319] gibi faaliyetlerin gerçekleştirildiği kaynaklarda ifade edilmektedir.[320] Bu faaliyetler arasında II. Abdülhamid'e doğum yıldönümü vesilesiyle yapılan kaside taktiminin olduğu da görülmektedir.[321]

Velâdet-i Hümâyûn Merâsimleri'nin müzikal açıdan zengin bir yapıda olduğu söylenebilir. Dînî mûsikî formlarımızdan ezan ve Kur'an-ı Kerim tilavetinden askeri müziğimiz mehtere, Halk Müziği formlarımız olan türkülerden Klâsik Müziğimizin şarkı fomuna varıncaya dek geniş bir yelpazede eserlerin icrâ edildiği görülmektedir.

3.2.5. Surre Alayı ve Hac Merâsimleri'nde Mûsikî

Surre, kelime itibariyle "para kesesi", "para çıkını" gibi anlamlara gelmektedir.[322] Terim olarak "Hac münasebetiyle Haremeyn'e gönderilen para ve hediyeler" hakkında kullanılır bir tabirdir.[323] Padişah ukdesinde gerçekleştirilmesinden ötürü Surre-i Hümâyûn olarak da isimlendirilmiştir. Surre Alayı Merâsimi, "Osmanlı döneminde her yıl ramazan ayından önce Mekke ve Medine'ye gönderilen para ve armağanların,

---

315 BOA, Y, A, HUS, 65/15.
316 BOA, İ, DH, 1302/34.
317 BOA, BEO, 1751/131301.
318 BOA, DH, MKT, 1714/137.
319 BOA, Y, PRK, SGE, 9/9.
320 BOA, BEO, 2685/201354.
321 BOA, Y, PRK, TKM, 24/34.
322 Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 1126.
323 Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 284.

saraydan çıkarılıp padişahın önünde düzenlenen bir törenden sonra uğurlanması" olarak tanımlanmaktadır.[324]

Osmanlı döneminde Haremeyn'e ilk defa ne zaman surre gönderildiği konusunda kaynaklarda ihtilaf vardır. Surre'nin ilk defa Çelebi Sultan Mehmed (1403-1421) zamanında gönderildiği[325] bilgisinin yanında Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanında gönderildiği kanaati de söz konusudur.[326] Ancak surre gönderilme âdetinin resmiyet kazanmasının Yavuz Sultan Selim (1512-1520) zamanında gerçekleştiği zikredilmektedir.[327] II. Abdülhamid döneminde de devam eden surre gönderme âdetinin son Osmanlı Hükümdarı olan VI. Mehmed-Vahdettin (1918-1922) dönemine kadar devam ettiği ifade edilmektedir.[328]

Surre'nin gönderildiği zamanın ve mekânın tarihi süreç içerisinde değişiklik gösterdiği görülmektedir. Surre'nin recep ayının on ikinci günü gönderilmesinin bir gelenek olduğu zikredilmektedir.[329] Hızır İlyas'ın *Letâif-i Enderun* adlı eserinde "Taraf-ı saltanattan Haremeyn'i Muhteremeyn ahalisine beher sal irsal olunan Surre-i Hümâyûn receb-i şerifin on ikinci günü çıkmak kanun olmağla ..." ifadelerinden bu tarihin resmiyet kesbetmiş olduğu anlaşılmaktadır.[330] 1864 yılına kadar kara yoluyla gönderilen surrenin bu yıldan sonra deniz yoluyla ve yolun kısalmasından dolayı da Şaban ayının ortalarında gönderilmeye başlandığı kaynaklarda ifade edilmektedir.[331] 31 Ağustos 1908 tarihinde Hicaz demir yolunun yapılmasıy-

---

[324] Sakaoğlu, "Surre Alayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VII, s. 80.
[325] Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, s. 153.
[326] Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hûmâyûn ve Surre Alayları,* Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, ss. 10-11.
[327] Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, s. 153
[328] Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hûmâyûn ve Surre Alayları*, s. 87.
[329] Es'ad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler Teşrifât-ı Kadime,* Yavuz Ercan (sad.), Kervan Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1979, s. 33.
[330] İlyas, *Letâif-i Enderun*, s. 184.
[331] Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hûmâyûn ve Surre Alayları*, s. 87.

la birlikte surrenin trenle gönderildiği de bilinmektedir.[332] II. Abdülhamid döneminde surrenin şaban ayının ortalarında gönderildiği belgelerle sabittir.

> (…) Surre-i Hümâyûn-u mulûkanenin geçen sene olduğu gibi şaban-ı şerifin on beşinci çarşamba günü vakt-i zuhûrda ihracı(…). (13 Şaban 1324-2 Ekim 1906)[333]

II. Abdülhamid'in son dönemlerine ait olan bu belge bize surrenin süslenmesi, şaban ayının on beşinde gönderilmesi, Beşiktaş Vapur İskelesi'nden hareket ettirilmesine dair bilgi vermektedir.

Surre Alayı Merâsimleri'nin icrâ edildiği mekânlar yer yer değişiklik göstermiştir. Merâsimlerin yazları Dolmabahçe Sarayı'nda, kışları ise Topkapı Sarayı'nda yapıldığı belirtilmektedir.[334] II. Abdülhamid döneminde ise merâsimlerin Yıldız Sarayı'nda icrâ edildiğini gösteren birçok belge mevcuttur.[335]

Surre Alayı Merâsimleri'nin tarihi süreçte teşrifât kaideleri çerçevesinde icrâ edildiği Mehmed Esat Efendi'nin "*Teşrifât-ı Kadime*" adlı eserinde detayları ile izah edilmektedir[336] Bu teşrifât anlayışının II. Abdülhamid döneminde de devam ettiği belgelerden anlaşılmaktadır. Aşağıdaki belge bunu örneklendirmektedir.

> Surre-i Hümâyûn âlây-ı vâlâsının suret-i icrâsı hakkında şeref-sâdır olan irade-i seniyye-i cenâb-ı hilafet-penâhi üzerine Teşrifât-ı Divan-ı Hümâyûnu'nun emsâli vecihle bazı zevâta yazılan tezâkirin Teşrifât-ı Divan-ı Hümâyûn-u Nezaret-i Celilesi'nden musaddak suretleri ile tertip pusu-

---

[332] Ayyıldız, *II. Abdülhamid Dönemi Saray Merâsimleri*, ss. 108-109.
[333] BOA, BEO, 2195/1645.
[334] Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hûmâyûn ve Surre Alayları*, s. 105.
[335] BOA, Y, A, HUS, 270/88.
[336] Es'ad Efendi, *Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifâtı Kadimesi Osmanlı İmparatorluğunda Teşrifât*, s. 56.

lası bi-irâde-i seniyye-i hazreti cihan-bâni ittihâz olunan usûlu tevdian arz ve taktim kılındı efendim. (12 Şaban 1323-12 Ekim 1905)[337]

Surre Alayı Merâsimi'nin geleneksel bir icrâ örneği şöyle izah edilebilir:

> Resmî elbiseleriyle merâsimin yapılacağı gün saraya gelen davetliler padişahın kubbealtına gelişini ve merâsimin başlamasını beklerlerdi. Kubbealtında padişah bazı kimselere ihsanlarda bulunur ve hil'at giydirirdi. Önceden düzenlenmiş olan surre keseleri ile padişahın Mekke Şerifi'ne yazmış olduğu mektup gene padişahın önünde mühürlenir ve Surre Emini'ne verilirdi. Bu esnada Kur'an-ı Kerim okunurdu. Aynı zamanda yuları kızlar ağası tarafından tutulan deve, yükleri yüklemek için getirilir ve padişahın önünden geçirilirdi. Bu esna da müezzinler tekbirler getirir ve surreler deveye yüklenirdi. Padişahın Mekke Şerifi'ne yazdığı mektubu ve hediyelerini taşıyan deve en önden giderdi. Buna "mahmil devesi" denirdi. Mahmil devesine birçok süvari ve deve refakat ederdi. Bu surre alayı belirli güzergâhlardan geçerek Kireç İskelesi'ne oradan da çektiriciler vasıtasıyla Üsküdar'a götürülürdü. Surre alayının gidişinden sonra padişah haremine, diğer refakatçiler de kendi yerlerine dönerdi.[338]

II. Abdülhamid dönemine şahitlik etmiş olan Ercüment Ekrem Talu *Dünden Hatıralar* adlı eserinde Surre Alayı Merâsimleri'ni şöyle anlatmaktadır:

> Surre-i Hümâyûn şaban ayının on altısında kaldırılırdı. Devletin önemli kademelerinin herhangi birinde emektar olanlardan seçilmiş bulunan ve Mahmil-i Şerif'in Hicaz'a kadar gitmesine refakat edecek olan "Surre Emini" evkaf nâzırı ile beraber resmî üniformalarını giyinmiş olarak

[337] BOA, Y, A, HUS, 494/32.
[338] Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, ss. 153-154.

merâsimin yapılacağı gün mabeyne gelirler ve huzura çıkarlardı. Harameyndeki devlet ricâline gönderilecek hediyeler Evkaf Nâzırlığı'nın tedarik ettiği deveye yüklenirdi. Haremden saray bahçesine çıkarmak kızlarağasının vazifesiydi. Sarayın bahçesinde dolandırılmak suretiyle yapılacak merâsimi izlemek için padişah da pencereye çıkardı. Kızlarağasının deveyi üç kez saray bahçesinde dolandırması bir anane idi. Deve saray bahçesinde dolandırılırken kurbanlar kesilir, buhurdanlar yakılır ve tekbirler getirilirdi. Dolmabahçe veya Yıldız Sarayları'nın bahçelerinde icrâ edilen bu merâsim bitince alay yola koyulurdu. Alayın en önünde büyük üniformalı teşrifâtçı, onun arkasında kaftancıbaşı,[339] kâhya, Surre Emini ve Mahmil-i Hümâyûn, hediyeleri taşıyan develer ve akkam, alayın iki tarafında piyade askeri ve alayı çevreleyen polisler olmak üzere devam edilirdi. Mahmil'in Kabataş'a gelmesiyle beraber iskelede hazır bulunan araba vapuruna ilerlenirken toplar atılır ve surre uğurlanırdı. Üsküdar'da alay tekrar teşekkül ettirilir, Üsküdar mutasarrıfı, evkaf memuru ve liva memurunun refakatiyle çarşıdan geçilerek Doğancılar Meydanı'na ve oradan da mutasarrıflık dairesine (Paşakapısı) gidilirdi. Mutasarrıflık dairesinde Mahmil'in makbuz karşılığında teslim alınmasıyla merâsim sona ererdi.[340]

II. Abdülhamid ve sonraki dönemde icrâ edilen Surre Alayı Merâsimleri'nin fotoğrafını Halit Ziya Uşaklıgil'in "*Saray ve Ötesi*" adlı eserinde görmek mümkündür.

Epeyce bir zaman evvelinden başlayarak, Evkaf Nezareti, türlü müracaatlar, tavsiyeler, teşebbüsler arasında bir Surre Emini intihab ederdi. Bu vazifeye tayin edilen zâtın elbette birçok menfaatleri olurdu. Emin tayin edildikten sonra gönderilecek para, altın ve gümüş paralar şeklinde gayet

[339] Surre Emini maiyetindeki memurlardan biridir. Görevi hil'at giydirmektir. Detaylı bilgi için bkz. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 134.
[340] Fehim ve Talu, *Dünden Hatıralar*, s. 40.

> sağlam torbalara yerleştirilir, bağlanır, mühürlenir ve bu kıymetli hamule bir deveye yüklenirdi. Asıl merâsimin kahramanı bu deve idi. Bittabi o en yakışıklı, en gösterişli olanlardan seçilir ve ne kadar mümkünse o kadar donatılır, süslenirdi. Öyle ki lüzumundan fazla takıştırmış hadden aşırı süslü püslü kadınlar için "surre devesi" demek halk lisanında tesadüf olunan bir tabir idi.

Bu satırlardan sonra merâsimle ilgili bilgiler vermeye devam eden Uşaklıgil, Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan merâsimlerde süslenmiş deve etrafındaki memurların çanlarını çala çala sarayın bahçesinde dolandıklarını zikretmektedir.[341]

Surre Alayı Merâsimi ile gönderilen heyetin surre emanetini Harameyn'de ilgililere teslim edip ve hac farizasını da yerine getirdikten sonra Üsküdar'a döndüğü ifade edilmektedir.[342] Bu heyetin geri döndüğünde de bir tören icrâ edildiği zikredilmektedir. Ancak bu tören geniş çaplı bir merâsim şeklinden ziyâde daha sıradan bir görünümdedir.

Saray tarafından organize edilen Surre Alayı Merâsimleri'nin müzikal uygulamalarına bakıldığında bazı dînî mûsikî formlarının icrâ edildiği görülmektedir. Darü's-saâde ağasının hil'at giymek üzere padişahın yanına giderken selatin şeyhleri ve imamların Kur'an-ı Kerim okudukları, müezzinlerin ise mevlidin Peygamber Efendimiz'in yüceliğinin anlatıldığı bölümü okudukları zikredilmektedir.[343] Bir başka rivayette ise Surre Alayı'nın Üsküdar'a götürülürken darbuka çalındığı ifade edilmektedir.[344] Konuyla ilgili başka bir bilgi de surrenin ihracı sırasında Araplardan oluşan çalgıcı ve eğlendirici bir kafilenin (akkaman-hekkam) şaban ayının on beşinde İstanbul'un semtlerini davul ve dümbeleklerini çalmak suretiyle (kafile-

---

341 Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, ss. 345-346.
342 Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hûmâyûn ve Surre Alayları*, s. 166.
343 Esad Efendi, *Osmanlılarda Töre ve Törenler Teşrifât-ı Kadime*, s. 36.
344 İlyas Ağa, *Letâif-i Enderun*, s. 479.

nin başında altı davulcu -trampetçi- olduğu halde) hac yolcularıyla dolaşarak para toplamalarıdır.[345] Bu akkamların davul ve darbuka eşliğinde arapça mavaller icrâ ettikleri de zikredilmektedir.[346] Padişahın önünde yapılan merâsim esnasında tekbir ve tehliller'in okunduğu ise başka bir rivayettir.[347] Sadri Sema *Eski İstanbul Hatıraları* adlı eserinde surre alayları ile ilgili anılarını anlatırken renkli bir manzara ortaya koymaktadır. Bu manzaranın bir yönünü de müzikal zenginlik oluşturmaktadır. Bu merâsimde Fuzuli'nin şiirlerinden seçilmiş gazellerin, kasideler'in ve Ruhi-i Bağdadi'nin şiirlerinden seçmelerin okunduğu zikredilmektedir. Bu icrâların müzikal bir icrâ mı yoksa sadece şiirsel bir icrâ mı olduğu belli değildir. Yine surre alayının geçişi sırasında askeri muzıkanın borularını öttürdükleri, trampetlerini, davullarını ve zillerini vurarak, askeri havalar çalarak geçtikleri, surre alayının yanlarında bulunan yamakların da darbuka çaldıkları ifade edilmektedir.[348]

Burada Surre Alayı Merâsimleri'nde kullanılan ritim aletlerinin yanında icrâ edilen formun dînî mûsikî formlarımızdan ilahi olduğu tahmin edilmektedir. Özetle sarayda icrâ edilen Surre Alayı Merâsimleri'nde develerin sarayın bahçesinde dolaştırıldığı esnada tekbir ve tehlil, Daru's-saâde Ağası'na hil'at giydirilirken Kur'an ve mevlid formları icrâ edilmiştir. Halk arasında yapılan merâsimlerde ise akkamlar tarafından davul, dümbelek çalınmış, gazel ve kaside formları icrâ edilmiş, askeri muzıka ise asker havaları icrâ etmiştir.

Surre Alayı Merâsimi icrâsı ve surre gönderilmesinin Osmanlı toplumunda özel bir mahiyeti vardır. Dolayısıyla hac

---

345 Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hûmâyûn ve Surre Alayları*, s. 105.

346 Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, s. 104. Ayrıca surre-i hümâyûn merâsimlerine dair arşiv belgelerinden örnek görsel ve fotoğraf için ekler kısmında yer alan Şekil 35-36'ya bakınız.

347 Sakaoğlu, "Surre Alayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. VII, s. 80.

348 Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, ss. 298-301.

mevsiminden önce Haremeyn bölgesine surre gönderilmesine her daim dikkat edilmiştir. Müslümanların yoğun bir dînî hayat içerisine girdikleri bu aylarda resmî bir heyetin Haremeyn'e gidişi sonrasında hac mevsiminin başladığı bilinmektedir. Biz burada Surre Alayı Merâsimleri'ni ele almışken halk arasında da hacıların hacca gidiş-dönüş merâsimleri ve bu merâsimlerdeki müzikal unsurlardan bahsetmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Halk arasında hac yolculuğu yapacak olan hacı adaylarının aylar öncesinden hazırlıklara başladıkları ve yolculuğa çıkarken çeşitli faaliyetler tertip edildiği bilinmektedir. Bu faaliyetlerden birisi de hacı adaylarının hacca gönderilirken ve hacdan dönüşte karşılanırken yapılan mûsikî icrâsıdır. Bu merâsimler şöyle aktarılmaktadır:

> Hacı adayı bütün hazırlıklarını yaptıktan sonra hane halkıyla veda eder ve aracına doğru hareket ederdi. Bu esnada hacı adayını uğurlamaya gelen yakınları ve imam efendi tarafından yapılan dualar eşliğinde ilerlenirken önden giden beş-on kişilik grup yüksek sesle tekbir ve salavât getirirlerdi. Yolda bu alaya rastlayan halk da hacı adayları için dualar eder ve kendilerine de böyle haccın nasip olması için temennilerde bulunurlardı. Bu şekilde hacı adayları binecekleri araca götürülür ve imam efendinin duasıyla merâsim bitirilirdi. Haccını eda eden hacı adaylarının dönüşü de yine merâsimle olurdu. Dönüş zamanının haber alınmasıyla beraber hacı adayının akrabaları, ahbapları ve imam efendi karşılamaya giderlerdi. Bu esnada tekkelerden mazhar, nevbe ve zil gibi enstrümanlar alınır ve hacının hanesine gidinceye dek yüksek sesle tekbir getirilir ve bu esnada enstrümanlar da icrâ edilirdi.[349] Musahibzâde Celal, hacıların karşılanma merâsimini şöyle anlatmakta-

[349] Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri*, ss. 270-271.

dır: "Hacının aile ve akrabası, hacının avdet edeceği günü haber alınca derhal evin kapısı yeşil boya ile boyanır ve geldiği gün evladı, akrabası vs. tarafından karşılanarak tekbir ve tehlil ile hanesinin kapısına kadar götürülürdü."[350]

II. Abdülhamid dönemi hacı uğurlama ve karşılama merâsimleri özellikle dînî mûsikî formlarının icrası ile gerçekleştirilmiştir. Bu merâsimlerde nevbe, zil ve def gibi enstrümanlar çalınmış, tekbir, tehlil, salât ve ilahi gibi formlar icrâ edilmiştir.

[350] Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, s. 109.

SONUÇ

Çalışma kapsamında toplanılan verilerin analizi, merâsimlerin teşrifât, icrâ ve içerik yönü hakkında önemli bulgular ortaya çıkarmıştır. Elde edilen bu bulgular ışığında merâsimlerin icrâsına yönelik değerlendirmeler ve günümüze dair öneriler tezin içerik sistematiği dikkate alınarak burada sıralanacaktır.

Öncelikle II. Abdülhamid'in mûsikî yönü üzerinde dikkate değer noktaları izah etmek mümkündür. II. Abdülhamid'in resim ve tiyatro gibi sanatlarla ilgisinin yanında mûsikî ile ünsiyeti de söz konusudur. II. Abdülhamid Batı Müziği ile yakından ilgilenmiş, piyano dersleri almış, Türk Müziği'ni ve icrâcılarını padişahlığı döneminde himâye etmiştir. Önemli Türk Müziği bestekârlarını sarayda ağırlamış ve onlara çeşitli iltifatlarda bulunmuştur. II. Abdülhamid çocuklarının müzik eğitimi noktasında ise Batı Müziği'ni tercih etmiş ve çok titiz davranmıştır. II. Abdülhamid'in saltanat dönemi ise müzikte Batılılaşma faaliyetlerinin ve merâsimlerde Batı Müziği icralarının son derece etkin olması hasebiyle şaşırtıcıdır. Buradan dönemin şartları gereği Batılılaşma sürecinin müzikte de son derece etkin olduğu söylenebilir. Nitekim medeniyetin unsurlarından dil ve mûsikînin hızlı etkilenme vasıfları burada da kendisini göstermiştir.

Merâsimlerin karakteristik özellikleri genel olarak ya devletin idare merkezi olan sarayda ya da dinin ibâdet merkezi olan cami de ortaya çıkmış ancak icrâsı saray, cami, tekke, ekâbir konakları ve İstanbul sokaklarında gerçekleştirilmiştir. Özellikle saray tarafından organize edilen merâsimlerin teşrifât kaidelerine göre tertip edildiği görülmektedir. İcra edilen merâsimler, devletin ihtişamının ve gücünün sergilendiği özel zamanlardır. Bu nedenle merâsimlerin gösterişli olmasına devlet ayrı bir önem vermiştir.

Merâsimlerin icrâsında Muzıka-i Hümâyûn'a bağlı mûsikîşinasların aktif görev aldığı görülmektedir. Özellikle Muzıka-i Hümâyûn'un Müezzinân ve Fasıl Bölümleri'nin bu merâsimlerde daha da öne çıktığı söylenebilir. Bu musikişinaslardan resmî merâsimlerde görev alanların Muzıka-i Hümâyûn, gayr-ı resmî merâsimlerde görev yapanların ise tekke, özel meşkhâne gibi mekânlarda eğitimlerini aldıkları zikredilebilir. Çeşitli kaynaklarda verilen dönemin müezzinân listesinin Osmanlı arşivinden elde edilen belgelerle daha da arttığı ifade edilebilir.

Batı Müziği enstrümanları resmî merâsimlerin icrâsında sık kullanılırken gayr-ı resmî merâsimlerin icrâsında pek görülmez. Bu durum, devletin müzik konusundaki politikasının resmiyette uygulanabildiği ancak halk nazarında pek dikkate alınmadığının bir ifadesi olabilir. Bunun yanında resmî mahiyette olmayan bazı merâsimlerin de devlet hazinesinden alınan destekle icra edildiği görülmektedir. Bu da bize devletin müzik politikasında hem Batılılaşmaya yöneldiğini hem de yerel motifleri desteklediğini göstermektedir.

Merâsimlerde Türk Mûsikîsi'nin çeşitli formları beraber kullanılmıştır. Bunlara baktığımız da Kur'an-ı Kerim, mersiye, kaside, nefes, ilahi, mevlid, salâ, tekbir, tevşih, na't, Miraciye, Regâibiyye, Muhammediyye, âyin-i şerif, ezan, şuğul ve tehlil

gibi dînî formların yanında şarkı, marş, türkü, nevbe, gazel, peşrev ve deyiş gibi formların da icrâ edildiği anlaşılmaktadır. Kullanılan bu formların yanında alkış, maval, neşide, tehlil ve ta'rif gibi terimlerin de adı geçmektedir. Özellikle tehlil formunun icrâcıları için kullanılan "tehlilhan" ifadesi de günümüzde pek kullanılmayan bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla cenaze merâsimleri esnasında tehlilhan olarak vazife yapan kişilerin bulunması da günümüzde kullanılmayan bir uygulama olarak görülmektedir. Bütün bu merâsimlerde başka birçok formun da kullanılmış olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Dînî merâsimler bu dönemde hicri aylar ekseninde icra edilmiştir. Senenin ilk ayı olan muharremde yapılan en önemli merâsimlerin hicri yılbaşı ve on muharrem olduğu, özellikle hicri yılbaşı merâsimlerinin sarayda icrâ edildiği, padişahın gelen misafirlere çeşitli ihsanlarda bulunduğu ve sarayda çeşitli eğlencelerin tertip edildiği anlaşılmaktadır. Hicri yılbaşı merâsimleri devlet idarecileri tarafından önemli bir zaman dilimi olarak kabul edildiği için yapılan etkinliklerde çeşitli sanat ve ilim adamları da teşvik ve takdir edilmiştir. Bu merâsimlerin günümüzde de icrâ edildiği bilinmektedir. Ancak günümüzde miladi takvim kullanıldığı için hicri yılbaşı merâsimleri resmî olarak icrâ edilmemektedir.

Kandil merâsimlerinin devlet eliyle organize edildiği ve dönemin şartlarına göre icralarda farklı mekânların tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bu merâsimlerde özellikle Müezzinân-ı Şehriyârilerin vazife yaptıkları, merâsimlerin masraflarının duruma göre Hazine-i Hassa'dan tedarik edilebildiği de görülmüştür. Osmanlı döneminde teşrifât kuralları çerçevesinde icrâ edilen mevlid merâsimlerinin günümüzde her ne kadar bir karşılığı olmasa da merkezi otoritenin mevcut bulunduğu mevkide Diyânet İşleri Başkanlığı bünyesinde yapılacak

bir organize ile mevlid merâsimlerinin protokol çerçevesinde icrâsının gerçekleştirilmesi mümkündür.

Ramazan ayı içerisinde icrâ edilen Hırka-i Şerif Merâsimi ve Enderun Usûlü Teravih Tertibi müzikal olarak zengin bir içeriğe sahiptir. Osmanlı döneminde resmî mahiyette icrâ edilen Hırka-i Şerif Merâsimi'nin bugün bir karşılığı yoktur. Ancak dînî ve kültürel yönleri bulunan bu merâsimlerin bugün de devletin ilgili kurumları vasıtası ile resmî olarak temsili icrâsı mümkün olabilir.

Arşiv belgelerinde ve istifade ettiğimiz diğer kaynaklarda Enderun Usûlü Teravih uygulamasının resmî bir şekilde icrâ edildiğine dair kayıtlara rastlanmamıştır. Ancak Enderun Teravih Tertibi'nin sarayda ortaya çıkan bir usûl olduğunun kabul edilmesinden hareketle yarı resmî bir mahiyette icrâ edildiği düşünülebilir. Bu uygulmanın bugün de hayatiyetini devam ettirdiği bilinmektedir.

Bayram merâsimleri tarihsel süreçte resmî olarak icrâ edilegelmiş ve çok teferruatlı teşrifât kuralları uygulanmıştır. Devletin milli bayramlarından kabul edilen bayram merâsimlerinin müzikal yönü de Muzıka-i Hümâyûn icrâları ile desteklenmiştir. Muâyede merâsimleri olarak bilinen bu merâsimlere halk da çok değer vermiş ve katılım sağlamıştır. Dolayısıyla çok zengin bir mûsikî icrâsından bahsetmek mümkündür. Günümüz bayram merâsimlerine bakılacak olursa öncelikle bu merâsimler resmî bayram olarak icra edilmemektedir. Bu nedenle bugün bu merâsimlerin milli bayramlarımız olarak telakki edilmesi ve resmî mahiyette de icrâ edilmesi tarihteki misyonuna daha uygun düşebilir.

Cenaze merâsimlerinin devletin dînî kimliğine uygun olarak icrâ edildiği görülmektedir. Özellikle resmî cenaze merâsimlerinde görevli "tehlilhan"ların bulunması, cenaze ilanı ve taşıması esnasında salâ ve tekbir okuma uygulamasının

var olması dînî ve kültürel anlayışımızın önemli bir yansıması olarak durmaktadır. Ancak bu uygulamaların günümüzde yakın bir tarihe kadar farklı bir seyir takip ettiği, dînî ve kültürel değerlerimizle uygun düşmeyen cenaze merâsimlerinin icrâ edildiği bilinen bir gerçektir. Bu noktada özellikle resmî cenaze merâsimlerinde icrâ edilen cenaze marşından ve cenazeyi kaldırma aşamasındaki ritüellere kadar birçok değişiklik yapılması gerekli görülebilir.

Çocuk eğitimi noktasında bilinçli bir tavrın var olduğu ve sarayın da bu tavrı desteklediği görülmektedir. Özellikle bed-i besmele merâsimleri'nin mahiyeti itibarıyla bunu örneklendirdiği söylenebilir. Bed-i besmele merâsimlerinin o günkü toplum için çok önem arz ettiği ve eğitimde dînî mûsikî icrâsının ne denli kıymetli olduğunun anlaşıldığı ifade edilebilir. Tarihi kültür hazinelerimizin önemli bir parçasını oluşturan bu merâsimlerin toplumsal değer algısı yaratmada önemli katkılar sağladığını, bu merâsimlerin özellikle sosyal boyutunun çocukların sevgi ortamında dînî tecrübe yaşamaları bakımından dikkate değer olduğunu, dolayısıyla bed-i besmele merâsimlerinin sosyal boyutunun ve mektep ilâhilerinin işlevsel olma özelliğinin eğitimciler tarafından daha iyi anlaşılması ve eğitime motive edici bir unsur olarak kullanılması gerektiğini ifade edebiliriz. Bugün de öncelikle Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyânet İşleri Başkanlığı gibi çocuk eğitimi veren kurumlarımızın bu konuda zengin uygulamalar geliştirmesi mümkündür. Şüphesiz bu konuda yapılmış çalışmalar vardır. Ancak çocuk eğitiminde aile, çevre ve eğitimci üçgeni dikkate alınarak ve mûsikî formlarımızın da din duygusuna yapacağı olumlu katkılar düşünülerek yeni programlar geliştirmek din eğitimi noktasında önemli faydalar sağlayabilir.

Tarihimizde sünnet merâsimleri sarayın ihtişamını temsil etmesi bakımından çok önemsenmiştir. Ancak II. Abdülha-

mid döneminde bu merâsimler devletin bulunduğu durum gözetilerek daha itidalli bir noktaya taşınmıştır. Bu dönemin sünnet merâsimleri çeşitli kültürel faaliyetler etrafında şekillenmiş özellikle mûsikî bakımından zengin bir icrâ ortaya konulmuştur. Resmî bir mahiyette gerçekleştirilen sünnet merâsimleri halkın da geniş katılımları ile icrâ edilmiştir. Özellikle bu dönemde fakir çocuklara yönelik organize edilen ve çeşitli eğlencelerle icrâ edilen sünnet merâsimlerinin önemi büyüktür. Bugünkü sünnet merâsimlerine bakıldığında devlet ricâlinden olanların dahi resmî bir merâsim gerçekleştirmedikleri görülür. Bu noktada fakir çocuklara yönelik düzenlenen ve çeşitli faaliyetlerin devlet tarafından karşılandığı sünnet merâsimlerinin bugün de sistematik olarak devlet kurumları tarafından yapılması tarihi kimliğimize daha uygun bir davranış olarak düşünülebilir.

Düğün merâsimleri II. Abdülhamid döneminde de teşrifât kaidelerine uygun olarak icrâ edilmiş ve devlet ileri gelenleri bu merâsimlerde vazife yapmışlardır. Özellikle nikâhın şeyhülislam tarafından kıyılmasına dikkat edilmiştir. İmam-ı Şehriyârilerin ise nikâh sonrasında Kur'an tilavet ettikleri görülmektedir. Yani saray bünyesinde yapılan düğün merâsimlerinin önemsendiği ve resmî olarak icrâ edildiği görülmektedir. Bu merâsimlerin müzikal yönlerine bakıldığında ise son derece zengin bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Türk Müziği'nin birçok formunda eser icrâ edilmiş, çok farklı oyun ve gösteriler gerçekleştirilmiştir. Özellikle Muzıka-i Hümâyûn burada vazife almıştır. Bugün devlet ileri gelenlerinin düğün merâsimlerinde bir resmiyet söz konusu değildir.

Cuma Selamlık Merâsimleri, Osmanlı döneminde padişahın aynı zamanda Halifelik unvanını da üzerinde taşımasından ötürü resmî olarak icrâ edilmiştir. II. Abdülhamid döneminde bu uygulama daha sıkı tedbirlerle devam etmiş ve müzikal

olarak da zengin bir içeriğe sahip olmuştur. Cuma Selamlık Merâsimleri bugün aynı misyonla icrâ edilmemektedir. Devlet başkanı her ne kadar cuma namazının edası için bir camiye gitse de bir merâsim söz konusu değildir. Yani günümüzde icrâ alanı bulunmayan bir merâsim olarak zikredilebilir.

Padişah ve ailesinin doğum yıldönümleri vesilesiyle icrâ edilen velâdet-i hümâyûn merâsimleri hem resmî olarak hem de sivil olarak icrâ edilmiştir. Sarayda önemli hazırlıklarla gerçekleştirilen bu merâsimlere halk tarafından da itibar edilmiştir. Dolayısıyla sarayda icrâ edilen doğum yıldönümü merâsimleri halk arasında gerçekleştirilen merâsimlere model olmuştur. Bu merâsimlerin bugün de sivil olarak devam ettiği ancak Osmanlı döneminde olduğu gibi devlet tarafından resmî organizeler yapılmadığı görülmektedir.

Surre-i Hümâyûn Merâsimleri padişah tarafından teşrifât kuralları çerçevesinde ve çeşitli mûsikî formlarının icrâsı ile gerçekleştirilmiştir. II. Abdülhamid döneminde özellikle Yıldız Sarayı ve Dolmabahçe Sarayı bahçelerinde gerçekleştirilen bu merâsimler imparatorluğun muktedir olduğu coğrafyada söz sahibi olduğunun bir simgesi olarak idrak edilebilir. Bu nedenle Surre-i Hümâyûn Merâsimleri birçok yönden önem arz etmektedir. Bugün bu merâsimler surre olmaksızın sadece sivil olarak icrâ edilmektedir. Yani hacıları uğurlama ve karşılama merâsimleri olarak telakki edilmektedir.

Sonuç olarak merâsimler ister saray tarafından ister halk tarafından icrâ edilsin muhakkak musîkî içerikli olmuştur. Yani mûsikînin olmadığı bir merâsim yok gibidir. Merâsimlerin tarihsel icrâ şekillerine bakıldığında ise birçok noktada değişimin söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak değişimin, tarihi, dînî ve kültürel mirasla uygun bir yönde olması gerekirken bazı zaman dilimlerinde özel uygulamalar söz konusu olmuştur. II. Abdülhamid döneminde ise birçok alanda köklü

değişiklikler yapılmış ancak merâsimlerin temel yapıları ile oynanmamıştır. Bugünkü merâsim icralarına bakıldığında ise hem tarihsel derinlikten bir yoksunluk hem de dînî ve kültürel birikimimizle yer yer tezatlık durumu söz konusudur. Yani merâsimlerin icrâsında temel değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Bu durumun daha makul bir hale getirilmesi hiç şüphesiz tarihimizdeki merâsim icra içeriklerinin ve mûsikî yönlerinin sağlıklı bir analizle günümüz merâsim içeriklerine çağımızın gerektirdiği şekilde uyarlanması ile mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

Kitap, Ansiklopedi ve Süreli Yayınlar

ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri*, Kazım Arısan ve Duygu Arısan Günay (haz.), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.

AKALIN, Şükrü Haluk, vd, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, Ankara 2011.

AKKUŞ, Mehmet, "Edebiyatımızda Regâibiyye ve Salâhi'nin Matla'ul Fecri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, 1992, ss. 133-134.

AKSÜT, Sadun Kemal, *500 Yıllık Türk Mûsikîsi Antolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1925.

_____, Sadün Kemal, *Türk Mûsikîsinin 100 Bestekârı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1993.

ALİ RIZA BEY, Balıkhane Nâzırı, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Ali Şükrü Çoruk (haz.), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.

ALİMDAR, Selçuk, *Osmanlı'da Batı Müziği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

ALUS, Sermet Muhtar, *İstanbul Yazıları*, Erol Şadi Erdinç, Faruk Ilıkan (haz.), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1994.

AND, Metin, *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

ARSLAN, Mehmet, "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler: Sûrnameler", Güler Eren (ed.), *Os-*

manlı Ansiklopedisi, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 173-174.

_____, Mehmet, *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri*, C. VIII, Sarayburnu Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2008.

ATALAR, Münir, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hûmâyûn ve Surre Alayları*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

ATAMAN, Sadi Yaver, *Eski Türk Düğünleri ve Evlenme Rit'leri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

ATEŞ, Ahmed, *Vesilet'ün-Necat Mevlid*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954.

AYYILDIZ, Nigar, *II. Abdülhamid Dönemi Saray Merâsimleri*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 2008.

BEHAR, Cem, Aşk *Olmayınca Meşk Olmaz Geleneksel Osmanlı Türk Müziğinde Öğretim ve İntikal*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

_____, Cem, *Osmanlı Türk Mûsikîsinin Kısa Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

CAN, Halil, *Dînî Mûsiki Ders Notları*, Ty, Yy.

CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004.

CELAL, Musahipzade, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Basımevi, İstanbul 1946.

CEMİL, Mesut, *Tanburi Cemil Bey'in Hayatı*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2002.

CERANOĞLU, Mine ve Pınar Görklüberközlü, "II. Abdülhamid Dönemi Sünnet Tören Kıyafetlerinin Fotoğraflara Dayalı İncelenmesi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD*), 3/7, Kasım 2016, ss. 101-116.

COVEL, John, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, Nurten Özmelek (haz.), Dergâh Yayınları, İstanbul.

ÇAKIR, Ahmet, *Müziğe Giriş*, Dem Yayınevi, İstanbul 2009.

ÇALIŞIR, Ahmet, *Hace Ahmet Zekâi Dede Efendi*, Erman Ofset Yayınları, Konya 1989.

ÇELEBİ, Evliya, *Seyahatname*, C. X, Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006.

ÇELEBİ, Rezan, "Kandiller", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*,

C. IV, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 408-410.

ÇELEBİOĞLU, Amil, *Türk Ninniler Hazinesi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1995.

ÇİÇEK, Kemal, "II. Abdülhamid", *Yeni Türkiye Dergisi*, 12/12, 1999, ss. 232-238.

DERİNGİL, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi*, Doğan Kitap Yayınları, İstabul 2002.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.

DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Acar Matbaası Yayınları, İstanbul 2001.

DÜZENLİ, Pehlul, *İslâm Kültür Tarihinde Mûsikî*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.

ERGİN, Nihat, *Yıldız Sarayında Müzik Abdülhamid II Dönemi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

ERGUN, Sadeddin Nüzhet, *Türk Mûsikîsi Antolojisi*, C. II, Rıza Koşkun Matbaası Yayınları, İstanbul 1942.

ES'AD EFENDİ, Mehmed, *Mehmed Es'ad Efendi'nin Teşrifâtı Kadimesi Osmanlı İmparatorluğunda Teşrifât*, H. Ahmet Arslantürk, Miraç Tosun ve Serdal Soyluer (haz.), Okur Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2012.

ESAD EFENDİ, *Osmanlılarda Töre ve Törenler Teşrifât-ı Kadime*, Yavuz Ercan (sad.), Kervan Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1979.

EZGİ, Dr. Suphi, *Nazari Ameli Türk Mûsikîsi*, C. V, Kemal Batanay, Naima Batanay (haz.), Bankalar Basımevi, İstanbul Ty.

FEHİM, Münif ve Ercüment Ekrem Talu, *Dünden Hatıralar*, Yedigün Neşriyat Yayınları, İstanbul 1945.

FUZULİ, *Hadikatü's Süeda*, Şeyma Güngör (haz.), Başbakanlık Basımevi Yayınları, Ankara 1987.

GAZİMİHAL, Mahmud Ragıp, *Türk Askeri Muzıkaları Tarihi*, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.

GÖKTAŞ, Uğur, "Muharrem Âdetleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. V, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul 1994, s. 493.

GÜLERSOY, Çelik, "Dolmabahçe Sarayı", *Dünden Bugüne İstanbul*

Ansiklopedisi, C. III, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1993, ss. 89-91.

GÜRLER, Mehmet, *İslamda Mûsikî ve Son Asır Osmanlı Mûsikişînasları*, Sebil Yayınevi, İstanbul 2015.

HAŞİM, Ahmet, *Vesiletü'n-Necat Mevlid*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954.

HIZIR İLYAS, *Letâif-i Enderun*, Darü't-tıbbaatü'l-Amire Yayınları, İstanbul (H.1276).

İNAL, İbn'ülemin Mahmud Kemâl, *Hoş Sada Son Asır Türk Mûsikîşinasları*, Maarif Basımevi, İstanbul 1958.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Enderun" *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), C. XI, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 185-187.

KARA, İsmail ve Ali Birinci, *Mahalle Sıbyan Mektepleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

KARACA, Filiz, "Teşrifât", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXX, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 570-572.

KARADENİZ, Ekrem, *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.

KARAGÖZ, İsmail (haz.), *Dînî Kavramlar Sözlüğü*, Diyânet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

KARATEKE, Hakan T., *Padişahım Çok Yaşa Osmanlının Son Yüzyılında Merâsimler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

KILIÇ, Dündar Ali, *XVII. Yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.

KOCA, Fatih, "Kandil Gecelerinde Okunan İlahiler ve Bazı Formların Listesi", *Turkish Academic Tesearch Review*, 4/1, 2019, ss. 11-22.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "Müezzin", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXI, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 491-496.

LÜTFİ EFENDİ, Vak'anüvis Ahmed, *Tarih-i Lütfi*, C. XV, Abdurrah-

man Şeref (haz.), Mahmud Bey Matbaası Yayınları, İstanbul (H.1302).

MAYAKON, İsmail Müştak, *Yıldız'da Neler Gördüm*, Ali Yılmaz (haz.), Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2010.

MELEK HANIM, *Haremden Mahrem Hatıralar*, Osman Çakmakçı (haz.), Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1996.

"Mevlit Alayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. V, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 431.

MUSTAFA EFENDİ, Selaniki, *Tarihi Selaniki*, C. II, Mehmet İpşirli (haz.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.

NURİ, Osman, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, Osman Selim Kocahanoğlu (haz.), Temel Yayınları, İstanbul 2017.

NUTKU, Özdemir, "Düğün-Türklerde Düğün", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. X, Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 16-18.

_____, Özdemir, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2008.

OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid Han*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

OSMANOĞLU, Şadiye, *Babam Abdülhamid Saray ve Sürgün Yılları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

OZANSOY, Halid Fahri, *Eski İstanbul Ramazanları,* Tan Gazetesi Matbaası, İstanbul 1968.

ÖCAL, Mustafa, "Âmin Alayı", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. III, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 63.

ÖZALP, Nazmi, *Türk Mûsikîsi Tarihi*, C. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2000.

ÖZCAN, Nuri, "Cumhur Müezzinliği", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* C. VIII, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 94-95.

_____, Nuri, "Muzıka-i Hümâyûn", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXI, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 422-423.

ÖZCAN, Nuri ve Mustafa Uzun, "Cenaze Salâsı" *Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. VII, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 358-359.

ÖZDAMAR, Mustafa, *İslambol Geleneğinde Sivil Merâsimler ve Doğumdan Ölüme Mûsikî*, Bayrak Matbaacılık Yayınları, İstanbul 1997.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türk Mûsikîsi Ansiklopedisi*, C. II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

_____, Yılmaz, *Türk Mûsikîsi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.

PAKALIN, Mehmed Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.

PAŞA, Tahsin, *Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları Sultan Abdülhamid*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2017.

RASİM, Ahmet, *Ramazan Sohbetleri*, Muzaffer Gökman (haz.), Kapı Yayınları, İstanbul 2011.

RAŞİT, Mehmet, *Tarih-i Raşit*, C. VI, Matbaayı Amire Yayınları, İstanbul (H. 1282-M. 1865).

SAĞMAN, Ali Rıza, *Mevlid Nasıl Okunur ve Mevlidhanlar*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1951.

SAİD PAŞA, Eğinli, *II. Abdülhamid'in İlk Mabeyn Feriki Eğinli Said Paşa'nın Hâtırâtı*, Davut Erkan (haz.), Bengi Yayınları, İstanbul 2011.

SAİD, Ali, *Saray Hatıraları Sultan Abdülhamid'in Hayatı*, Ahmet Nezih Galitekin (haz.), Nehir Yayınları, İstanbul 1994.

SAKAOĞLU, Necdet, "Âmin Alayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. I, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 244-246.

_____, Necdet, "Bayram Alayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınevi, İstanbul 1993, ss. 99-101.

_____, Necdet, "Cuma Selamlığı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklo-*

pedisi, C. I, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, İstanbul 1993, ss. 443-444.

_____, Necdet, "Enderun", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. III, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, ss. 172-174.

SAMİ, Şemseddin, *Kamus-ı Türkî*, Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul 1989.

SAZ, Leyla, *Haremde Yaşam Saray ve Harem Hatıraları,* Sedat Demir (haz.), Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2010.

SEMA, Sadri, *Eski İstanbul Hatıraları*, Ali Şükrü Çoruk (haz.), Bayrak Matbaacılık, İstanbul 2008.

SEVENGİL, Refik Ahmet, *İstanbul Nasıl Eğlenirdi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2013.

SEYDİ BEY, Ali, *Teşrifât ve Teşkilatımız*, Niyazi Ahmet Banoğlu (haz.), Kervan Kitapçılık Yayınları, by, ty.

SEZİKLİ, Ubeydullah, "Besteli Mevlid Üzerine İki Yazma Eser", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 8/1, 2008, ss. 179-204.

SÜREYYA, Mehmet, *Sicilli Osmani*, C. VI, Nuri Akbayar (haz.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

ŞAHİN, Ahmet ve Mehmet Kemiksiz, *Enderun Teravihi ve Cumhur Müezzinliği*, Reybil Reklam Tanıtım ve Organizasyon Yayınları, İstanbul 2010.

ŞAKİR, Ziya, *Sultan Abdülhamid*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2010, s. 29.

ŞEKER, Mehmet, "Mevlid" *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), C. XXIX, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, ss. 479-480.

TALU, Ercüment Ekrem, *Geçmiş Zaman Olur Ki*, Allattin Karaca (haz.), Hece Yayınları, Ankara 2005.

TANMAN, M. Baha, "Kadir Alayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. IV, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1993, s. 369.

TANRIKORUR, Cinüçen, *Osmanlı Dönemi Türk Mûsikîsi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003.

TOKER, Hikmet, *Abdülaziz Dönemin Saray Mûsikîsi*, TBMM Milli Saraylar Yayınevi, İstanbul 2016.

_____, Hikmet, *Marş-ı Hassa Osmanlı Padişahlarına İthaf Edilen Marşlar*, Dört Mevsim Yayınları, İstanbul 2016.

TURABİ, Ahmet Hakkı, "Çeşitli Yönleriyle Kerbela", Âlim Yıldız (ed.), *Din Bilimleri Dergisi*, 4, 2010, ss. 260-278.

TÜRE, İskender ve Salim Kaynar (haz.), *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Seçil Ofset Yayınları, İstanbul 2017.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, Gül Matbaası Yayınları, İstanbul 1981.

UYGUN, Mehmed Nuri, "Zikir-Mûsikî", *Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXXIV, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 412.

UZUN, Mustafa, "Mektep İlahisi ve Gülbankı", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. XIX, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, ss. 10-11.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

ÜNAL, Halit, "Berat Gecesi", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. V, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, İstanbul 2003, s. 475.

VURAL, Timur, *Türklerde Askeri Müzik Geleneği Tuğ, Nevbet, Mehter*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2013.

YAZIR, Emalılı Hamdi, *Hak Dînî Kur'an Dili*, C. X, İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel (haz.), Umut Matbaası Yayınları, İstanbul ty, s. 67.

YEKTA, Rauf, *Esatiz-i Elhan*, Nuri Akbayar (haz.), Pan Yayıncılık, İstanbul 2000.

YILDIRIM, Tahsin ve İbrahim Öztürkçü, *Osmanlı Padişahlarının Manevi Dünyası*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 2013.

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Evrak Odası (Arşivi) Belgeleri, 1247/93518.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Evrak Odası (Arşivi) Belgeleri, 1751/131301.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Evrak Odası (Arşivi) Belgeleri, 2195/1645.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Evrak Odası (Arşivi) Belgeleri, 2685/201354.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Evrak Odası (Arşivi) Belgeleri, 3574/2680.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Evrak Odası (Arşivi) Belgeleri, 3597/269704.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Evrak Odası (Arşivi) Belgeleri, 736/55143.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Evrak Odası, 3415/2561.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Evrak Odası, 3416/256130.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Sadâret Dairesi Kalemi Hazine-i Evrak Müdürlüğü-İradeler, 1085/85109.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Sadâret Dairesi Kalemi Hazine-i Evrak Müdürlüğü-İradeler, 1302/34.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Sadâret Dairesi Kalemi Hazine-i Evrak Müdürlüğü-İradeler, 1431/17.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Sadâret Dairesi Kalemi Hazine-i Evrak Müdürlüğü-İradeler, 813/65636.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Sadâret Dairesi Kalemi Hazine-i Evrak Müdürlüğü-İradeler, 824/66405.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Sadâret Dairesi Kalemi Hazine-i Evrak Müdürlüğü-İradeler, 142/7329.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Sadâret Dairesi Kalemi Hazine-i Evrak Müdürlüğü, 1073/84159.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Sadâret Dairesi Kalemi Hazine-i Evrak Müdürlüğü, 1226/95989.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Sadâret Dairesi Kalemi Hazine-i Evrak Müdürlüğü, 890/70861.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Sadâret Dairesi Kalemi Hazine-i Evrak Müdürlüğü, 860/68856.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Sadâret Eyalat-ı Mümtaze Kalemi Belgeleri, 146/26.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Sadâret Eyalât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri, 4/13.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali Sadâret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Belgeleri, 219/91.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Babıali-Sadâret Defterleri, 489.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi Belgeleri, 5/28.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi, 1128/19.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi, 1644/20.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi, 1714/137.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye Mütenevvia Belgeleri, 34/9.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hazine-i Evrak Müdürlüğü İrade Taltifat, 47/50.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hazine-i Evrak Müdürlüğü İradeler, 14/39.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hazine-i Evrak Müdürlüğü-İradeler, 1226/95989.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hazine-i Hassa Defterleri, 5303/114.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hazine-i Hassa Nezareti Defterleri, 18502.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Belgeleri, Mektubi Kalemi, 1086/8.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Emlak-ı Emîriyye 529/52.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Emlak-ı Emîriyye, 126/2.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Emlak-ı Emîriyye, 126/25.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Emlak-ı Emîriyye, 166/20.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Emlak-ı Emîriyye, 419/39.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Emlak-ı Emîriyye, 516/59.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Divan-ı Hümâyûn Kalemi Mukavelenameler, 70/90.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Teşrifât Kalemi Belgeleri, 1/70.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı, 375/18.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı, 541/50.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı, 607/49.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, 89/1.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı, 293/41
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa Nezareti, 10/11.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri, 10/71.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri, 2/9.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Evrakı, 1/69.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı, Hazine-i Hassa Nezareti, 16/51.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı, Mabeyn Başkitabeti, 78/3.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı, Mabeyn Başkitabeti, 36/98.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı, Mabeyn Evrakı ve Saray Görevlileri, 3/4.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı, Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği, 4/34.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı, Zabtiye Nezareti Maruzâtı, 11/65.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Nezaret ve Daireler Askeri Maruzâtı, 103/77.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Nezaret ve Daireler Askeri Maruzâtı, 199/61.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Nezaret ve Daireler Askeri Maruzâtı, 217/36.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Nezaret ve Daireler Mabeyn Başkitabeti, 36/9877.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Nezaret ve Daireler/ Hazine-i Hassa Nezareti, 9/19.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Nezaret ve Daireler/ Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri, 2/66.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Nezaret ve Daireler/ Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri, 9/9.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Nezaret ve Daireler/Serkurenalık Evrakı, 5/59.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Nezaret ve Daireler/ Teşrifâtı Umumiye İdaresi Maruzâtı, 2/59.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Nezaret ve Daireler/ Zabtiye Nezareti Maruzâtı, 11/65.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Nezaret ve Daireler/ Zabtiye Nezareti Maruzâtı, 14/122.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Nezaret ve Daireler/ Zabtiye Nezareti Maruzâtı, 25/22.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Nezaret ve Daireler/ Zabtiye Nezareti Maruzâtı, 25/22.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Nezaret ve Daireler/ Zabtiye Nezareti Maruzâtı, 26/97.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Nezaret ve Daireler/ Zabtiye Nezareti Maruzâtı, 32/85.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Nezaret ve Daireler/ Zabtiye Nezareti Maruzâtı, 9/72.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Umum Vilayetler Tahriratı ve Sair Evrak/ Arzuhaller ve Jurnaller, 19/12.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Umum Vilayetler Tahriratı ve Sair Evrak/ Arzuhaller ve Jurnaller, 46/126.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Umum Vilayetler Tahriratı ve Sair Evrak/ Komisyonlar Maruzâtı, 3/9.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Perakende Evrakı/Umum Vilayetler Tahriratı ve Sair Evrak /Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği, 24/34.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususi Maruzât Evrakı, 162/15.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususi Maruzât Evrakı, 162/15.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususi Maruzât Evrakı, 165/15.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususi Maruzât Evrakı, 270/88.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususi Maruzât Evrakı, 494/32.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususi Maruzât Evrakı, 65/15.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Hususi Maruzât Evrakı, 306/28.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı, 74/62.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı, 69/32.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı, 74/62.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Zabtiye Nezareti Belgeleri, 23/103.

Salnameler

Devlet Salnamesi, Rıza Efendi Matbaası Yayınları, İstanbul (H. 1295-M. 1878).
Devlet Salnamesi, Matbaa-i Ahmed İhsan Yayınları, İstanbul (H. 1324-M. 1906).
Salname-i Devlet-i Âli Osmaniyye, Mahmud Bey Matbaası Yayınları, İstanbul (H. 1299-M. 1882).
Salname-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye Salnamesi, Beylik Matbaası Yayınları, İstanbul (H. 1298-M. 1881).
Salname-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye Salnamesi, Ebuzziya Matbaası Yayınları, İstanbul (H. 1300-M. 1883).
Salname-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye Salnamesi, Mahmud Bey Matbaası Yayınları, İstanbul (H. 1305-M. 1888).
Salname-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye, Âlem Matbaası Yayınları, İstanbul (H. 1315-M. 1898).
Salname-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye, Darü't-Tıbbatü'l- Amire Yayınları, İstanbul (H. 1320-M. 1902).

Salname-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul (H. 1318-M. 1900).

Salname-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye, Matbaa-ı Ahmed İhsan, İstanbul (H. 1326-M. 1908).

Salname-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul (H. 1322-M. 1904).

Salname-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye, Matbaa-i Amire Yayınları, İstanbul (H. 1307).

Salname-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye, Matbaa-i Amire Yayınları, İstanbul (H. 1308-M. 1891).

Dijital Kaynaklar

ERGEN, Aytaç, Notam 1 Programı, 1A Takımı Bilgisayar.

Gazeteler

Tercümân-ı Hakikat, "Selamlık Resm-i Âlisi", (21 Zilkade 1308-28 Haziran 1891), s. 1.

İkdam, "Mevlid-i Saâdet Mevrid-i Nebevi", (13 Rebiülevvel 1313-3 Eylül 1895), s. 1.

İkdam, "Leyle-i Celile-i Kadir", 27 Ramazan (H. 1313-M. 1895), s. 1.

Sabah, "Ziyaret-i Hırka-i Saâdet Hazret-i Nebevi Resmî Mukaddesi", (16 Ramazan 1307-6 Mayıs 1890), s. 1.

Sabah, "Mevlid-i Saâdet Mevrid-i Hazret-i Risâletpenâhi", (13 Rebiülevvel 1307-7 Kasım 1889), s. 1.

Sabah, "Hulul-i Şehr-i Ramazan Mağfiret Nişan", (1 Ramazan 1307-21 Nisan 1890), s. 1.

EKLER

Tablo 6: Dînî ve kültürel içerikli merâsimlerde icrâ edilen eserler listesi.[1]

Eseri İlk Sözü	Makamı	Usûlü	Güftekârı	Bestekârı	Formu
?	Ferahfeza	Sofyan	?	Muammer	Marş
Âlemler nura gark oldu Muhammed doğduğu gece	Rast	Evsat	Yunus Emre	Çalakzâde Mustafa Efendi	Tevşih
Aleyke sallallah ya hayre halkıllah	Eviç	Düyek	Kenan Rıfâi Hz.	Kenan Rıfâi Hz.	Şuğul
'Alil-ü fâsık-u facir fakirim ya Rasülallah	Hüseyni	Düyek	?	Şeyh Ethem Efendi	İlahi
Allah adın uludur emrin tutan kuludur	Mahur	Düyek	Yunus Emre	Zekâi Dede	İlahi
Arş tâk-ı meskenindir ya Hüseyn ibn-i Ali	Hüseyni	Düyek	Rifat Bey	Rifat Bey	İlahi

[1] Merâsimlerde icrâ edildiği düşünülen bu eserlerin notaları için bkz. Aytaç Ergen, *Notam 1. 0 Programı*; Fatih Koca, "Kandil Gecelerinde Okunan İlahiler ve Bazı Formların Listesi", *Turkish Academic Research Review*, 4/1, 2019, ss. 11-22; Ahmet Hakkı Turabi, "Çeşitli Yönleriyle Kerbela", Âlim Yıldız (ed.), *Din Bilimleri Dergisi*, 4, 2010, ss. 260-278.

Aşk-ı tasvirü hikâyet için ey nâzik eda	Hicaz	Ağır Aksak	?	Bülbülî Salih	Şarkı
Ateş-i aşkınla yandım nûr-ı imanım Ali	Hüzzam	Düyek	Kenan Rıfâi Hz.	Kenan Rıfâi Hz.	İlahi
Baktım ben ol mihraba gördüm cemâli yâri	Bûselik	Düyek	Anonim	İsmail Hakkı Bey	İlahi
Biz teşne-i sahbay-ı Mustafayı Hüseyn'iz	Hüseyni	Evsat	Anonim	İsmail Hakkı Bey	İlahi
Bugün mirâc-ı pâk-i Mustafa'dır	Hüzzam	Devr-i Hindi	İzzettin Hümayi Elçioğlu	İzzettin Hümayi Elçioğlu	İlahi
Çün doğup tutdu cihan yüzünü hüsnün güneşi	Nikriz	Sofyan	Ömer Rûşeni Dede	İsmail Hakkı Bey	Tevşih
Çün doğup tuttu cihan yüzünü hüsnün güneşi	Çargâh	Sofyan	Ömer Rûşenî Dede	İsmail Hakkı Bey	İlahi
Çün doğup tuttu cihan yüzünü hüsnün güneşi	Rast	Sofyan	Ömer Rûşeni Dede	Buhûrizâde Mustafa Itrî Efendi	Tevşih
Dağda tavşanlar uyur	Hicaz	Sofyan	?	Tanburi Cemil Bey	Ninni
Daver-i aşr-ı muharremdir Hüseyn-i Kerbelâ	Hicaz	Düyek	Musa Kazım Paşa	Rifat Bey	İlahi
Derd-i mendim mücrimim derma-ne geldim ya Rasül	Rast	Sofyan	İsa Mahvi Efendi	Ali Rıza Şengel (Eyyubi)	Tevşih
Doğdu ol sadr-i risâlet	Neva	Sofyan	Niyazî Mısrî	Ali Şirugâni Dede	Tevşih
Doğdu ol şems-i hakikat burc-ı vahdetten bu şeb	Rast	Sofyan	Anonim	İsmail Hakkı Bey	Tevşih

Doğdu ol şems-i hakikat burc-ı vahdetten bu şeb	Rast	Evsat	Anonim	Latif Ağa	İlahi
Eğer halk etmeseydi zatını Hak ya Rasülallah	Dügâh	Evsat	?	Muallim İsmail Hakı Bey	Tevşih
Ehl-i aşka bir bela zindanıdır bu masiva	Tâhir	Evsat	Anonim	İsmail Hakkı Bey	İlahi
Essalâtü v'esselamü aleyke ya seyyidena	Dilkeşhaveran	Durak Evferi	?	Hatip Zakiri Hasan Efendi	Salât
Evliya zümresinin server-i ali himemi	Hüseyni	Düyek	?	Sermüezzin Hâfız Tevfik Efendi	İlahi
Ey habib-i kibriyâ ve'y matla-ı nur-ı Hüdâ	Hüzzam	Serbest	Kazasker Mustafa İzzet Efendi	Kazasker Mustafa İzzet Efendi	Durak
Ey Hüda'dan lütlu ihsan isteyen	Uşşak	Düyek	Abdurrahman Efendi (Nefeszâde)	Zekâi Dede	Tevşih
Ey hüdâdan lütfu ihsan isteyen	Uşşak	Düyek	Nefeszâde Abdurrahman Efendi	Zekâi Dede	Tevşih
Ey keremkâr-u mekârim perver-i aliteber	Muhayyerkürdî	Nim Sofyan	?	Rifat Bey	Marş-Şarkı
Ey mefhari asumanyan	Şevkefza	?	?	Ahmed b. Halik Namık	Şarkı
Ey mü'mini zi-imtiyaz	Rast	Nim Sofyan	?	Hâfız Ahmed Irsoy	İlahi
Ey padişah-ı kamran zevkın füzun olsun heman	Hicazaşiran	Nim Sofyan	?	Ahmed Necip Paşa	Şarkı

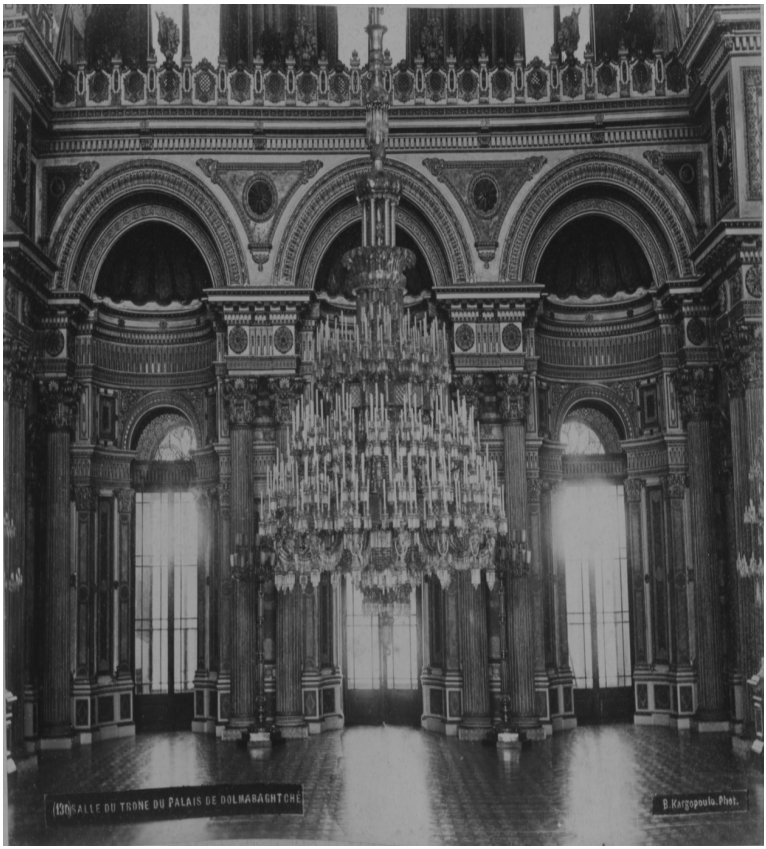
Ey Rasûli mir'ât-ı hâk uşşaka mev-lidin sebâk	Saba	Evsat	Anonim	Rifat Bey	İlahi
Ey şehin şâh-ı Cihan kebül ün Hüdâ	?	Nim Sofyan	?	Rifat Bey	Marş-Şarkı
Ey şehriyar-ı pür-kerem	Revnaknümâ	Düyek	?	Ahmed Necip Paşa	Şarkı
Ey şeref bahşa-i taht-ı 'adl-u şan	Yegâh	Semâi	?	Rifat Bey	Yürük Semâi
Ey türbe-i mes'ude eya cay ı mu-kaddes	Hüseyni	Düyek	?	Tanburi Ali Efendi	İlahi
Ey veli nimet-i âlem şehinşâh-ı cihan	?	?	?	Ahmed Necip Paşa	Marş
Ey veliyyü'n-ni'met-i âlem keremkân-ı cihan	Şerefnümâ	Çenber	?	Sermüezzin Baha Bey	Beste
Eya şahınşehi âlem mürüvvet merhametkârım	Şerefnümâ	Aksak Semâi	?	Sermüezzin Baha Bey	Ağır Semâi
Eyleyen uşşak-ı şeyda daima tal'atındır ya Rasülallah	Rast	Devr-i Re-van	?	Sermüezzin Hâfız Tevfik Efendi	İlahi
Fahr-i âlem mahrem-i raz olduğu şebdir bu şeb	Arazbar	Evsat	Yahya Nazım Efendi	Şikârizade Ahmed Efendi	İlahi
Gel vücudun ateş-i aşk-ı habübullah'a yak	Hüzzam	Devr-i Hindi	Sultan IV. Mehmed (Vahideddin)	Zekâi Efendi (Şeyh-Sünbüli)	İlahi
Gönlümün gülzârı Ehl-i Beyt'e olmuştur mahal	Hüseyni	Evsat	Anonim	İsmail Hakkı Bey	İlahi

Gubar-ı pâyine almam cihanı ya Rasûlallah	Bayati	Düyek	Anonim	Rifat Bey	İlahi
Güftesiz	Hicaz	Nim Sofyan	?	Rifat Bey	Marş
Gülistân-ı letafetde yetişmiş bir sanavbersin	Rast	Aksaksemâi	Zekâi	Sermüezzin Baha Bey	Ağırsemâi (Nakış)
Hâk-i pây-i Mustafaya yüz süren mesrur olur	Nevruz	Düyek	Zekâi Efendi (Şeyh-Sünbüli)	Rifat Bey	İlahi
Hazreti Hakk'ın habibi sevgili bir tanesi	Hüzzam	Evsat	Gülşeni Hasan Sezâi Efendi	İsmail Hakkı Bey	İlahi
Hüda nâmıyla başla mevlid-i fahr-i cihandır bu	Hüzzam	Evsat	Anonim	Hacı Faik Bey	İlahi
İki cihan sultanının	Çargâh	Evsat	Aziz Mahmud Hüdâyî	Muallim İsmail Hakkı Bey	İlahi
İnnilte ya riha's-saba	Rast	Düyek	?	Zekâi Dede	Şuğul
Kandillerle donandı minareler	Tâhir	Sofyan	Anonim	Muallim İsmail Hakkı Bey	İlahi
Kapına geldiler ümmet Muhammed	Hicaz	Sofyan	Hasan Sezâi Efendi (Gülşeni)	Muallim İsmail Hakkı Bey	İlahi
Kat idüp gerden-i gerdundan emel zincirin	Tâhir	Evsat	Anonim	Hacı Arif Bey	İlahi
Kudûmun rahmeti zevk-u safadır ya Rasûlallah	Çargâh	Sofyan	Aziz Mahmud Hüdâyî Hz.	Aziz Mahmud Hüdâyî Hz.	Tevşih
Kudûmun rahmeti zevk-u safadır ya Resûlallah	Acem (Nevrûz)	Evsat	Aziz Mahmud Hüdâyî	Hâfız Post	İlahi

Kuldan sana layık n'ola	Hicaz	Evsat	Aziz Mahmud Hüdâyî Hz	Halid Bey	İlahi
Kurretü'l-'aynî habib-i kibriyasın	Hüzzam	Düyek	Kahyazâde Mehmed Arif	Hacı Ârif Bey	İlahi
Kurretü'l-'aynî habib-i kibriyasın	Hüseyni	Evsat	Kahyazâde Mehmed Arif	Bolahenk Nuri Bey	İlahi
La ilâhe illallah vahdehû lâ şerîkeleh	Hüseyni	Durak Evferi	?	Hatip Zâkiri Hasan Efendi	Salâ
Leyse'l 'idü limen lebi'sel cedid	Bayati	Durak Evferi	?	Hatip Zâkiri Hasan Efendi	Salâ
Mahzen-i esrâr-ı şâh-ı mürtezasın ya Hüseyn	Hüseyni	Evsat	Kahyazâde Ârif Bey	Hacı Ârif Bey	İlahi
Mefhâri cümle cihansın ey şefaat madeni	Eviç	Evsat	Şeyh Vefa Efendi	Hacı Faik Bey	Tevşih
Menbâ-ı ilm-i Hüdâsın ya Rasülallah	Acem	Düyek	İbrahim Hakkı Hz.	Rifat Bey	Tevşih
Merhaba ey şule-i âyine-i sırrı Hüdâ	Rast (Pençgâh)	Düyek	Nakşî (Akkirmanî)	Yusuf Çelebi (Tiznam)	Tevşih
Mir'at-ı baht-ı kibriya Ahmed Muhammed Mustafa	Dügâh	Düyek	Rıza Efendi	Muallim İsmail Hakkı Bey	Tevşih
Müjdeler olsun size ya mü'minin	Rast	Devr-i Hindi	Behçet Efendi	Rakım Elkutlu	Tevşih
Müştak olup özlediğim şehr-i ramazan merhaba	Uşşak	Evsat	Yunus Emre	Rifat Bey	İlahi

Ne bahtlı ol kişiye ki okuduğu Kur'an ola	Hüzzam	Düyek	Yunus Emre	Zekâi Dede	İlahi
Nebde-ü b'issalâti ve'sselam	Değişmeli	Değişmeli	Şeyh Mehmed Nasuhi Efendi-Şeyh Osman Dede	Şeyh-Neyzen Osman Dede	Miraciye
Nokta-i şems-i hakikat şah-ı sultanım Ali	Mahur	Sofyan	Server Hilmi Bey (Doktor)	Kenan Rıfâi Hz.	İlahi
Ol kadar mukbil-ü mahbûbi Hüdasın ki	Ferahnak	Devr-i Hindi	Şeref	Zekâi Dede	İlahi
Rivayette gelir bir gün Rasûlüllah olup dilşâd	Nühüft	Serbest	Yağcızâde Mehmed Efendi	Hatip Zâkiri Hasan Efendi	Mersiye
Rûz firûz cülûsun etti ihya devleti	Nihavend	?	?	Mahir Bey	Şarkı
Sadr-ı cemi mürselîn sensin ya Rasülallah	Dügâh	Evsat	Aziz Mahmud Hüdâyî Hz.	Halid Bey	İlahi
Sadr-ı cümle mürselin sensin ya Rasulallah	Segâh	Evsat	Aziz Mahmud Hüdâyî	Hacı Ârif Bey	Tevşih
Safder-i gazi Hamidhan'dır şeh-i agâhımız	Rast	Sofyan	Anonim	Râşid Efendi	Duânâme
Saz Eseri	Tâhir-bûselik	Muhammes	?	Kemâni Rıza Efendi	Peşrev
Sensin ey sultân-ı âlem milk-i dine padişah	Yegâh	Düyek	Anonim	Hâfız Tevfik Bey	İlahi
Sensin ey sultan-ı âlem mülk-i dine padişah	Yegâh	Düyek	?	Sermüezzin Hâfız Tevfik Efendi	Tevşih

Sivastopol önünde yatar gemiler	Rast	Sofyan	?	Rifat Bey	Marş
Subhane'l melikü'l-mevla	Eviç	Sofyan	?	Zekâi Dede	Tesbih
Şah-ı iklim-i risâlet doğduğu aydır gelen	Hüseyni	Devr-i Hindî	Ulvi	Rifat Bey	İlahi
Şehitlerin serçeşmesi	Hicaz	Sofyan	Yunus Emre	İsmail Dede Efendi	İlahi
Şuhur içre mübarektir üç aylar	Hüzzam	Sofyan	Anonim	Muallim İsmail Hakkı Bey	İlahi
Şüride vü şeyda kılan yârin cemâlidir beni	Uşşak	Sofyan	Yunus Emre	Sermüezzin Baha Bey	İlahi
Tahtgâh-ı evliyaya şah şahı Nakşi-bend	Suzinak	Evsat	?	Sermüezzin Baha Bey	İlahi
Tende canım canda cananım Mu-hammed Mustafa	Hicaz	Evsat	Abdüssamed Efendi	Çalakzâde Mustafa Efendi	Tevşih
Tevcih eyledim Beyt'ül-Haram'a ya Rasülallah	Eviç	Devr-i Hindi	?	Muallim İsmail Hakkı Bey	İlahi
Tevhid-i a'zam zikirleri	Uşşak	Düyek	Rifat	Sermüezzin Baha Bey	İlahi
Ümmî Kenan oldu gözlerden nihan	Şerefi Hamidi	Düyek	Kenan Rıfâi Hz.	Kenan Rıfâi Hz.	Mersiye
Ya Rasûlallah bize gör n'itdi asi ümmetin	Hümâyûn	Evsat	Nizamoğlu Seyyid Seyfullah	Şikârizade Ahmed Efendi	İlahi
Yine teşrif etti hilâl-i Receb	Pençgâh	Sofyan	?	?	İlahi
Zeybek Havası	Nikriz	Aksak	-	Tanburi Cemil Bey	Saz Eseri
Zıllü Hüdâ kân-ı kerem server-i şahan-ı cihan	Şerefnümâ	Yürük Semâi	?	Sermüezzin Baha Bey	Yürük Semâi

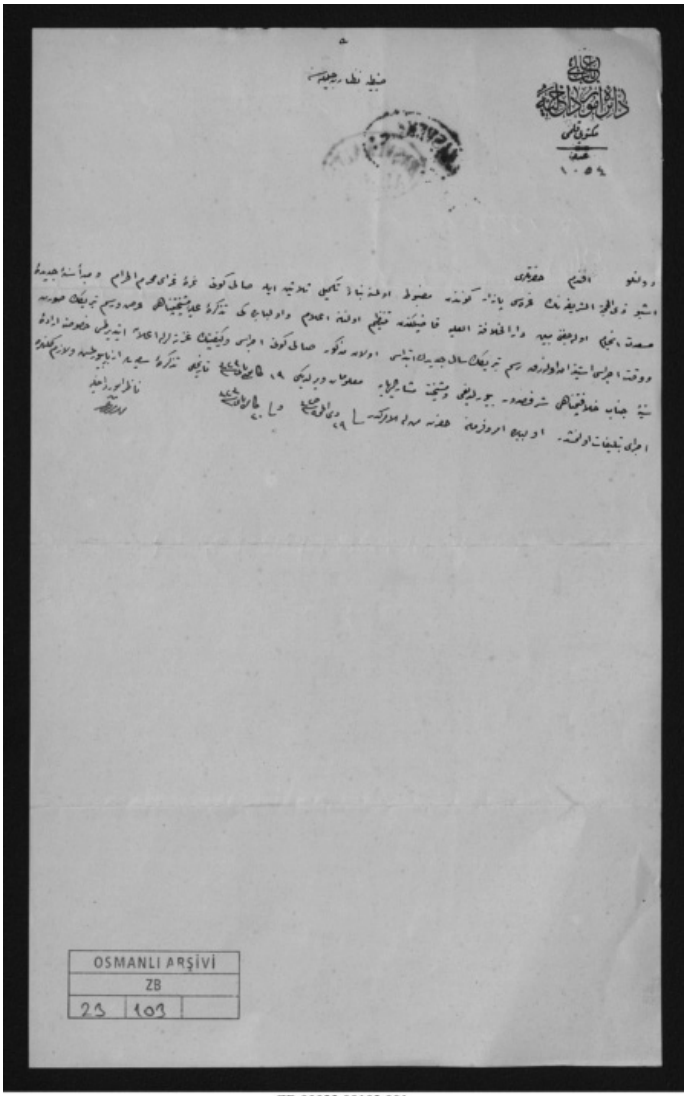
Şekil 12: Dolmabahçe Sarayı'nın muâyede salonuna ait bir resim.[2]

[2] II. Abdülhamid'in saltanat yıllarında icra edilen bazı merâsimlerin ve özellikle bayram merâsimlerinin bu salonda gerçekleştirildiği kayıtlarda mevcuttur. Bu fotoğraf Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan II. Abdülhamid'in fotoğraf albümünden alınmıştır.

Şekil 13: Yıldız Sarayı'ndan bir görünüm. [3]

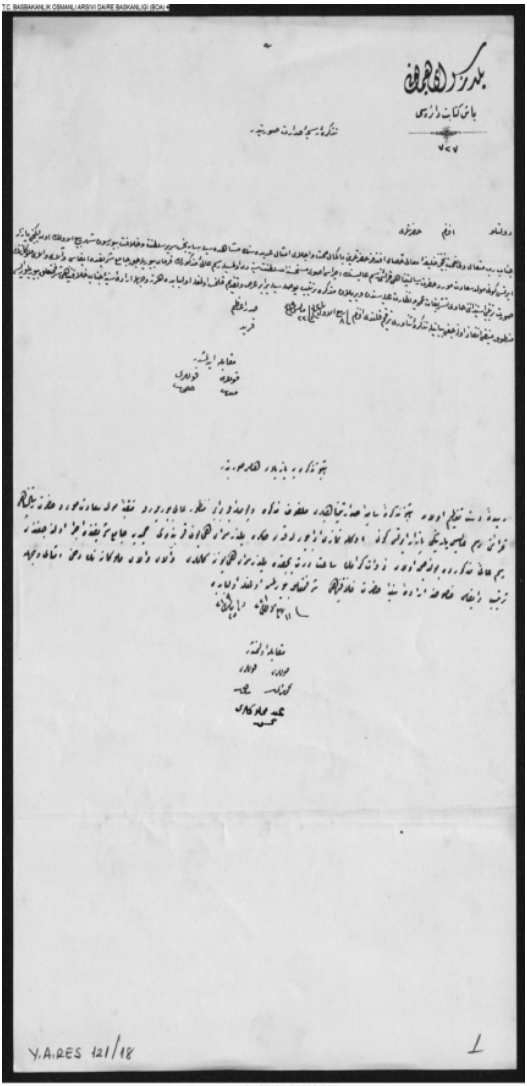
[3] Bu fotoğraf İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid albümünden alınmıştır. II. Abdülhamid'in en çok kullandığı saray olması hasebiyle dönemin birçok merâsim icrası bu sarayda gerçekleştirilmiştir.

ZB.00023.00103.001

Şekil 14: Hicri yılbaşında yapılacak Resmî tebrik ve merâsime dair bir belge.[4]

[4] Hicri yılbaşı merâsimlerinin resmî olarak icra edildiğini gösteren bir arşiv belgesidir.

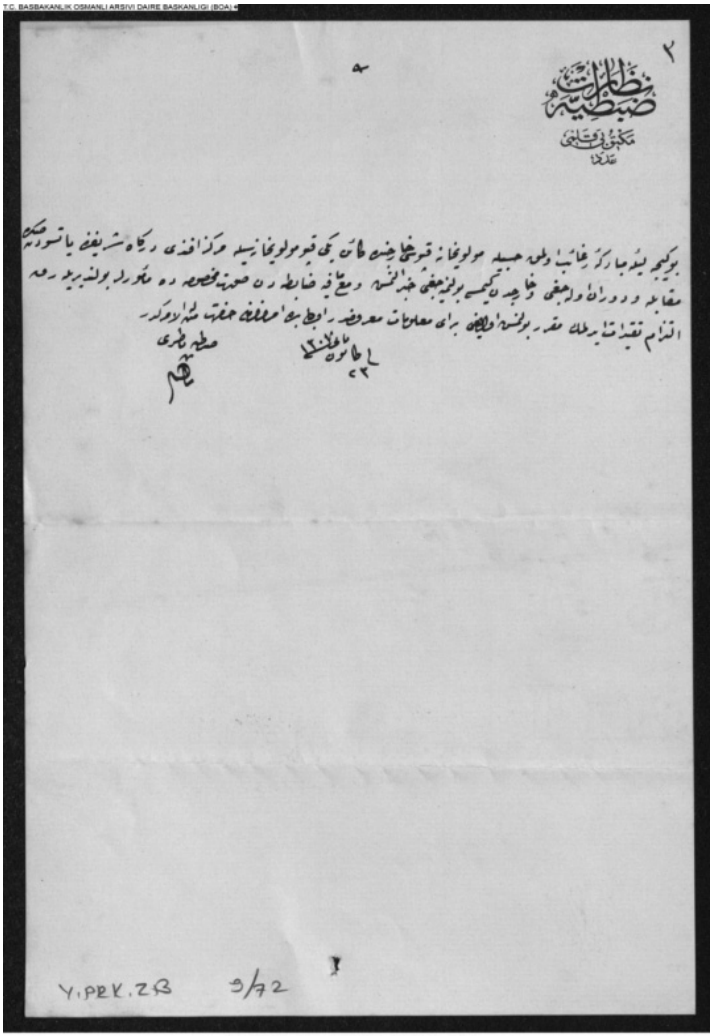
Şekil 15: Mevlid merâsimine dair bir belge.[5]

[5] Mevlid merâsimlerinde devlet tarafından yapılan resmî icrayı göstermesi bakımından önemlidir.

Şekil 16: Mevlid merâsiminden bir görüntü.[6]

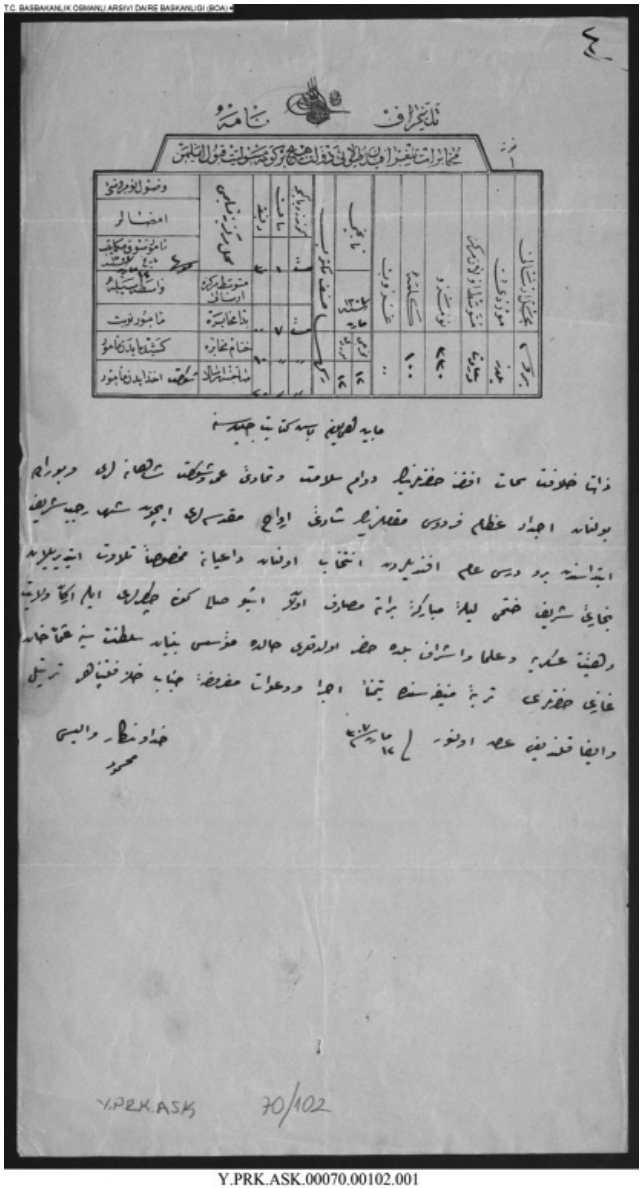
[6] II. Abdülhamid döneminde tertip edilen bir mevlid cemiyetinden bir görsel. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi II. Abdülhamid albümünden alınmıştır. Mevlid merâsimlerine halkın geniş katılımını göstermesi yönüyle önem arz eder.

Y.PRK.ZB.00009.00072.001

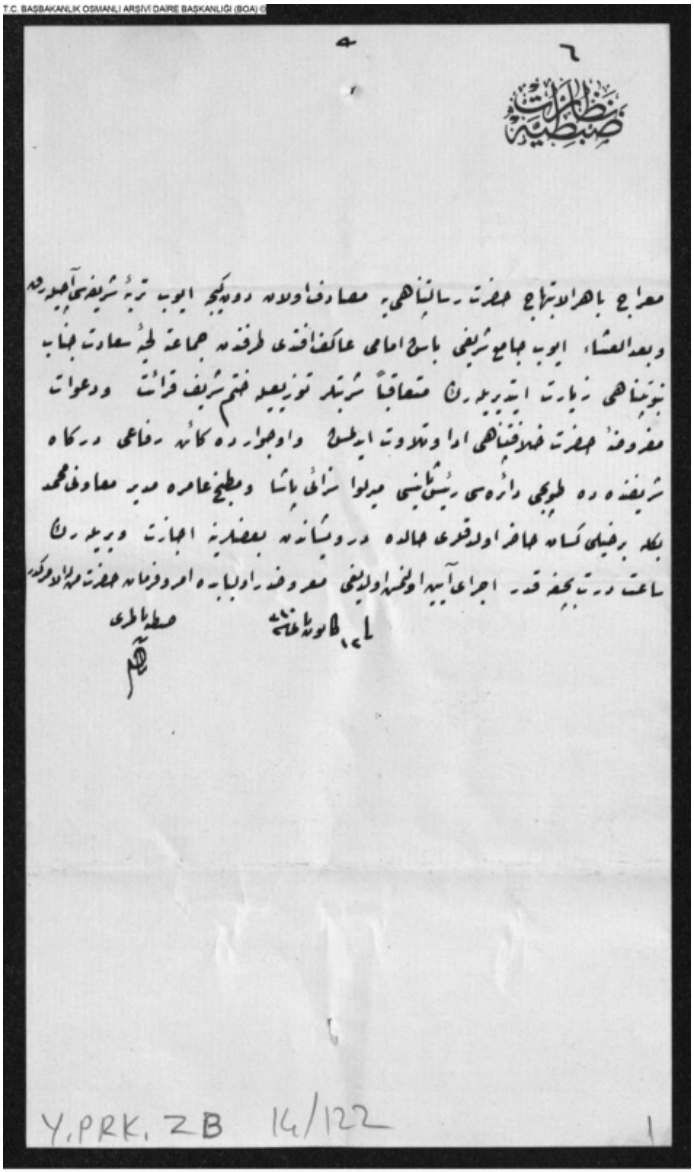
Şekil 17: Regaib Kandili Merâsimine dair bir belge.[7]

[7] Regaib Kandili münasebeti ile Mevlevîhâne ve dergâhta icra edilecek deveran ve mukabeleye dair bilgi içeren bu belge bize devletin kandillerde çeşitli tarikat faaliyetlerine müsaade ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

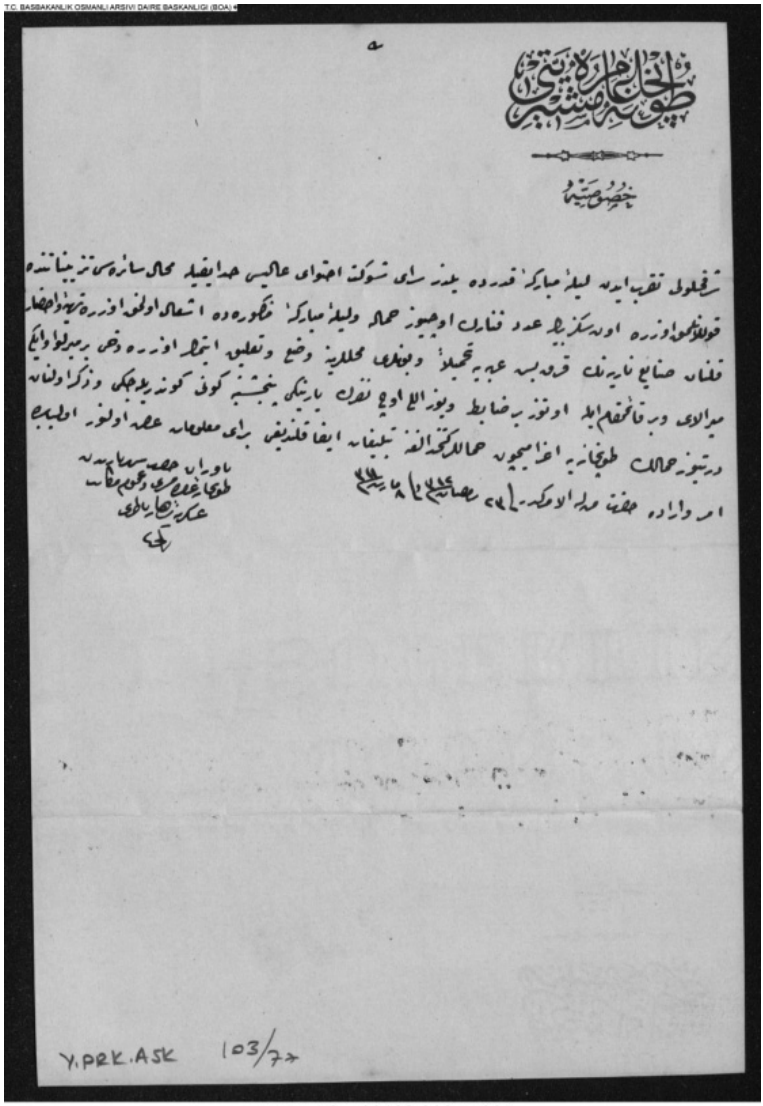
Y.PRK.ASK.00070.00102.001

Şekil 18: Berat Kandili ile ilgili bir belge.

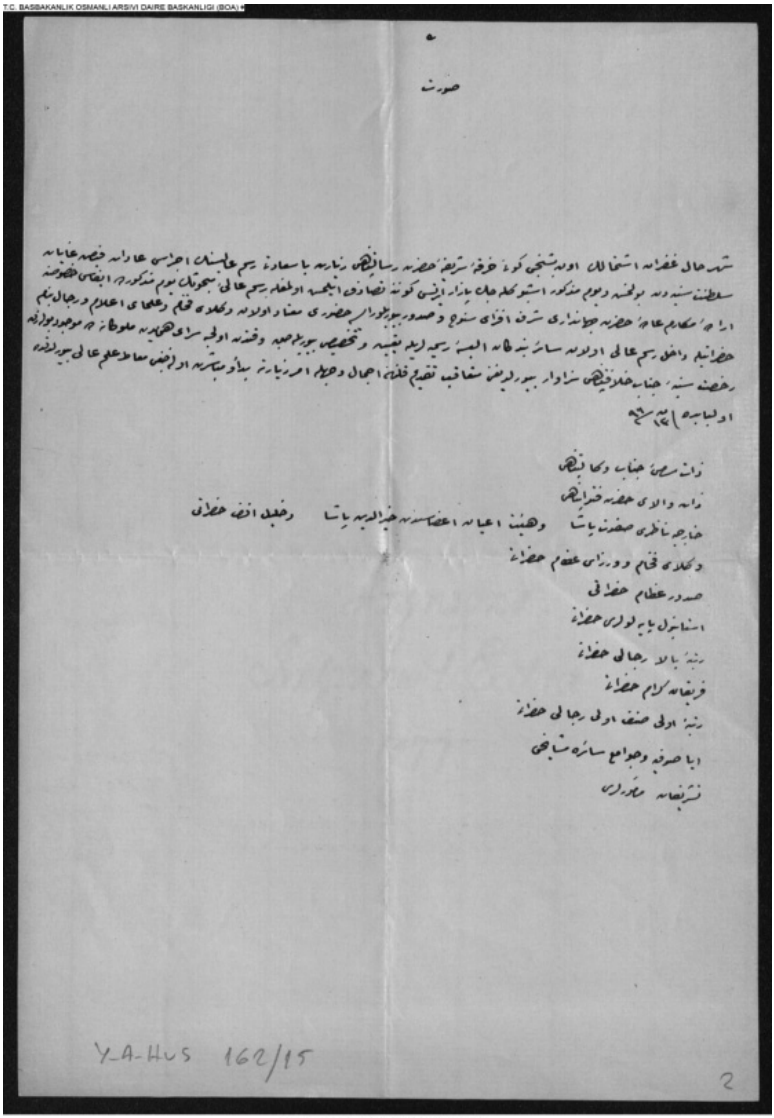
Y.PRK.ZB.00014.00122.001

Şekil 19: Miraç Kandili Merâsimine dair bir belge.

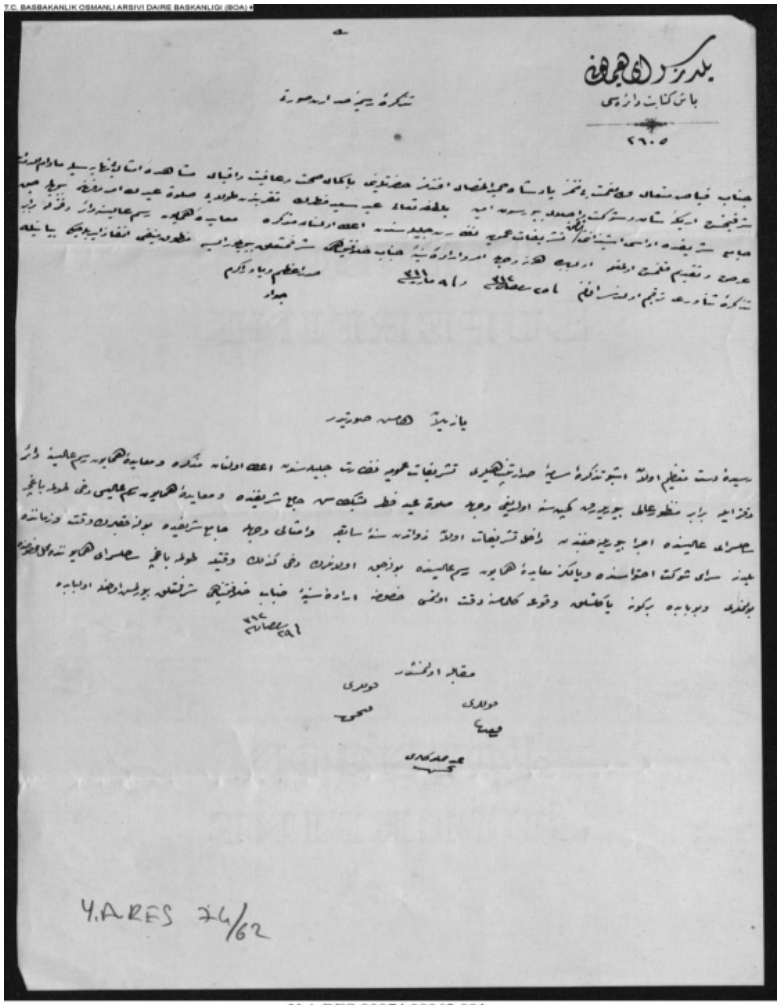
Y.PRK.ASK.00103.00077.001

Şekil 20: Kadir Gecesi Merâsimine dair bir belge.

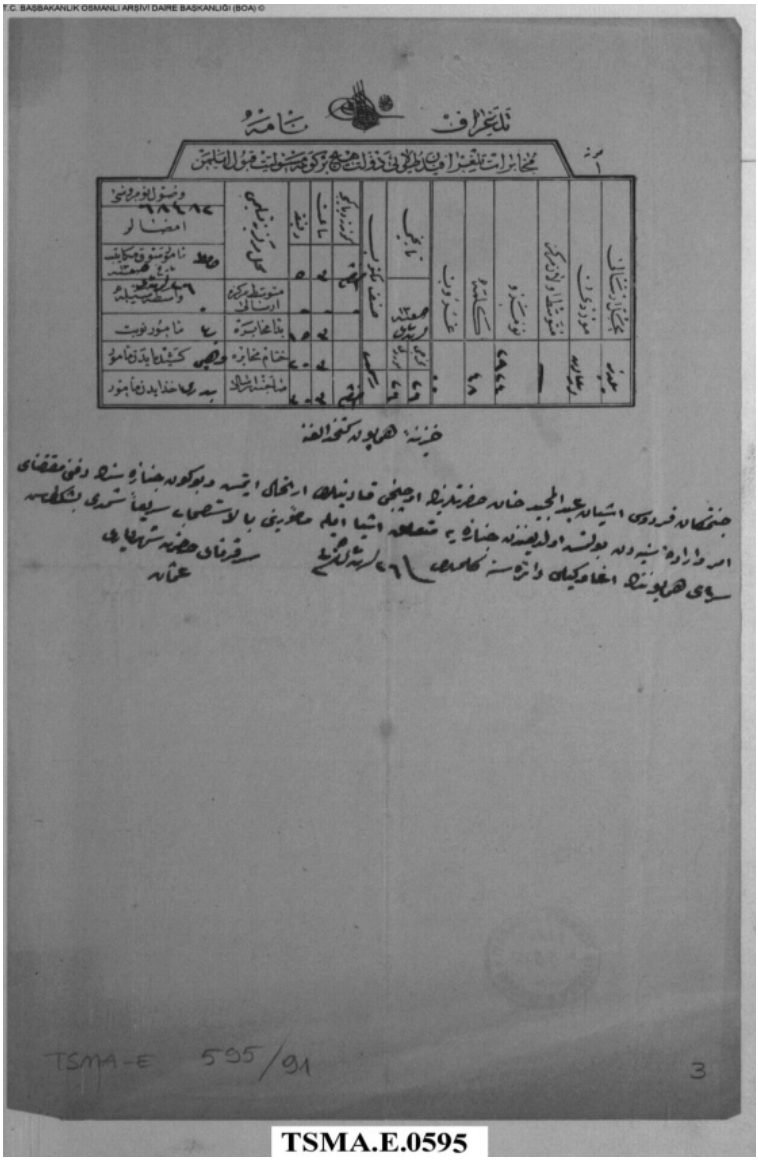
Y.A.HUS.00162.00015.002

Şekil 21: Hırka-i Şerif Merâsimine dair bir belge.

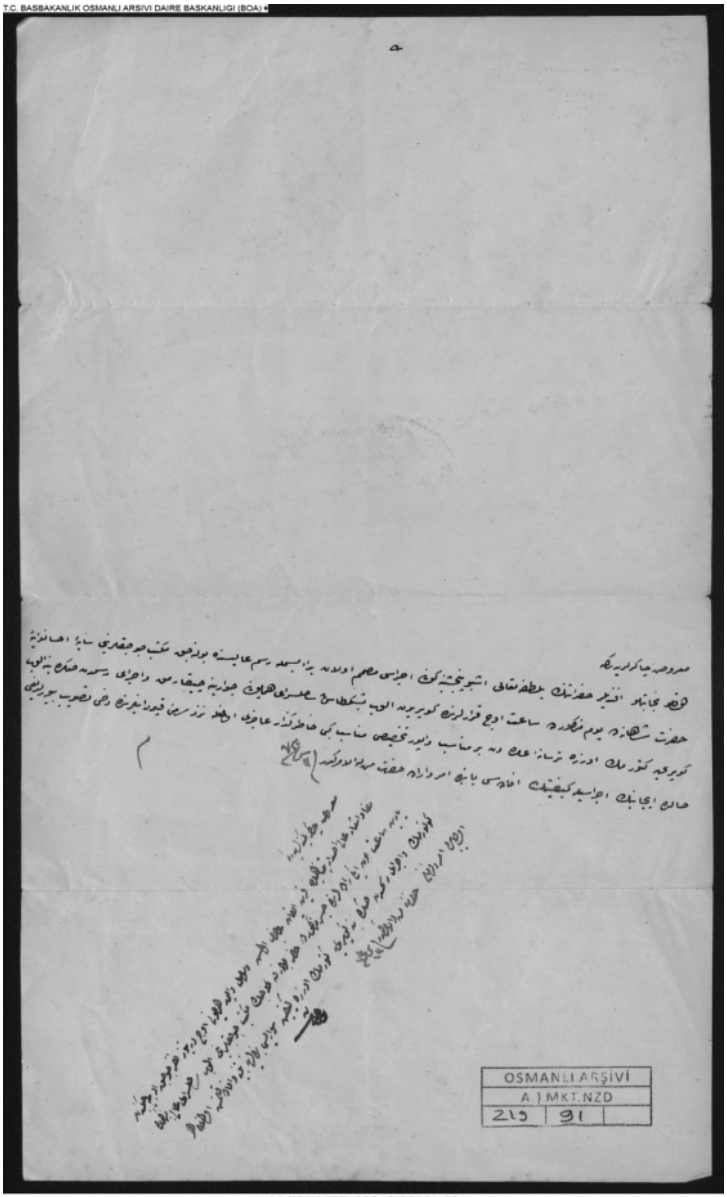

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

Y.A.RES.00074.00062.001

Şekil 22: Muâyede merâsiminin icrâsına dair bir belge.

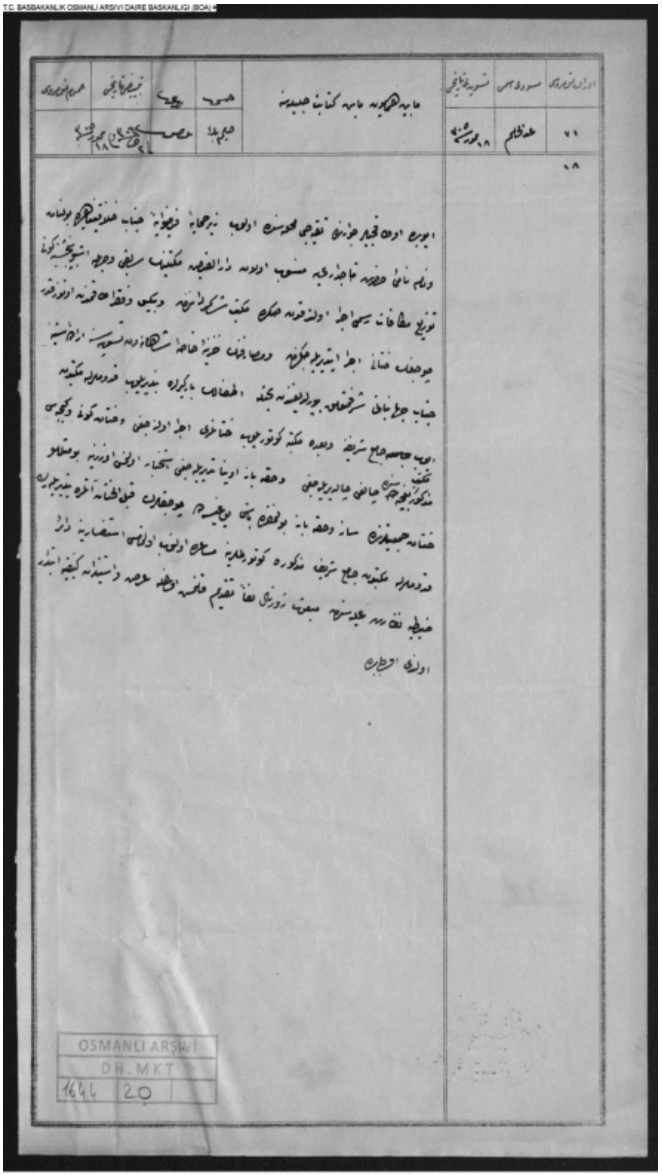

Şekil 23: II. Abdülhamid'in üçüncü kadınefendisinin vefatına dair bir belge.

A.}MKT.NZD.00219.00091.001

Şekil 24: Bed-i besmele meraimlerine dair bir belge.

DH.MKT.01644.00020.001

Şekil 25: Sünnet merâsimlerini anlatan bir arşiv belgesi.

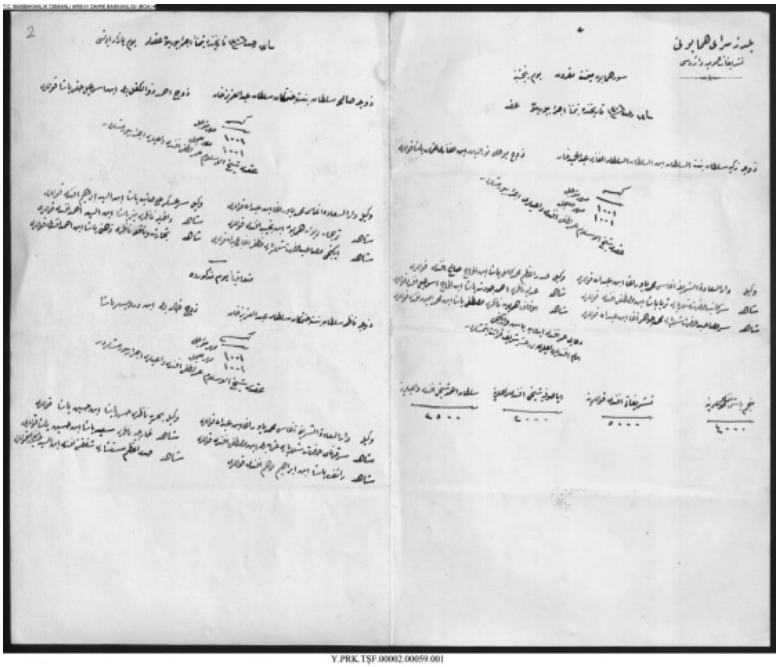
Şekil 26: Sünnet merâsimlerine dair bir fotoğraf.[8]

[8] İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan II. Abdülhamd'in fotoğraf albümünden sünnet merâsimi icrâlarından bir görüntü. Bu fotoğraf Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan II. Abdülhamid'in fotoğraf albümünden alınmıştır.

Şekil 27: II. Abdülhamid döneminde icrâ edilen sünnet merâsiminden bir görüntü.[9]

[9] Burada çeşitli müzik aletlerinin icrâ edildiğini gösteren bir tablo vardır. Bu sünnet merâsiminde çocuklara yönelik müzik eşliğinde eğlence düzenlendiği kuvvetle muhtemeldir. Bu fotoğraf Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan II. Abdülhamid'in fotoğraf albümünden alınmıştır.

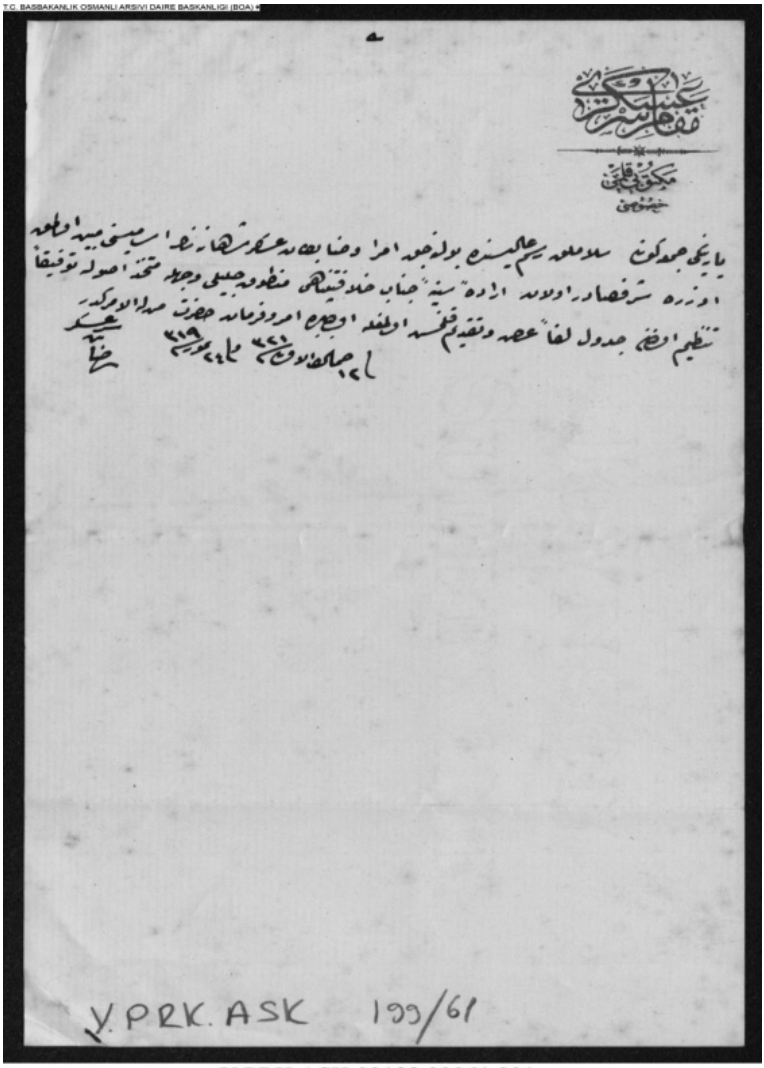
Y.PRK.TŞF.00002.00059.001

Şekil 28: II. Abdülhamid'in yeğenlerinin nikâh merâsimine dair bir belge.

Şekil 29: II. Abdülhamid döneminde Kahire'de icrâ edilen düğün merâsiminde kurulan düğün alayından bir manzara.[10]

[10] Bu görüntü bize Osmanlı'nın son dönemlerinde bile hâkim olduğu coğrafyada kültürel değerlerinin yaşatılmasına verdiği önemi hatırlatmaktadır. Düğün alayı geleneğinin dönem itibariyle hala yaşatılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu fotoğraf Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan II. Abdülhamid'in fotoğraf albümünden alınmıştır.

Y.PRK.ASK.00199.00061.001

Şekil 30: Cuma Selamlık Merâsimlerine dair bir belge.

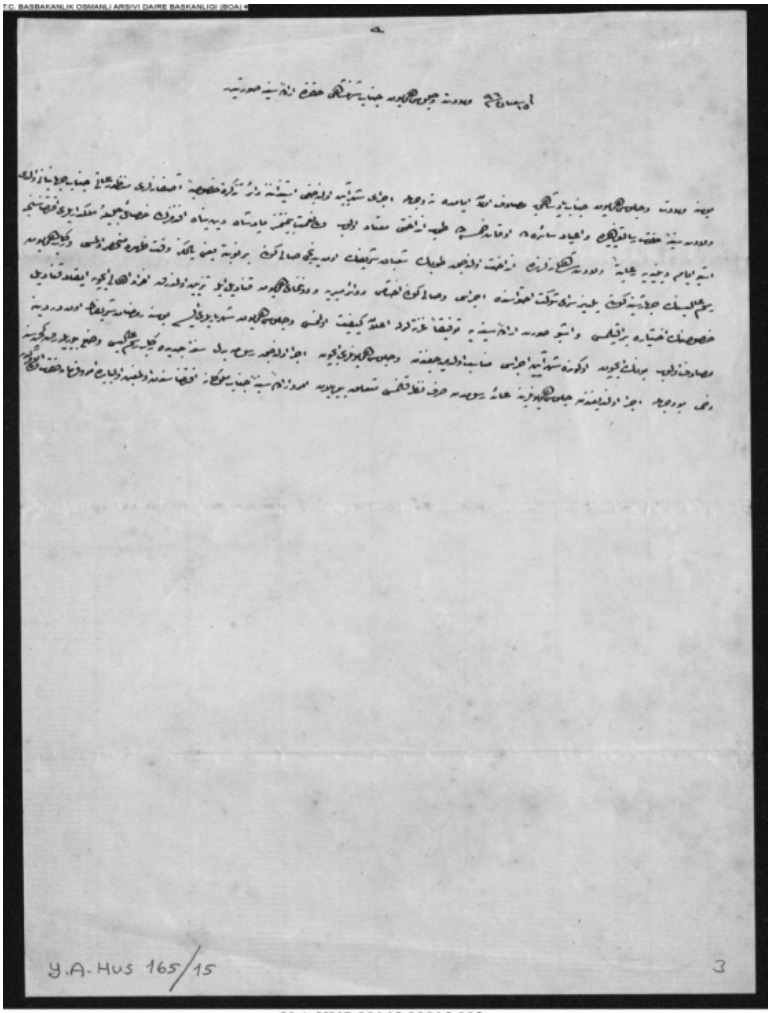
Şekil 31: Cuma Selamlık Merâsimlerine dair bir fotoğraf.[11]

[11] II. Abdülhamid dönemi icrâ edilen Cuma Selamlık Merâsimleri'nden bir görüntü. Bu fotoğraf Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan II. Abdülhamid'in fotoğraf albümünden alınmıştır.

Şekil 32: Yıldız Hamidiye Camii Cuma Selamlık Merâsimlerinden bir görüntü.[12]

[12] Bu fotoğraf Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan II. Abdülhamid'in fotoğraf albümünden alınmıştır.

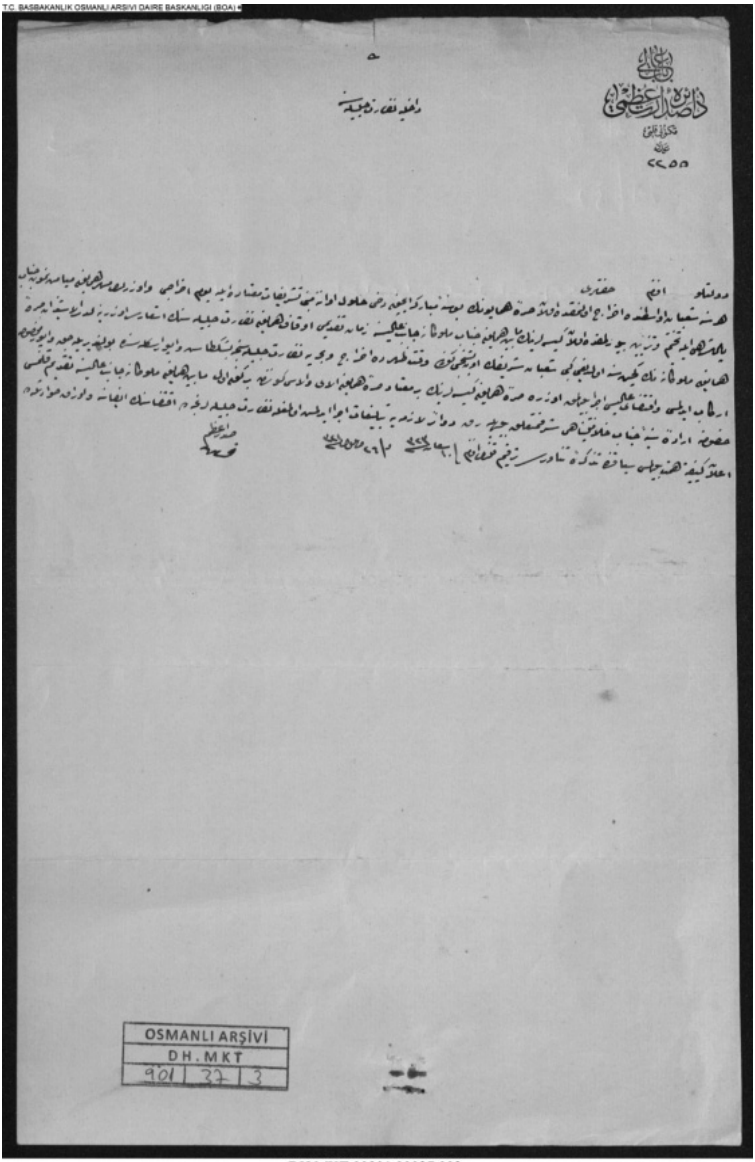

Y.A.HUS.00165.00015.003

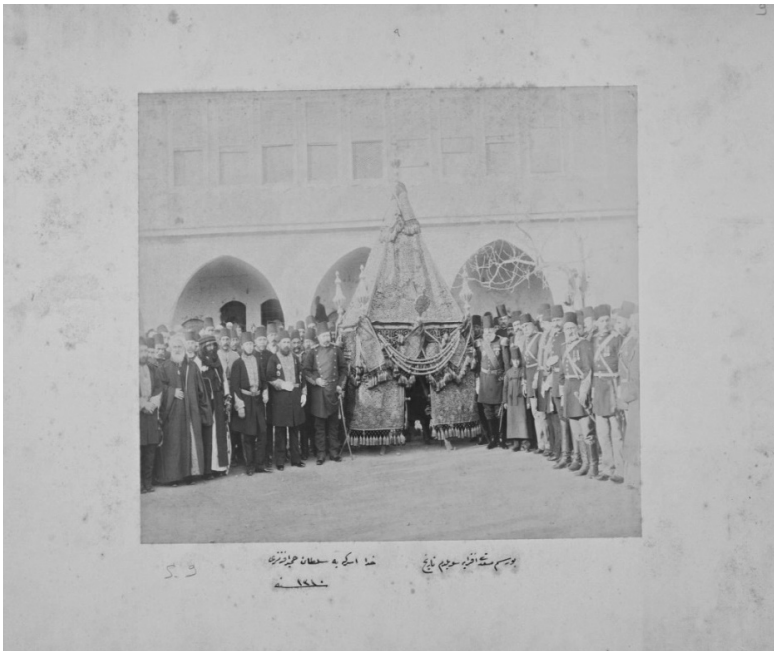
Şekil 33: II. Abdülhamid'in doğum gününde şehrâyin düzenlenmesine dair bir arşiv belgesi.

Şekil 34: Padişahın doğum gününü tebrik için yazılmış kasideyi içeren bir belge.

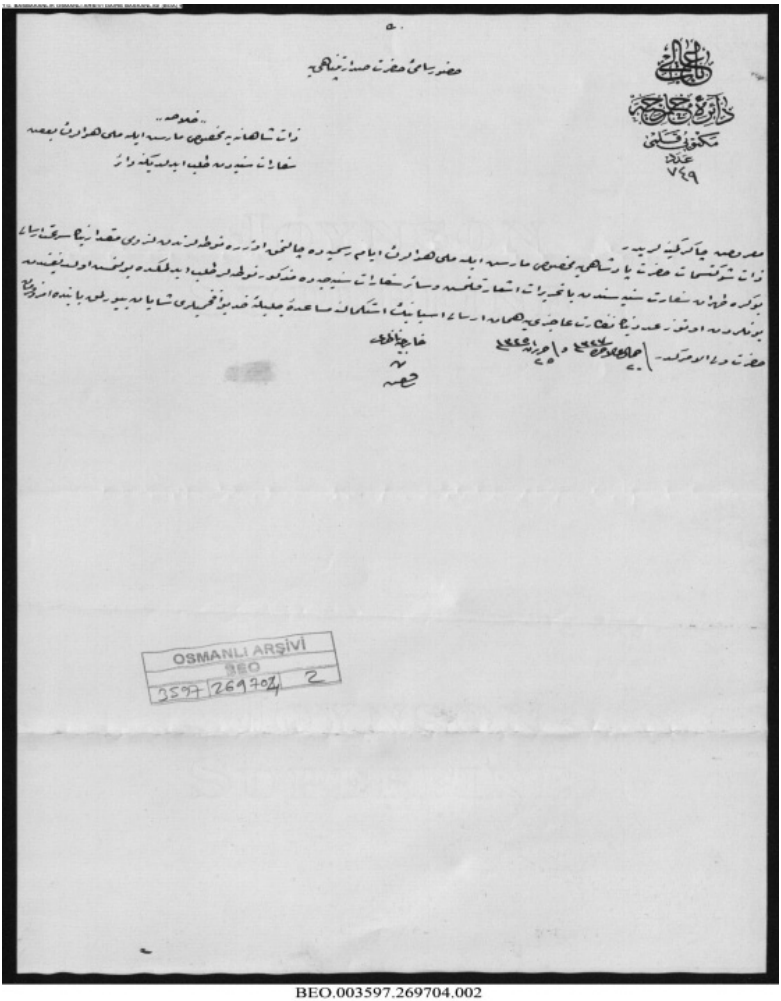

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)
OSMANLI ARŞİVİ
DH.MKT
901 / 37 / 3
DH.MKT.00901.00037.003

Şekil 35: Surre-i Hümâyûn Merâsimlerine dair bir belge.

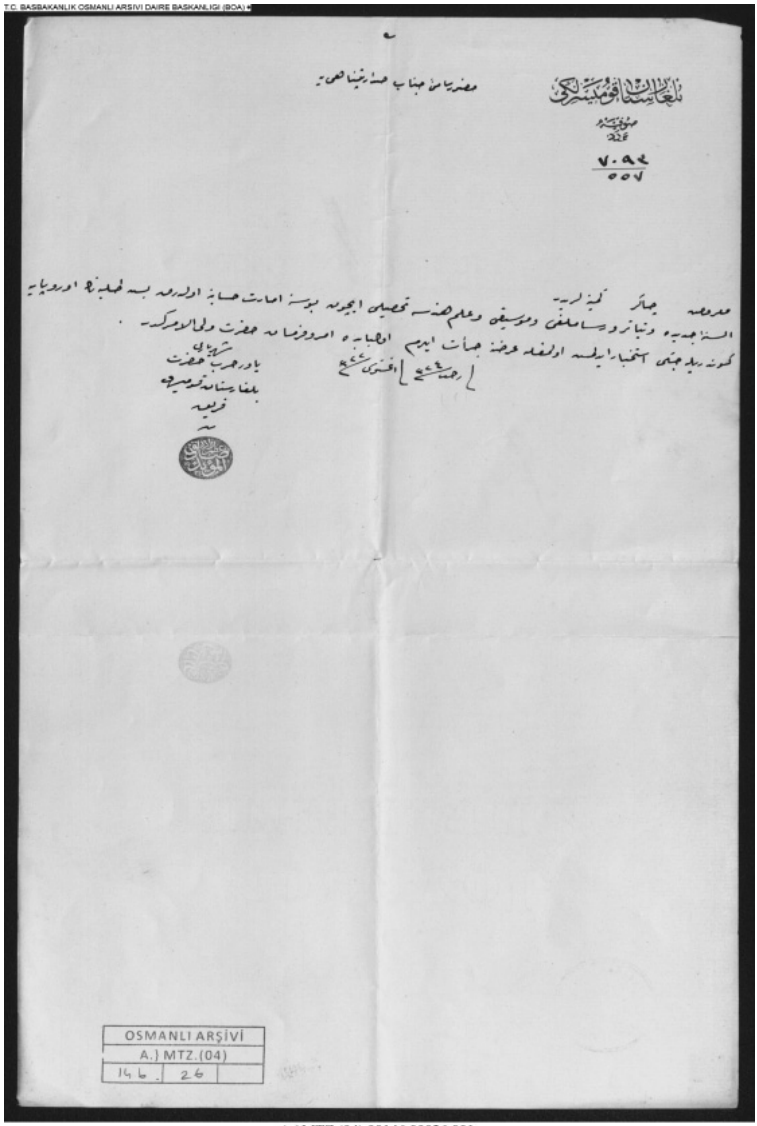
Şekil 36: Surre-i Hümâyûn Merâsimlerinden bir görüntü.[13]

13 II. Abdülhamid'in fotoğraf albümünden surre alayı merâsimlerine ait bir fotoğraf. Bu fotoğraf Nadir Eserler Kütüphanesi'nde yer alan II. Abdülhamid'in fotoğraf albümünden alınmıştır.

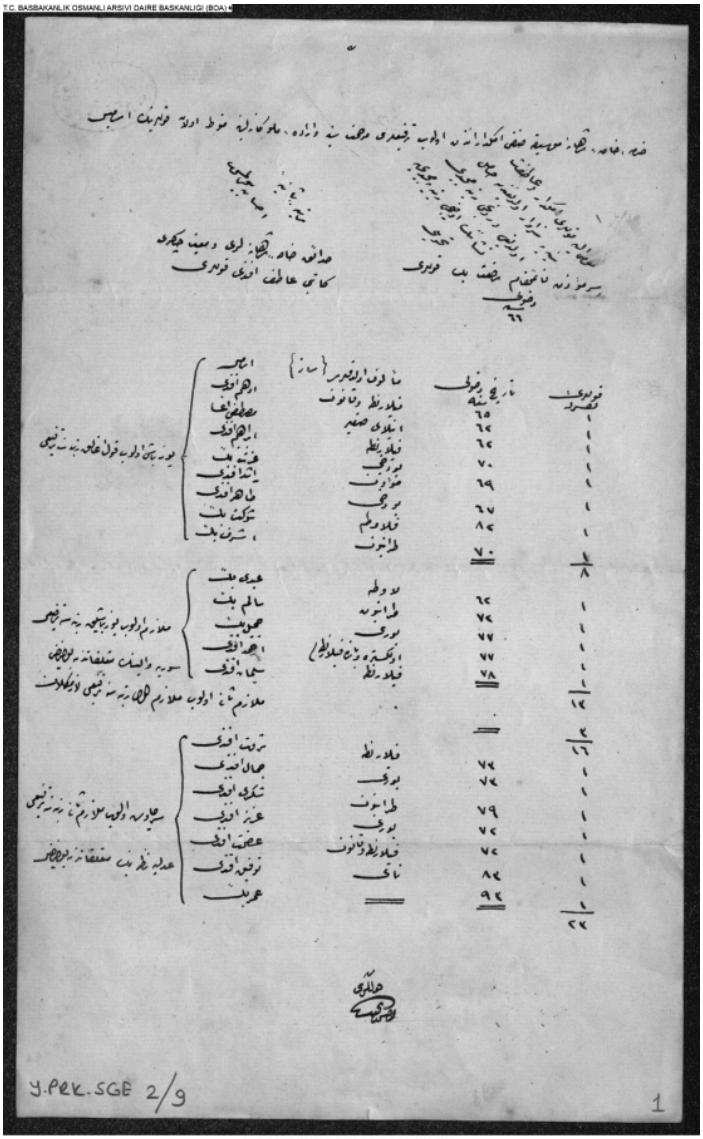

BEO.003597.269704.002

Şekil 37: Padişaha ait marşın ve milli havaların Resmî günlerde icrâsına yönelik bir belge.

Şekil 38: Çeşitli alanlarda yurt dışına öğrenci gönderilmesine dair bir belge.

Y.PRK.SGE.00002.00009.001

Şekil 39: Merâsimlerde görev yapan sazendegânın listesini ve aldıkları ücreti gösteren bir belge.

Şekil 40: II. Abdülhamid döneminin Müezzinân-ı Şehriyârilerinin listesini içeren bir belge.